
BEDER JOURNAL OF HUMANITIES

VOLUME: 1 ISSUE: 2 WINTER 2013

Beder Journal of Humanities (BJH) is a peer-reviewed journal published by Hëna e Plotë
Bedër University Faculty of Humanities.

The main objective of BJBH is to provide international scholars an intellectual platform for the
exchange of contemporary research.

The journal publishes research papers in the fields of Humanities such as Anthropology,
Communications, Education, Economics, Environmental Sciences, History, Health Sciences,
International Relations, Law, Literature, Philosophy, Political Science, Psychology,
Religious Studies, and Sociology.

BJH publishes original academic paper, review papers, case studies, empirical research, and
book review. Special Issues devoted to important topics in humanities will be published
occasionally.

Editorial Board:

- Prof. Dr. Ayhan Tekineş (Editor in chief)
“Hëna e Plotë” (Bedër) University, Albania
- Assoc. Prof. Dr. Rahim Ombashi
“Hëna e Plotë” (Bedër) University, Albania
- Dr. Bayram Karcı
“Hëna e Plotë” (Bedër) University, Albania

Assistant Editors:

- Ramadan Çipuri
- Albi Koçibelli
- Ada Güven

International Advisory Board

- Prof. Dr. Ismail Albayrak
Australian Catholic University, Australia
- Prof. Dr. Ednan Aslan
University of Wien, Austria
- Prof. Dr. Ferit Duka
Tirana University, Albania
- Prof. Dr. Kudret Cela
Tirana University, Albania
- Prof. Dr. Hans Köchler
Innsbruck University, Austria
- Prof. Dr. Admiel Kosman
Potsdam University, Germany
- Prof. Dr. Jon Pahl
Lutheran Theological Seminary, USA
- Prof. Dr. Ismet Busatlic
University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Prof. Dr. Mark Webb
Texas Tech University, USA
- Prof. Dr. Altin Shegani
Tirana University, Albania
- Prof. Dr. Paul Weller
University of Derby, U.K.

• Prof. Dr. Briseida Mema

“Hëna e Plotë” (Bedër) University, Albania

• Prof. Dr. Ardian Nuni

Tirana University, Albania

• Prof. Dr. Qazim Qazimi

Prishtina University, Kosovo

• Prof. Dr. Cafer Sadık Yaran

Ondokuz Mayıs University, Turkey

• Prof. Dr. Francesco Zannini

Pontificio Istituto di Studi Arabi e d'Islamistica, Italy

• Assoc. Prof. Dr. Mark Marku

Tirana University, Albania

• Assoc. Prof. Dr. Muhamed Ali

Islamic Science Faculty, FYROM

• Assoc. Prof. Dr. Zeki Sarıtoprak

John Carroll University, USA

• Assoc. Prof. Dr. Agron Tufa

Tirana University, Albania

• Dr. Ferdinand Gjana

“Hëna e Plotë” (Bedër) University, Albania

Journal Details:

Publisher:

Hëna e Plotë Bedër University, Faculty of Humanities

Publication Frequency:

Biannual

ISSN: 2306-6083

Editorial Secretary:

Mr. Kelmend Nezha

Email: bjh@beder.edu.al

Phone: +35542419200

Address: Rr.Jordan Misja, Tirana, Albania

Prof.Dr.Ayhan Tekineş Editor in Chief <i>Editorial.....</i>	7
PhD Cand. Skënder Bruçaj Dr.Bayram Karci <i>Workplace Spirituality in Higher Education.....</i>	10
Ph.D Cand. Matilda Likaj Shaqiri Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali Aydemir <i>Religion and Spirituality as Important Issues on Social Capital: Albanian Society Case.....</i>	21
Prof.Dr. Mustafa Akçay <i>The Common Religion of Humanity: Fitrah / Creation.....</i>	36
Prof. Dr. Enbiya Yıldırım <i>The Prescription For Overwhelmed Human Of The Modern Times: Turning Back To The Values.....</i>	48
Prof. Dr. Mustafa Köylü <i>The Contributory Elements of the Qur'an to the Menal Health.....</i>	61
Assoc.Prof.Dr. Ahmet Faruk KILIÇ <i>The Model of M. Akif Ersoy In Social Crisis Resolution.....</i>	80
Assist.Prof.Dr. Süleyman Karacelil <i>Youth – Social Crises and the Role of Religious Education in Preventing the Crises.....</i>	96
Prof. As. Dr. Mark Marku <i>Standartet deontologjike në mediat shqiptare të tranzicionit.....</i>	113
Prof.as.dr. Gentiana Skura <i>The contribution of religious media in the national consciousness, in King Ahmet Zogu's realm .....</i>	125
Dr. Marsjola Duro <i>Interaction between contemporary media and their audience in terms of social cohesion: "pro" & "contra" .....</i>	133
PhD Cand. Ermira Alija Prof.Dr. Miaser Dibra <i>Tema fetare në letërsinë shqiptare me shkrim arab .....</i>	146

Editorial

The second edition of Beder Journal of Humanities are now with us. Journals and magazines are one of the incentives for academic researches. We have prepared this journal hoping that it would contribute to the academic life in Albania. The second issue of our journal has a richer content. We hope that the content will even get richer by the day.

Articles from different fields take place in our journals. That is because we give importance to interdisciplinary studies. If interdisciplinarity in problem oriented researches occurs, it will contribute to the generation of new ideas as being useful and remarkable from a societal perspective. Without becoming alienated from our time and society, studies open to new ideas and future compatible will appear in our magazine as giving us happiness.

Articles in the journal consist of English, Albanian and Turkish texts. These articles rather than being collected from different countries, have been authored by academics as being presented papers at conferences in Albania and by a visiting faculty members. In fact, in this edition you will find an article written by Mustafa Akcay who worked at Beder University as a visiting lecturer.

The main axis of the article in this edition is connected with the relationship between the spirituality and the crisis. In terms of overcoming crisis in sciences, the relationship between religion and science should be reconsidered. The study of biology expert Dr. Yilmaz as an extract of his work for many years in this matter and being relevant to the issue is very valuable.

Social crisis resolution is one of today's major problems. One of the articles on this topic is Ahmet Faruk Kilic's writing concerning Kosovo's famous poet Mehmet Akif Ersoy whose article examined Ersoy's approach to social crisis. Mehmet Akif is known as a poet sensitive to social problems. His poetry reflected this sensitivity. This article has been presented with the conviction that Ersoy's model should be taken into consideration in order to overcome the social crisis.

An another article with a social content and enriched with area researches is the one authored by Süleyman Karacelil. The topic that concerns us all is of the problems associated with young people. We hope that this article dealing with positive features that young people gain by the help of religious education will be useful to the scientific world.

The field where psychology and education intersect offers abundant opportunities for multidisciplinary studies. A distinguished educational science specialist Mustafa Köylü with the article examining the issue of religion and mental health open a new horizon to us.

Prof.Dr.Ayhan Tekineş
Editor in Chief

PhD Cand. Skënder Bruçaj
Dr.Bayram Karci

Workplace Spirituality in Higher Education

Abstract

In today's globalized and competitive economy employees are the most significant asset of an organization. Therefore all organizations in order to increase their organizational performance have to develop strategies to improve and enhance employee's quality of life, meaningfulness at work and employees institutional belongings. One strategy to improve human resource quality is giving importance to spirituality at workplace. This study will investigate the benefits of spirituality in higher education system by focusing on spiritual needs and spiritual growth of students and university staff. This study will try to provide suggestions and recommendations for organizations regarding the importance of incorporating spirituality in an academic workplace context.

Keywords: *workplace, spirituality, spiritual growth, organizational performance, higher education*

---

* PhD Cand. Hena e Plote Beder University, Tirana, Albania, Email:
sbrucaj@beder.edu.al

** PhD, Hena e Plote Beder University, Tirana, Albania, Email: bkarci@beder.edu.al

Introduction

What is the meaning of my work? Does my work contribute positively to development of society? I'm idealistic enough to ignore well-paid jobs that do not fit to my work ethics. Are we strong enough to sacrifice our career in order to have a job which we really love what we are doing? Nowadays, many people are asking similar questions while looking to attach meaning to their work life. In today's globalized world dominated by extremely focus on economic well-being, competitions and high profit; it seems that there is a little place for spirituality. The lack of strategy that aims satisfactions of spiritual needs of employee among the philosophy of leadership management might be one of the most important factors that led to the decrease of employee job satisfaction and institutional loyalty.

In today's world, business organizations and institutions have recognized the importance of human resources regarding being successful in this highly competitive business world and more than that employees had become the most important asset for all business organizations. Moreover, business organizations in order to increase employees' job satisfaction, institutional loyalty and organizational performance they have to apply different strategies and try new methods in order to satisfy not only economic needs of employees but also their spiritual needs.

Thus, all organizations in order to be successful should be focused on human resource quality and in its development¹. In this perspective many organization are focused not only on employee's economic well beings but also on their spiritual well beings². Therefore there is an increasing tendency on the emphasis of spiritual needs of workers³. This new managerial tendencies give raise to

---

1 Adawiyah, W. R., Shariff, M. N. M., Saud, M. B., & Mokhtar, S. S. M. (2011). Workplace Spirituality as a Moderator in the Relationship between Soft TQM and Organizational Commitment *International Journal of Business and Social Science*, 2(10)

2 Thompson, W. (2001). Spirituality at Work. *Executive Excellence*, 18(9)

3 Saks, A. M. (2011). Workplace spirituality and employee engagement. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 8(4), 317-340. doi: 10.1080/14766086.2011.630170

importance of understanding what does spirituality means⁴ and how spirituality is defined at workplace⁵.

Definition of Spirituality

According to Moxley *being spiritual is about being fully human being, about integrating all the energies that are part of being human, it about of interconnection of forces that gives meaning to our life*⁶. In the essence of spirituality is the tendency to believe in supreme power that is capable for governing and managing the entire universe . In the essence of universe is harmony and every part of it is meaningful and everything is interconnected with all other parts of the universe. No one and nothing is devoid of purpose, there is a purpose of existence for everything and everyone⁷. Therefore the essence of spirituality is searching for meaning and purpose of our existence. Spirituality is interconnected with morality, forgiveness, hope, love, personal growth, belief and optimism .Spirituality is the basic faith in the existence of universal values that helps individuals to understand that everything in this universe is interconnected with everything else⁸. According to Griffin, spirituality is an inherent human characteristic that does not intrinsically implies any religious meaning⁹

“Spirituality in this broad sense is not an optional quality, which we might elect not to have. Everyone embodies spirituality, even if it is a nihilistic or materialistic spirituality. It is also, of course, customary to use spirituality in a stricter sense for a way of life oriented around an ultimate meaning and around values other than power, pleasure, and possession”. (pp. 1-2)

---

4 Case, P. a. G., J., (2010). The spiritual organization: critical reflections on the instrumentality of workplace spirituality.*Journal of Management, Spirituality and Religion*, 7, 257-258.

5 Ashmos, D. P. D., D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of Management Inquiry*, 9(2), 134-145.

6 Moxley, R. S. (2000). Leadership and spirit. San Francisco: Jossey-Bass.

7 White, J. (2001). Interdependence: The core of a Buddhist perspective on business ethics. Philosophy Documentation Center. : Charlottesville VA

8 Zohar, D. (2010). Spirituality in Higher Education Newsletter. *Exploring Spiritual Capital*, 5(5)

9 Griffin, D. R. (1988). Spirituality and society: Postmodern visions. Albany, NY: State University of New York Press.

The understanding of spirituality differs regarding individual's religious experience and personal beliefs. Every individual has his\her own unique personality and world view that represents the understanding of his\her existence in this universe that colors the lens by which we perceive the world around us. However, every attempt of human being to understand the truth, wisdom and meaning of its existence absolutely brings them more closely to spirituality.

Spirituality in workplace

The positive effect of spirituality at workplace is supported by different researches. In one study people were asked regarding what gave them the most meaning and purpose in their work. Results showed that most people do not list money as the most important thing; they rather have their first choice as the opportunity to realize one's full potential as an individual, reaching the state of self-actualization. People want to express their intelligence and their creativity significantly as their feelings and souls¹⁰. Spirituality in the workplace is referred to mutual trust between organization and employees, based on the principles of solidarity and team spirit, therefore this connection is an effective social bond that contributes to institutional loyalty.

The existence of spirituality at workplace helps employees to see themselves as spiritual beings whose spirits need nourishments not only at their common life but also in their daily work conditions. It is a belief system about experiencing a sense of connectedness between workplace and community¹¹. Based on different definitions and explanations for spirituality in the workplace it is possible to identify several common characteristics:

- Employees, not only in their private lives as social beings but also in their work lives experienced spiritual values¹².
- The presence of moral emotions in working reinforce the climate of trust, employee job satisfaction and it is an important component in overall organization of performance¹³

---

10 Mitroff, I. I. E. A. D. (1999). *A Spiritual Audit of Corporate America: A Hard Look at Spirituality, Religion and Values in the Workplace*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers

11 Ashmos, D. P. D., D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of Management Inquiry*, 9(2), 134-145

12 Thompson, W. (2001). Spirituality at Work. *Executive Excellence*, 18(9)

- Today's employees are giving importance more to the organizations that gives possibility to flourish their creative energies that are within supportive working environments¹⁴

- Spirituality at workplace has also to do with how employee feels about work and how they express spirituality during work conditions¹⁵

Recognizing these facts, modern organizations have started to find ways to reflect better spirituality in their workplace and to consider employee as a whole human being with different spiritual needs. Many international acting companies are developing a pluralistic organizational culture, especially in order to increase diversity between employees and organizations are hiring employees with different cultural and national backgrounds¹⁶ Institutions and organizations are focusing on creating availability for more spiritual dimensions at workplace that has to do more with meaning of work, purpose and a sense of community as to compare to old strict managerial philosophy¹⁷. In yesterday's business organizations philosophy was "lean and mean". Today's motto is for many organizations and institutions as their motto is "lean and meaningful"¹⁸

In many organizations well- qualified and well-educated employees want to be accepted by both their intelligence and spirituality¹⁹

Importance of Spirituality at work

Although spirituality is a common concept in humanities, it is a relatively new concept in the business environments. However, there is an understanding of benefit of implementation of spirituality at workplaces, furthermore

---

13 Ashforth, B. E., Pratt, M. G., Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2010). Handbook of workplace spirituality and organizational performance.

14 White, J. (2001). Interdependence: The core of a Buddhist perspective on business ethics. Philosophy Documentation Center. : Charlottesville VA.

15 Smith, J. M. (2006). Framing the work of art: Spirituality and career discourse in the nonprofit arts sector. *Communication Studies*, 57(1), 25

16 Pfeffer, J., Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2010). Handbook of workplace spirituality and organizational performance. New York: M.E Sharpe.

17 Ashmos, D. P. D., D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of Management Inquiry*, 9(2), 134-145.

18 Anonymous. (1998). Lean and Meaningful: A New Culture for Corporate America. HR Magazine, 43(9), 117-118

19 Smith, J. M. (2006). Framing the work of art: Spirituality and career discourse in the nonprofit arts sector. *Communication Studies*, 57(1), 25

---

organizations have begun to learn the importance of spirituality in workplace as a component that brings institutional loyalty and promote business ethics²⁰.

Employees are giving importance to spirituality at work because they want to feel connected to work which they believe is important to them, and they want to feel connected with team work and with the spirit in their organization and by being part of organizational performance. Furthermore, there is a tendency on emphasizing the importance of spirituality at work by focusing on the role and contribution of management leadership. True leadership management in organization is the main source of motivation for employees²¹. Thompson emphasizes that individuals who are searching for new jobs are giving more value to institutions and organizations which they believe that, they will be treated with respect to their spiritual needs, and they will have more possibility to be part of organizational climate in short time²².

Spirituality in higher education

Education as a key factor for social, economical, cultural and political development of human societies plays a critical role in human capital education. Analysis of effective factors in the growth and development of human societies, whether advanced or developing, indicates that competent and effective educational system in each country helps significantly to that country's growth and development²³. A good higher educational system should have the philosophy to contribute to a better spiritual, academic and professional development of individuals. Higher education institutions have an important responsibility in transmitting spiritual values through educational activities with specific student-centered philosophy²⁴. In the higher educational system we need to develop fundamental project of education, which means

---

20 Ashmos, D. P. D., D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of Management Inquiry*, 9(2), 134-145.

21 Vaill, P. (2000). Introduction to spirituality for business leadership. *Journal of Management Inquiry*, Thousand Oaks, 9(2), 115-116.

22 Thompson, W. (2001). Spirituality at Work. *Executive Excellence*, 18(9).

23 Hyatt, J. (2005). Birth of the Ethics Industry, *Business Ethics Magazine*. (Minneapolis, Minnesota.

24 Romli, N. M. a. U. (2012). Modelling workplace spirituality and teaching effectiveness for academician in malaysia *international journal of business and management studies*, 4(1).

giving students a possibility to develop their philosophy about life and to be conscious regarding the essence of what does being human mean.

Actually, in many academic settings the discussion regarding workplace spirituality is not new, the tendency to value spirituality as positive factor in higher education system is increasing. In addition, workplace spirituality in higher education has a good impact on teaching effectiveness, academic overall performance, organizational performance and institutional loyalty²⁵. The results of the study conducted by higher education research institute at UCLA University with more than 112 000 students enrolled in 236 colleges and universities showed that: spiritual growth of students enhances academic performance, leadership development, and satisfaction with university²⁶. Creating an appropriate academic environment which will enhance students' spiritual growth is very important regarding creation of new generation who are more globally aware, more altruistic, and more committed to social justice. In the addition a positive spiritual growth enables students to respond positively to many stress and tensions which occur in our daily complex life²⁷.

This process helps students to be better citizens capable to contribute social development and progress²⁸. There is an increasing need for comprehensive, understandable and expanded educational approaches in order to increase our understanding of values and spirituality in higher education system. Therefore, a model of spiritual partnership and networking based on passion, perfection and idealism will contribute to education of our future generations²⁹

---

25 Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2010). Handbook of workplace spirituality and organizational performance.

26 Alexander W. Astin, H. S. A., and Jennifer A. Lindholm. (2010). *Cultivating the Spirit: How College Can Enhance Students' Inner Lives*. Washinton: Jossey-Bass.

27 Alexander W. Astin, H. S. A., and Jennifer A. Lindholm. (2010). *Cultivating the Spirit: How College Can Enhance Students' Inner Lives*. Washinton: Jossey-Bass.

28 Zohar, D. (2010). Spirituality in Higher Education Newsletter. *Exploring Spiritual Capital*, 5(5)

29 Karakas, F. (2008). A holistic view of spirituality and values: the case of global Gulen networks. *Journal of Management, Spirituality, and Religion*, 5(1), 56-84.

Conclusions

Today, people demand more professional successful career for their lives as they seek for more work satisfaction. They want to attach a deeper meaning to what they are doing, and they ask for a greater spiritual satisfaction. They consider spirituality as an essence related to creation, harmony, understanding, meaning, spirit, soul, and essence of life.

Below are listed some of the most important characteristics related to spirituality at workplace³⁰ found by different studies³¹.

- People want to be in harmony with all part of life; they want to have their spirits in harmony as whole persons in the workplace and personal life.
- Individuals with high level of score spirituality push themselves beyond the call of duty; they are more willing to make sacrifices and work extra hours compare to other employee with low scores
- Workplace spirituality is a good component investing spiritual harmony among employees.
- Spirituality is related positively with employee well-being and quality of life
- Spirituality is connected with a sense of purpose and meaning at work;
- High score on spirituality is related to a sense of interconnectedness and community.
- Workplace spirituality contributes to the spiritual well being of an individual in work place.
- The spirituality improves understanding and the relationship with the colleagues in multidimensional context.
- Spirituality in the workplace contributes on increasing consciousness among employees to be part of institutional culture and organizational performance

---

30 Saks, A. M. (2011). Workplace spirituality and employee engagement. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 8(4), 317-340. doi: 10.1080/14766086.2011.630170

31 Romli, N. M. a. U. (2012). Modelling workplace spirituality and teaching effectiveness for academician in malaysia *international journal of business and management studies*, 4(1)

Recommendations

Universities leadership management should offer a wide range of sessions, or seminars on awareness and achievement of spirituality. Universities leadership management should promote employees' support, encouragement of spiritual change, diversity in cultures, core values, and employee development programs. Institutions and organizations have to focus on creating more availability for more spiritual dimensions at workplace which has to do more with meaning of work, purpose and a sense of responsibility through community. Human resources management should take into consideration spiritual well-beings of employees. Organizations whether they realize it or not, must evolve into balanced workplaces where every aspect is guided by spiritual values and a strong desire to live a healthy balanced work life. It is very important to raise public awareness related to significant role that spirituality plays in student's academic and personal development. Thus, universities leadership management has to identify different strategies to understand spiritual needs of students and to create appropriate academic context for enhancing spiritual growth of students.

Reference:

- Adawiyah, W. R., Shariff, M. N. M., Saud, M. B., & Mokhtar, S. S. M. (2011). Workplace Spirituality as a Moderator in the Relationship between Soft TQM and Organizational Commitment *International Journal of Business and Social Science*, 2(10).
- Alexander W. Astin, H. S. A., and Jennifer A. Lindholm. (2010). *Cultivating the Spirit: How College Can Enhance Students' Inner Lives*. Washinton: Jossey-Bass.
- Anonymous. (1998). Lean and Meaningful: A New Culture for Corporate America. *HR Magazine*, 43(9), 117-118.
- Ashforth, B. E., Pratt, M. G., Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2010). *Handbook of workplace spirituality and organizational performance*.
- Ashmos, D. P. D., D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of Management Inquiry*, 9(2), 134-145.
- Case, P. a. G., J., . (2010). The spiritual organizaiton: critical reflections on the instrumentality of workplace spirituality. *Journal of Management, Spirituality and Religion*, 7, 257-258.
- Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2010). *Handbook of workplace spirituality and organizational performance*.
- Griffin, D. R. (1988). *Spirituality and society: Postmodern visions*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Hyatt, J. (2005). Birth of the Ethics Industry, *Business Ethics Magazine*. summer, (Minneapolis, Minnesota).
- Karakas, F. (2008). A holistic view of spirituality and values: the case of global Gulen networks. *Journal of Management, Spirituality, and Religion*, 5(1), 56-84.
- Kernochan, R. A., McCormick, D.W., & White, J. A. . (2007). Spirituality and the management teacher: Reflections of three Buddhists on compassion, mindfulness, and selflessness in the classroom. *Journal of Management Inquiry*, 16(1), 61-75.

- Laurence, P. (1999). Can religion and spirituality find a place in higher education? . *About Campus*, 4(5), 11-16.
- Mitroff, I. I. E. A. D. (1999). *A Spiritual Audit of Corporate America: A Hard Look at Spintuality, Religion and Values in the Workplace*. San Francisco:: Jossey-Bass Publishers.,
- Moxley, R. S. (2000). *Leadership and spirit*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Pfeffer, J., Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2010). *Handbook of workplace spirituality and organizational performance*. New York: M.E Sharpe.
- Romli, N. M. a. U. (2012). Modelling workplace spirituality and teaching effectiveness for academician in malaysia *international journal of business and management studies*, 4(1).
- Saks, A. M. (2011). Workplace spirituality and employee engagement. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 8(4), 317-340. doi: 10.1080/14766086.2011.630170
- Smith, J. M. (2006). Framing the work of art: Spirituality and career discourse in the nonprofit arts sector. *Communication Studies*, 57(1), 25.
- Thompson, W. (2001). Spirituality at Work. *Executive Excellence*, 18(9).
- Vaill, P. (2000). Introduction to spirituality for business leadership. *Journal of Management Inquiry*, Thousand Oaks, 9(2), 115-116.
- White, J. (2001). *Interdependence: The core of a Buddhist perspective on business ethics*. Philosophy Documentation Center. : Charlottesville VA.
- Zohar, D. (2010). Spirituality in Higher Education Newsletter. *Exploring Spiritual Capital*, 5(5).
- Zohar, D. M., I. (2000). *SQ: Connecting With Our Spiritual Intelligence*. New York: Bloomsbury Publishing.

PhD Cand. Matilda Likaj Shaqiri^{*}

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali Aydemir^{*}

Religion and Spirituality as Important Issues on Social Capital: Albanian Society Case

Abstract

The term ‘social capital’ is a way of defining the intangible resources of community, shared values and trust upon which we draw in daily life. It has achieved considerable international currency across the social sciences through the different studies, but in Albania it is quite new! Social capital contains the importance of using social connections and social relations in achieving social goals. Social capital, or resources accessed through such connections and relations, is critical to individuals, social groups, organizations, and communities in achieving objectives. Religion and spirituality are two of most important issues of social capital in a society.

According to the research findings of World Value Survey, the potential sources of social capital owned by the Albanian society defined that the religion and spirituality are listed as the last elements in the values hierarchy. This study is going to be focused on the analyzing of religion and spirituality as the elements of social capital in Albania; the influences of spirituality and religion on the social structure and the social solidarity in Albania; do the low evaluation of these elements from social actors’ effect social solidarity of Albanian society?

Keywords: *Religion and Spirituality; Social Capital; Albanian Society*

---

* PhD. Cand. Department of Education Sciences ,Faculty of Education& Philology, Hëna e Plotë Bedër University, Tirana, Albania, Email: mlikaj@beder.edu.al

** Assoc.Prof.Dr., Department of Sociology, Faculty of Literature, Selcuk University, Konya, TurkeyEmail: maliaydemir@gmail.com

Introduction

In recent years there has been much discussion about social capital, religion and spirituality in the world. But in Albania this has not yet detailed research studies in this field. The main purpose of this study is the importance of Albanian society gives to structures and analysis of research studies 'World Values Survey'. Due to this we can say that religion is one of the most important social institutions in the society because it is not the only structures that develop social relationships, it is also the main sources of social capital. Almost every religion has been the main source of unity and social connections. In the world we live in, the concept and definition of social capital research enables us to find solutions to social problems. Along with analysis about the concept of social capital, it will be analyzed also the religious problems of Albanian's society in social capital perspective. In recent years, the social sciences, the social capital of the Western world has become a key concept for analyzing social problems.

By their nature humans are social beings, who are driven basic impulses and instincts to create path and code of ethics rules. Code of ethics and rules make possible the realization of a framework which enables social beings to form close ties to the community. This code of ethics forms also the feelings, values and the norms. Religion as a part of social capital is formed also from the various forms of spirituality. It is important to stress that various forms of spirituality has been formed by variety of culture in different society and from the individual's perceptions. This paper is going to be focused on the debates about the different theories of religion and spirituality, religion as an issue of social capital and Albanian society in perspective of religion and social capital. As it is mentioned before, that there are very few researches on the social capital of Albania, and almost any research on the religion and social capital. So in the last part of this paper, we are going to analyze the data's obtained from World Values Survey Databank occurred in 2008.

1. Religion and spirituality

In the literature of sociology, religion is one of the most important of social institutions in the society. For this reason we must claim that religion is as personal as social element in everyday life of social actors. It exists in all

societies, although religious beliefs and practices vary from one culture to another one. ‘All religions involve a set of symbols, involving feelings of reverence, linked to rituals practised by a community of believers.’³² But it is very important to say that in social sciences are a verity number of definitions about the religion as term and as theories. So to make the archaeology of the religion as term and as theories could not be always in objectively perspective. Because religion is very reach in its concept.

The word “religion” has Latin roots, but even in classical Rome it was interpreted in various ways. According to Repsad and Fruseth, religion sometimes meant “to re-read” and sometimes “to bind together.” It is possible, of course, to imagine that religion is something that is repeated, in the form of rituals, or something that binds gods and human beings together³³. But according Edward definition of religion is as “a belief in spiritual beings.” Tylor’s theory is that human beings develop religious beliefs in order to explain dreams, visions, unconsciousness and death. Peter L. Berger defines religion as man’s relationship to ‘a sacred cosmos.

Giddens claimed that sociological approaches to religion have been most influenced by the ideas of the ‘classical’ thinkers: Marx, Drukheim and Weber. All held that traditional religious would decline, though each viewed the role of religion in society very differently³⁴.

According to Marx, religion contains a strong ideological element such as religion provides justification for the inequalities of wealth and power found in society. He argued that all meta-physics involve an inversion of the real world that is harmful to humanity: that is, there is only life on earth. Any vision of life beyond earth is a delusion; and delusions undermine the evolution and enlightenment of humanity. ‘In societies where the material infrastructure reproduces economic exploitation, it is elites who have perpetuated ideologies to sustain the status quo, and religions have operated to persuade the masses to acquiesce to their subordination (for example, the virtue of humility) while offering them the olive branch of a hereafter (that is, rewards in heaven)³⁵.

For Durkheim religion is important because of the cohesive functions it

³² Giddens, A. *Sociology*, 6th edition,(UK: Polity Press, 2009), 716

³³ Repstad, P and Furseth I. *An Introduction to the Sociology of Religion, Classical and Contemporary Perspectives*, (Ashgate Publishing Company, 2006) , 278

³⁴ Giddens, A. *Sociology*, 6th edition, (UK: Polity Press, 2009), 716

³⁵ Spalek, B. and Imtoual, A. Religion, spirituality and the social sciences, *Challenging marginalisation*, (UK: The Policy Press, 2008), 208

serves, especially in the ensuring that people meet regularly to affirm common beliefs and values. Durkheim adopted a positive attitude towards religion insofar as it is an expression of the ‘conscience collective’ and operates as a socialising and moralising force to prevent and/or remedy transgressions that could be harmful to the community. However, ‘he was adamant that the only thing that could ever be sacred is society itself and concluded that the clan was essentially worshipping itself. When the social becomes sacred by virtue of itself, this is tantamount to the death of the spiritual qua supernatural’³⁶. So Durkheim claimed that religion is not more than a form of society perception. For Weber, religion is important because of the role it plays in the social changes, as seen in the development of Western capitalism. The elements that religions add to social capital of societies in West countries were related to the perception of ‘working hard, spend less and make investments’.

Parsons assumes that religion has several functions in society. First, religion helps members of society to deal with unforeseeable and uncontrollable events, such as an early death. Second, through rituals religion enables individuals to live with uncertainty. Religion gives meaning to life and explains phenomena that otherwise would seem meaningless, such as suffering and the problem of evil.’ In this way, religion calms tensions that otherwise would disturb the social order, and helps to maintain social stability³⁷. Parsons argues that religion is very important not just for personal solidarity but it is important for social order and social solidarity too. According to him religion’s aim is to be formed over the love.

The struggles of definitions of religion must contain also some point of views of post classical sociologists, such as Sharpe and Habermas. According to Eric J. Sharpe, the mythological and ritual dimensions can be excluded from religion. So he claimed that religion is nothing more than a perception or inner feeling of every social actor. ‘He admits that mythology and rituals frequently occur in religious life, but so do regulations, music, and symbols. He concludes that religion has four modes: the existential, the intellectual, the institutional, and the ethical³⁸.

But Habermas sees the life-world as a “finite province of meaning” and as a

---

³⁶ Spalek, B. and Imtoual, A. Religion, spirituality and the social sciences, *Challenging marginalisation*, (UK: The Policy Press, 2008), 207

³⁷ Parsons, T. *The Structure of Social Action*. (New York: Free Press, 1974), 412

³⁸ Sharpe, Eric J. *Understanding Religion*, (London, ...), 1983), 94

public sphere of communicative action. ‘His premise is that individuals need personal integration, identity, or meaning, and that meaning is dependent upon integrating cultural norms created by society’³⁹. For this reason people are in hurry to find a place to form the infinite perception of life. So according to Habermas religion is nothing more than an issue that is sacred form individuals in a society. ’ In the spirit, the social actor finds ambition, animation and exultation that all move and mobilise the self to reach beyond itself. As a phenomenon, spirituality is something subjective, experiential, non - rational, unverifiable and serendipitous in its eruptions, all properties an enlightened sociology finds difficult to transpose into the ordering argot of the discipline’⁴⁰.

Consequently to these sociological different theories, it is necessary to mention that most of the time religion is related with spirituality. So it is very important to stress that spirituality is an issue that born from religion, but both of them form the application perspective of religion. Both spiritualism and religion are elements which increase the wealth of social capital. According to Simmel individuals develop powers that cannot be traced within the individual alone, and a greater unity, a deity, grows from these units. On the other hand, there is a conflict between the individual’s search for independence and meaning by focusing on their own inner life, and the longing for being part of the group⁴¹.

The theoretical assumptions can be briefly outlined as follows:

(a) Religion is a system of means of communication that strives to reduce the complexity of possible meanings that individuals attribute to the world of life.

(b) Religion in this sense is an organized system of communication that interacts with changeable social environments in different historical settings and different social, cultural, multi-religious landscapes.

(c) Spirituality is a generic formula by which the observer could label a variety of attitudes and behaviors by individuals in search of meanings who don’t refer necessarily to a set of meanings within a system of religious belief⁴².

Religious beliefs have often been union and separation feature of the people.

---

³⁹ Calhoun, C. *Introduction: Habermas and the Public Sphere*, edited by Craig Calhoun, (Cambridge, MA: The MIT Press, 1992), 48

⁴⁰ Turner Bryan S. *The Sociology Of Religion*, (UK: Blackwell Publishing, 2000), 268

⁴¹ Simmel, Georg. *On Individuality and Social Forms*. Edited by Donald Levine, (UK: Blackwell Publishing 1971), 40

⁴² Giordan, G. Swatos William H. Springer Jr. *Religion, Spirituality and Everyday Practice*, (London: Science + Business Media, 2011), 156

Therefore we can say that for some people religion has enabled the development and strengthening of social ties. Also religion influences in social actor's happiness. Well performed religion knowledge increase the feeling of happiness to people. So spirituality each person effect his own happiness too. So the religion as an important issue of social capital forms a positive access to the individual's feeling too

2. Religion as an Issue of Social Capital

The society is a structure consisting of values and social relations of mutual. For this reason it is important to note that the study of common principles of life becomes inevitable. One of common principles of some society is religion as a social institution, its implications in everyday life and values, norms and traditions that it forms in the society lifestyle. 'These important elements such as values, norms, social institutions, traditions and behaviors form the basis of social connections. These elements give life to a society.'⁴³

The attention that is devoted to understanding the social connections social capital is very wide because human relations have a very broad social sense, and have different source of the development of society and dynamics. Some contemporary sociological studies have been focused on specific fields of social networks of individuals as are the levels of individual and social trust⁴⁴, civic and political participation⁴⁵ social and family values⁴⁶ and collective activities. From these studies, the definitions has been very reached that although the concept is very different and specific areas all have as a point of reference potential power derived from social connections. Social ties have huge potential to build social capital for social structure, form the link between social institutions consistently have the ability to build and rebuild social values, have the ability to form the operating principles of legality of reciprocity between

---

⁴³ Aydemir M.ASosyal Sermaye: *Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011), 75

⁴⁴ Coleman, James S. *Foundations of Social Theory*. 3 Edit, (USA: Harvard University Press, 2000), 205

⁴⁵ Putnam, Robert D. *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, (Journal Of Democracy, Nr.6, 1995), 98

⁴⁶ Fukuyama, F. *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*, Çev.H. Kaya, 2. Edit, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), 215

individuals and solidarity to enable collaboration and individual consultation. Putnam's theory's destination is focused on distinction between bridging and bonding forms of social capital. Bonding social capital builds up connections between members of a group, and hence strengthens social cohesion. Bridging social capital links individuals within different social groups, thus generating wider networks of reciprocity⁴⁷. 'In some way you can rephrase social potential as a key element in the construction of collective identity and as strong social connections between individuals and community'⁴⁸.

Putnam's emphasis upon social capital as the 'connective tissue' which holds society together, conjoined with his pessimistic prognoses. He has established the sense that social capital, as a connections among individuals and it is a social good, a potent commodity within an age of hyper-individualism and consumer culture. He claimed that 'human relationships as potential reservoirs of power and the key to social improvement, and associates social capital with norms of reciprocity and trustworthiness, arguing that it is closely related to what many have called 'civic virtue'. This is 'most powerful when embedded in a dense network of reciprocal social relations'⁴⁹.

Fukuyama has analyzed the social capital and social values, economic development and civil society in some detail different from other researchers. He based the 'trust', explains the ethics of social values which form the values and sense of social and civil society. It also examines religion, ethics and values as elements that form close links between family members and relatives who provide development and growth. According Fukuyama's elements of faith, values and ethics are a part of social capital. But the key elements that have made possible the unity of society today have undergone a 'weathering'⁵⁰. The weakening of the rules of ethics and values that enable unity of solidarity and social actors in society nowadays is replaced with freedom of speech and the

⁴⁷ Fukuyama, F. *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*, Cev.H. Kaya, 2. Edit, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), 216

⁴⁸ Aydemir, M.A. & Özşahin, M.C. *Türk Demokrasisinde Kayıp Halkayı Kesenmek: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye - Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek*, Akademik İncelemeler Dergisi, (Turkye: Volum 6, Nr. 1, 2011) 15

⁴⁹ Putnam, R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, (New York and London: Simon and Schuster, 2000), 19

⁵⁰ Fukuyama, F. *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*, Cev.H. Kaya, 2. Edit, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), 19

destruction of boundaries. But Bourdieu emphasizes ‘cultural capital’ in a more complex fashion, to capture the ways in which the very minutiae that make up the social identities of the social elite are recognised as indicative of value and currency, so that the dominant social classes are able to sustain their dominant status⁵¹.

As it is mentioned above, religion is an important element in the social capital of a society. Because religious institutions allow and help forming solidarity served us with a kind of understanding of performance under coexistence. ‘From a modern viewpoint, the natural functions of religion are practicing social projects and charitable activities. It also provides functions influential in structuring the society⁵². If religion is to be analyzed in the embodiment of faith, exit out of various religious institutions as a result of reflection of religion in society, new religious structures and behaviors that individuals ‘need’ to perform⁵³. This means that analyzing the impact of religion in social capital must be done also the analysis of social structures and new functions of it. If we examine religion in macro perspective, we can say that it is the source of social capital because it enables individuals participating in volunteer activities, promotes the growth of human capital, enabling increased confidence within the group and has the power to form charitable organizations. ‘If within a group exemption develops positive rates then increased confidence within the group. But if the trust does not exceed its boundaries beyond the leaders and members of the group, reaching up to some big companies then remains of prejudice and underdeveloped. For this reason, we can say that modern society is formed of ‘different expectations concentration and diameter of faith⁵⁴. At the core of religion is the band structure and therefore always sets boundaries of morality, behavior and perceptions. Definitely a group that defines its boundaries by presenting itself as a community, sect, organization or structure, spontaneously

---

⁵¹ Coleman, James S. *Foundations of Social Theory*. 3 Edit, (USA: Harvard University Press, 2000), 185-186

⁵² Aydemir M.A. *Sosyal Sermaye: Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011), 82

⁵³ Tecim, E. *Sosyal Güven, Sosyal Sermaye ve Dindarlık Çalışması*, (Konya: Çizgi Yayınları, 2011), 159

⁵⁴ Aydemir M.A. Tecim E. & Likaj M. *Potenciali i Familjes Dhe Fesë Te Kapitali Social i Shoqërisë Turke*, Revista Lente Sociologjike, (Tirane: No:2, 2012), 20

---

determines the 'others' group forming outside environment. It is in this issue having been many criticisms against religious structures.

3. Albanian Society, Religion and Social Capital

All comparisons of research studies that were conducted in Albanian society have reached the conclusion that the social capital of the company is presented with a low percentage. Although no specialization on the subject, can we say of some of the studies that have been done before, are the beacon of knowledge for today. Accurate data on reserves of social capital in this society can take from international research studies such as World Values Research. The following tables will represent just some of the findings of WVS in Albania during the 2008 year. To understand the connections of social capital should also examine religion as an institution. Religious beliefs have often been union and separation feature of the people. Therefore we can say that for some people religion has enabled the development and strengthening of social ties, while others have often been the source partitions sometimes contradictions. Accordingly, religion has rarely been positive potential negative effect on the division and rule groups and social capital. In living according to the religion-based society as opportunities arise the problem presented. Religion provides social order and provides the opportunity and time for humanity to become human. Bottom argued that it is wrong to establish a global world use religion to undertake social life. It should be borne in mind that along with the terms of facilitating social control, there is the aspect that religion is the source of problems ever since we live. He emphasizes that religion knows very well the human nature, and therefore tends to be a successful form of social communities⁵⁵.

---

⁵⁵ Botton, A.D., *Ateistler İçin Din*, Cev: A. Ece, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012), 56

Table 1: Believe in God

	Frequency	Percent
No	140	7.0 %
Yes	1783	89.2 %
Don't know	76	3.8 %
Total	1999	100%

Source: World Values Research 2008

As shown in the above table (see Table 1) 89.2 percent of respondents (1783 out of 1999) have defined that they believe in God. Just 7 percent of respondents (140 out of 1999) have defined that they do not believe in God. As we know that Albania is a multi religious society and the tolerance between the religions is so high. So, according to the findings of WVS, people that believe in God in Albania society belong to this religion: Islam, Roman Catholicism, Orthodoxies, Evangelism, Jewish and Protestant (see Table 2). This results that reaffirmed already existing opinion that differences in religion are expected and welcome by the overwhelming of Albanians.

Table 2: Religious denomination

	Frequency	Percent
Evangelical	13	0.7 %
Jew	2	0.1 %
Muslim	1286	64.3 %
Orthodox	384	19.2 %
Other	6	0.3 %
Protestant	4	0.2 %
Roman Catholic	158	7.9 %
No answer	5	0.3 %
Not applicable	141	7.1 %
Total	1999	100%

Source: World Values Research 2008

As shown in the above figure (see Table 2) 64.3 percent of the respondents (1286 out of 1999 respondents) defined that they belong to

the Islam religion. Also other majority of believers belong to the Christianity of Orthodoxy which appeared as 19.2 percent of respondents (384 out of 1999 respondents) and Roman Catholic 7.9 percent or 158 out of 1999 respondents. Although, in the above table are shown that in Albanians belong to the other religion to. This make socio-cultural structure wealthy, but it does not mean that social capital is wealthy too.

Table 3: Belong to religious denomination

	Frequency	Percent
Yes	141	7.1 %
No	1853	92.7 %
No answer	5	0.3 %
Total	1999	100%

Source: World Values Research 2008

It is very important to claim that, one of the most important element of religion as a social capital is belong to the religious denomination. As shown in the above table (see table 3) 92.7 percent of the respondents (1853 out of 1999 respondents) do not belong to religious denomination. This elements show that the social capital of religion is so weak in Albania.

Table 4: Religion importance in life

	Frequency	Percent
Very important	517	25.9 %
Rather important	657	32.9 %
Not very important	534	26.7 %
Not at all important	249	12.5 %
Don't know	42	2.1 %
Total	1999	100%

Source: World Values Research 2008

As it is shown in the above table (see table 4) 58.8 percent of the Albanians (1174 out of 1999 respondents) claimed that religion is

important in their life. Also 41.3 percent of respondents (834 out of 1999 respondents) defined that religion is not important in their life.

Table 5:- Service to others important in life

	Frequency	Percent
Very important	187	9.4 %
Rather important	399	20.0 %
Not very important	244	12.2 %
Not at all important	110	5.5 %
Don't know	60	3.0 %
Not answered in survey	999	50.0 %
Total	1999	100%

Source: World Values Research 2008

In the three most important religions, service to other persons in life is very important issue. Also this is an important element in the social capital. It forms strong social bounding or bindings with other social actors. Religion services may be applied as individual or in the group. According to the above table (see table 5) 50 percent of Albanians (999 out of 1999 respondents) do not answer to this question in the survey. This is a strong element that shows the lack of social bindings and bounding of religion in Albanian society's social capital. Just 29.4 percentage of respondents (586 out of 1999 respondents) defined that services to the others is important in their life.

Table 6: Raised religiously

	Frequency	Percent
No	466	23.3 %
Yes	507	25.4 %
Don't know	26	1.3 %
Not answered in survey	1000	50.0 %
Total	1999	100%

Source: World Values Research 2008

During the communist period were applied the atheistic policies. For more than 45 years in Albanian social structure was naked from the religious value.

As it seen in the above table (see table 6) 50 percent of respondents (999 out of 1999 respondents) did not answered to the question in the survey to raise children religiously.

Table 7: Feeling of happiness

	Frequency	Percent
Very happy	128	6.4 %
Quite happy	794	39.7 %
Not very happy	830	41.5 %
Not at all happy	208	10.4 %
Don't know	39	2.0 %
Total	1999	100%

Source: World Values Research 2008

Religious beliefs have often been union and separation feature of the people. Therefore we can say that for some people religion has enabled the development and strengthening of social ties. Also religion influences in social actor's happiness. Well performed religion knowledge increase the feeling of happiness to people. So spirituality each person effect his own happiness too. So the religion as an important issue of social capital forms a positive access to the individual's feeling too. 41.9 percent of respondents (1038 out of 1999 respondents) in Albanian society are not very happy in their life. This shows the low spirituality of each respondent and also the lack of religion applications or even the beliefs.

4. Conclusion

By not focusing on many details, we wish to emphasize that the dynamics of Albanian society itself is not focusing in the religion as social institution. Unfortunately this is shown also to the happiness of Albanians in the above chapter. But consequently to this we can say that perceptions of religion from Albanians are formed by the framework of cultural structure and social capital. According to the survey data 58.8 percent of the Albanians claimed that religion is important 41.3 percent of the and in their life defined that religion is not

important in their life. So we can see that the religion as an important issue of social capital is not very influenced in the lifestyle of social actors.

Religious beliefs have often been union and separation feature of the people. Therefore we can say that for some people religion has enabled the development and strengthening of social ties. Also religion influences in social actor's happiness. Well performed religion knowledge increase the feeling of happiness to people. So spirituality each person effect his own happiness too. So the religion as an important issue of social capital forms a positive access to the individual's feeling too. But according to the WVS data Albanians are not very happy in their life. This shows the low spirituality of each respondent and also the lack of religion applications or even the beliefs.

Another focus of this study is to analyze the institution of religion in the perspective of religious organizations, religious activities and features helping solidarity and confidence analysis. It is very important to claim that, one of the most important element of religion as a social capital is belong to the religious denomination. According to the above data most of Albanians do not belong to religious denomination. This elements show that the social capital of religion is so weak in Albania. For this reason we can say that this study has enabled discussions of social capital as a resource that can be referred in Albanian social structure. Here it is important to note that based the analysis of this study come to the conclusion that the reference codes of social capital in religion and spirituality perspective are not rich.

5. Bibliography

- Aydemir M.A. *Sosyal Sermaye: Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011
- Aydemir M.A. Tecim E. & Likaj M. *Potenciali I Familjes Dhe Fesë Te Kapitali Social I Shoqërisë Turke*, Revista Lente Sociologjike, Tirane: No:2, 2012
- Aydemir, M.A. & Özşahin, M.C. *Türk Demokrasisinde Kayıp Halkayı Keszfetmek: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye - Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek*, Akademik İncelemeler Dergisi, Turkye: Volum 6, Nr. 1, 2011
- Botton, A.D., *Ateistler İçin Din*, Cev: A. Ece, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012
- Calhoun, C. *Introduction: Habermas and the Public Sphere*, edited by Craig Calhoun, Cambridge, MA: The MIT Press, 1992.
- Coleman, James S. *Foundations of Social Theory*. 3 Edit, USA: Harvard University Press, 2000
- Flanagan, K. and C. JUPP, P. *Sociology of Spirituality*, USA: Ashgate Publishing Company, 2007
- Fukuyama, F. *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*, Çev.H. Kaya, 2. Edit, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009
- Giddens, A. *Sociology*, 6th edition, UK: Polity Press, 2009
- Giordan, G. Swatos William H. Springer Jr. *Religion, Spirituality and Everyday Practice*, London: Science + Business Media, 2011
- Parsons, T. *The Structure of Social Action*, New York: Free Press,
- Putnam, R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York and London: Simon and Schuster, 2000
- Putnam, Robert D. *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, Journal of Democracy, Nr.6, 1995
- Repstad, P and Furseth I. *An Introduction to the Sociology of Religion, Classical and Contemporary Perspectives*, Ashgate Publishing Company, 2006
- Sharpe, Eric J. *Understanding Religion*, London, 1983
- Simmel, Georg. *On Individuality and Social Forms*, Edited by Donald Levine, UK: Blackwell Publishing 1971
- Spalek, B. and Imtoual, A. *Religion, spirituality and the social sciences, Challenging marginalisation*, UK: The Policy Press, 2008
- Tecim, E. *Sosyal Güven, Sosyal Sermaye ve Dindarlık Çalışması*, Konya: Çizgi Yayınları, 2011
- Turner Bryan S. *The Sociology Of Religion*, UK: Blackwell Publishing, 2010
- World Values Survey, Albania, 2008, Online Data Analysis <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSAanalyze.jsp>, accessed April 24, 2013

Prof.Dr. Mustafa AKÇAY¹

The Common Religion of Humanity: Fitrah / Creation

Abstract

Man is a sociocultural being. In this sense Man is a human being with his environment; that is, he acquires the status of being a real human thanks to the gainings from the natural and sociocultural environment where he exists. Besides, human is endowed with many biological, mental and spiritual abilities, he doesn't acquire them later. Man also has innate moral-religious abilities and one of them is "creation/fitrah". According to a great majority of Islamic scholars, creation is the consciousness of existence and uniqueness of God that is temperamental in all human beings while Man is a believing being as well as a thinking one in the common agreement of psychologists and psychologists of Religion. This feature of believing is inherent but the framework of this ability has not been determined yet. On the other hand, cultural anthropology asserts that Man acquires moral and intellectual characteristics within the sociacultural environment where he exists and therefore Man doesn't have any universal, common ethics and religious values.

This paper will discuss the relationship between the Human nature and belief and dwell upon whether there is a moral-religious property being innate in Man or not, and if there is, what the characteristics of this property will be.

Key Words: Fitrah/creation, human, religion, faith.

---

¹ - Prof. Dr, Faculty Member of the Department of Theology, Faculty of Divinity, Sakarya University

The Common Religion of Humanity: Fitrah / Creation

Researches of anthropologists and geneticists have revealed that all people are a member of single biological family; that is, human species. According to this scientific data, all human beings biologically have physical and psychological characteristics in common. These characteristics are basic features that constitute a human in biological and psychological aspects; however, every human also has small differences that determine personal characteristics. Besides, human is not a being of one dimension. Human's physical existence is composed of earth while trans-physical existence is composed of soul. Thus, human has a dualist structure; as two distinct substances, material and soul are combined, human being is formed out of this combination. At this point, the question to ask in this context is: Is there any basic hereditary psychological structure, ontological religious feature in human being related to his/her belief and faith? If there is such an inherent "religious structure", what is its nature? The paper will try to examine this matter.

Purposefulness of Universe and Man

The main point of our subject is related to whether the creation of universe and man has a purpose or not. As a whole, there are certain purposes in the creation of each unity of nature and universe; in other words, the creation of universe is a purposeful creation, which means that there is no coincidence and absurdity in the universe. Everything has a specific individual and common sense and purpose. After all, system refers to something done with a specific purpose and function. It is impossible to think that the creation of universe as a perfect set of systems has no specific purpose. Such a possibility is contrary to the greatness, sagacity and wisdom of God, who is "master/the one who does a perfect job with multiple meanings" and "knowing/the one who knows very well". Creation of universe with a purpose has been accepted since Socrates and used as a significant evidence for the existence of God by all Muslim philosophers, theologists as well as Western theologists with the names such as "proof of purpose and order, grace and proof of wisdom."² The famous Islamic

² - Bekir Topaloğlu, *Allah'ın varlığı*, p. 57-58, 107-109, Ankara, 1970; Mehmet Aydin, *Din Felsefesi*, p. 53-56, Izmir, 1987.

scholar al-Ghazali also wrote a book titled “el-Hikmetü fî mahlûkâtillah/The mysteries of God’s creatures” in order to show certain wisdom and purposes in the creation of beings. In the Holy Qur'an, God says upon the universe is to be created with a purpose as follows: “*We did not create the heavens and the earth, and everything between them just for amusement and game.*” (Duhan, 44/38)

Human, as a type of being in universe, is also included in the scope of above mentioned verse about the purposeful and intentional creation of the universe. Therefore, the creation of human also has specific intentions and purposes. God the Lord says upon the creation of human with a purpose as follows: “*Did you think that we created you in vain; that you were not to be returned to us?*” (Muminun 23/115) and “*The One who created death and life for the purpose of distinguishing those among you who would do better*” (Mulk, 67/2) and “*I have only created Jinns and men that they may serve Me.*” (Zariyat 51/56). According to these verses from the Qur'an, the basic purpose of the creation of human is to believe in God's existence and unity in a world of test and to worship solely Him. Due to this purpose of creation, it is beyond doubt that the Creator provides man with all the necessary biological and psychological equipments and instruments so that man could realize this purpose; because something done for a specific intention and business is produced in a suitable way to do the given business. God the Lord commands: “*To test him, we made man hearing and seeing.*” (Insan 76/2) and “*...and We gave you ears, eyes and hearts that you might give thanks to Us*” (Nahl 16/78). Thus it has been said that man is provided with all necessary biological and psychological equipments and instruments. If God did not give the necessary equipments to realize this purpose although He said He created man to know and worship Him, God would do them an injustice and ask for the impossible, which is contrary to God's greatness, wisdom and justice. Moreover, God bestowed the “conscious to know his own existence” as well as the abilities to know and communicate with mortal beings upon man. It is not reasonable to think that in spite of these abilities He (God) bestowed, He did not give necessary equipments to know His holy existence and communicate with Him and holded man responsible for serving Him. Therefore, the creation of universe with a purpose requires the creation of man with a purpose. The creation of human with a purpose also requires the existence of necessary ability and instruments for man to be able to realize this purpose. In the most general terms, this nature of man with religious sense is called “the religious nature of human/fitrah”.

The Concept of Fitrah

Fitrah is an Arabic word, derived from the verb “fatara”. “Fatara” means “to create, to bring something unique into existence”.³ Fitrah refers to “creation, disposition, the form and state of initial existence, the nature or basic form of something”.⁴ The word fitrah is mentioned in the Qur'an and the words of the Prophet Muhammad (hadiths). Islamic scholars have defined fitrah in various ways based on Qur'anic Surah ar-Rum (30/30), hadith of fitrah and some other hadiths. There are fundamentally two different understandings. These two basic approaches can be explained as follows:

1) **Creation as Islam and Iman (Faith):** According to the understanding accepted by the majority of Islamic scholars, the word fitrah refers to “Islam” and “consciousness of God’s existence and unity”. First believers of the prophet Mohammed (sahaba) such as Ebû Hüreyre, Mücahid, Dahhak, İkrime, Hasan-ı Basrî and Katâde and after the sahaba, scholars of the second chain (tabiin); sect leaders such as es-Sevrî, İmam Mâlik, Ebu Hanife, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel, Mâtürîdî and other Islamic scholars such as Buhârî, Gazzâlî, İbn Hazm, Fahreddin er-Razî, İbnü'l- Arabî, İbn Teymiyye suggest that fitrah is “Islam” and it refers to “the ontologic conscience of the existence and unity of God”, which is placed in the nature of man.⁵ Accordingly, fitrah can be explained as follows: God the Lord created all human seeds/conscious genes out of Adam's loins and addressed them saying “*Am I not your Lord?*”; since an awareness of the Holy Creator's existence and unity was formed in these human seeds, they all confirmed God's existence and unity and said “yes”. And God created human beings with this ability, apriori knowledge and admittance-faith. Every man is born with this preliminary knowledge and faith. God encoded this consciousness and feeling into the psychological system of man. Independent of the parents' religious belief, every child is born in this psychological state; that

³⁻ Zebidî, *Tâcü'l-arûs*, “fatara” md, Beyrut, ts. ; Râgîb el-İsfahânî, *el- Müfredât*, “fatara” md, Beyrut, ts.

⁴⁻ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “ftr” md, Beyrut, ts.; Râgîb el-İsfahânî, a.g.e., “fatara” md; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 457, Mektebetu'l-Islamiyye, n.p., ts.

⁵⁻ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 40, Beyrut, ts.; Buhârî, *Tefsîr*, 10/35, İstanbul, 1413/1992; Aynî, *Umdatü'l-kârî*, (nşr. M. Münir Abdûh), VIII, 179; XIX, 111, n.p., ts.; İbn Teymiyye, *Der'u te'ârîz*, VIII, 502, n.p., ts.; Qazzâlî, *İhyâ*, I, 147-148, Kahire, ts.

is Islam. When children die before they reach puberty, they die in fitrah; that is Islam.⁶ However, since this apriori, instinctive awareness and belief of the Creator; that is, fitrah is inherent in every human, it is not enough in terms of responsibility. What lays responsibility and is commanded by religion is the faith that is acquired through man's own reason and will.⁷ Therefore, God did not accept this natural faith inherent in the human beings and additionally sent prophets to help people know the truths.⁸ The prophet Mohammed said that even though the child has natural faith, "his/her parents cause him to be Jewish, Christian or Zoroastrian" and thus highlights that concerning earthly judgment, the decision of parents passes to the child and natural faith is not relied on.⁹ In Islamic theology as well, this issue is used with the name of "the proof of fitrah" or "the proof of general admittance"¹⁰ concerning God's existence. According to this proof, man's knowledge of God's existence as well as the perception of existence of a creator who has infinite power beyond substance are inherent spiritual features. Acquisition through imitation, reflection and reasoning do not have any impact on this perception and comprehension of man. The conscious of God's existence and unity is one of the requirements of being a human and one of the structural/peculiar features that make human.¹¹ The awareness of the self (ego consciousness) is a natural consciousness in a similar way to man's knowing of God. However, knowing God's existence and unity is not as clear as the awareness of the self. Consciousness of God is a hidden consciousness lying under the self knowledge of human. Its coming to the surface depends on special attention or internal and external stimulations.¹²

As a defender of this view, Ebu Hanife mentions in his work entitled "*al-Fikhu'l-akbar*": "God took Adam's descendants out of his loins, gave mind-

---

6- İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-mekkiyye*, I, 257, Kahire, 1978-1986; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 25, Beyrut, 1960; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 432, Beyrut, 1402/1982.

7- İbn Teymiyye, a.g.e., VIII, 437-438; Aynî, a.g.e., VIII, 179; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel*, IV, 77-78, Beyrut, 1406/1980; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXV, 120, Tahran, ts

8- İbn Kayyim, *Kitâbu'r-rûh*, p. 167, Ürdün, 1986.

9- Hazin, *Tefsîr*, III, 433, Beyrut, ts.

10- Bekir Topaloğlu, DİA, "Allah", md., II, 474-477, İstanbul, 1989.

11- İ.H. İzmirlî, *Yeni ilm-i Kelâm*, II, 204, Ankara, 1981; B. Topaloğlu, DİA, "Allah", md., II, 474-477.

12- M. H. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 2327, İstanbul, 1935; A. H. Aksekî, *İslâm*, p. 152, İstanbul, 1966.

consciousness to them, addressed them and commanded to believe to Him and forbade deny. They also admitted that God is the Lord. This situation constituted their faith. Human beings are born in this fitrah-natural religious structure.”¹³ While Al-Ghazali classifies disciplines, he divides faith into two as “innate and acquired faith”¹⁴; Razi mentions that fitrah means “the nature of creation in unification” that occur in the metaphysical univers; however, he says, this innate faith is not enough.¹⁵ Muhammed Hamdi Yazır also accepts the dualistic understanding of faith, saying that “religion has two sources: one is fitrah and the other is acquisition/kesb”¹⁶. Today, educationists also acknowledge the existence of “religion that develops naturally and also through environmental factors” in the child.¹⁷ Therefore, according to this view, human has two kinds of faith; one is “**innate faith**” and the other is “**acquired faith**”. **Innate (fitri) faith** exists from birth; it is present in all human beings since the agreement in the metaphysical univers and all human beings are born with this faith, whereas acquired (kesbi) faith is the one that man adopts by his own intention in the social environment.¹⁸ He who accepts the existence and unity of God by his own will has already confirmed the natural/innate faith and maintained this faith. On the other hand, he who rejects God by his own will or adopts wrong beliefs also has ruined and changed his natural faith/fitrah.

Supporters of this view rely on these hadiths and verses. The most important of these hadiths is the hadith of fitrah. According to this hadith, God says: “Every child is born in fitrah. However, his parents later cause him to be Jewish, Christian or Zoroastrian. Just like an animal giving birth to his baby, strong and with organs in the proper place. Do you see any deficiency in it?” After saying the hadith, Ebu Hureyre reads the following verse: “*Turn your face single-mindedly to the true Faith and adhere to the true nature on which Allah has created human beings. The mould fashioned by Allah cannot be altered...*”

---

¹³⁻ Ali el-Kârî, *Serhu'l-Fikhi'l-ekber*, p. 46, İstanbul, 1375/1955; Muhammed b. Bahâuddin, *el-Kavlu'l-fasl*, p. 239, İstanbul, 1990.

¹⁴⁻ İ.A.Cubukçu, “*İslâm Mütefekkirlerine Göre ilimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzalî'nin Yeri*”, AUIFD., p. 126, Ank., 1958-1959. ¹⁵⁻ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXV, 119-120.

¹⁶⁻ M. H.Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 3824.

¹⁷⁻ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler* p. 25, Ankara, 1990.

¹⁸⁻ Ali el-Kârî, a.g.e., p. 46-47; Muhammed b. Bahâuddin, a.g.e., p. 249.

(30/30) ¹⁹ Ebu Hureyre shows this verse as the proof of fitrah; and some first believers direct the following question to the Prophet Mohammed: “what is the situation of the children who die before their parents make them believe in their own religion?” These indicate that Ebu Hureyre and the first believers who ask this question regard fitrah as “Islam”.

Verse of fitrah is as such: “(*O Prophet and his followers), turn your face single-mindedly to the true Faith and adhere to the true nature on which Allah has created human beings. The mould fashioned by Allah cannot be altered. That is the True, Straight Faith, although most people do not know...*” (Ar-Rum 30/30)

The verse related to the agreements of human descendants in a metaphysical univers: *And (remember) when your Lord brought forth from the Children of Adam, from their loins, their seed (or from Adam's loin his offspring) and made them testify as to themselves (saying): "Am I not your Lord?" They said: "Yes! We testify," lest you should say on the Day of Resurrection: "Verily, we have been unaware of this."* (al-A'raf, 7/172)

In Hadith Qudsi (sacred hadith) that tells human beings are created having the consciousness of God’s unity (Hanif), the prophet Mohammed says: “Certainly I have created all My servants following the upright faith (consciousness of God’s unity/Hanif). Yet, devils came to them and misled them away from their upright religion, forbade to them what I have permitted, and commanded them to associate partners with Me without any warrant having been given to them...”²⁰

It should be here emphasized that: Those who regard fitrah as “to be born in Islam and faith” did not imply Islam as “established religion” and the faith that is acquired and learned in the social environment. It is beyond question that Islam and faith in this sense are acquired. They mean the inherent consciousness of God in all human beings and the sense of submission to Him, similarly to each baby’s inborn instinct of suckling milk. However, this ontological consciousness of God/fitrah does not come up the moment one is born; it emerges radually in parallel to the maturity of man when he is abstracted from the negative environmental conditions.

---

¹⁹⁻ Buhârî, “Cenâîz”, 80, 93; “Tefsîr”, 10/35, Istanbul, 1413/1992; Müslim, “Kader”, 6, İstanbul, 1413/1992; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 275, 393, 410, İstanbul, 1413/1992 .

²⁰-Müslim, “Cennet”, 16; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 162-163.

2) Creation As Capable of Religion:

According to the scholars of Qur'anic interpretation and hadith such as Ibn Kuteybe, Ibn Atiyye, Zemahşerî, Nehevî, Beyzavî, Tîbî, Takiyyüddin es-Subkî, Kirmanî and Kastallânî, fitrah means that "every human is innately capable of accepting Islam."²¹ This fitrah is the religious ability inclined towards acceptance of tawhid (God's unity) rather than the neutral, abstract ability of believing. According to Ragib al-Isfahani, fitrah is "the ability of knowing God's existence and having faith in Him placed in the inner part of human"²² Similarly; al-Baydawi, Abussuud and al-Alusi define fitrah as "the ability and opportunity to know and accept God and to perceive Him"²³. Al-Curcani regards fitrah as "the nature of creation fit for accepting Islam"²⁴. According to al-Zamahserî, fitrah is God's creating all human being with a nature to accept the concept of tawhid and Islam, and to reject or escape to Islam. Because Islam has a feature that responds to the mind and urges man to think in a correct manner. If humans are left alone with their creation, they do not prefer another religion. However, due to the impact of negative factors, men draw away from the state of fitrah.²⁵ According to this understanding, every new born does not innately have the attributes of believer and unbeliever, faith and denial; because every human is born in a neutral/benign state -like an empty frame-. However, the child is subject to his parent in a short time and is made to believe in their religion. Man has faith or denial only after he reaches puberty²⁶ Because religion is a subject obtained through acquisition (kesb) and kesb occurs depending on mind and free will. God the Lord imposes penalty or reward accordingly this. In that case, since a child born in any family has not obtained the true religion and his parents have not brought this in him yet, it is not possible for him to be

²¹- Kurtubî, a.g.e., XIV, 26; İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, p. 341, Beirut, 1978; Zemahşerî, *el-Kessâf*, III, 204, Beirut, ts.; Subkî, "Külli mevlûdin yûledu 'ale'l-fitra", p. 16, n.p. 1410/1990.

²²- el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ftr", md.

²³- Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 27, Beirut, ts.; Ebüssuûd, *Irşâdü akli's-selîm*, VII, 60, Beirut, ts.; Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni*, XXI, 4, Beirut, ts.

²⁴- Cûrcânî, *Tarîfât*, "ftr" md, Istanbul, 1327.

²⁵- Zemahşerî, a.g.e., III, 204.

²⁶- Halîmî, *el-Mînhâc*, I, 152, n.p. 1979; İbn Teymiyye, a.g.e., VIII, 442; Aynî, a.g.e., VIII, 178.

Muslim.²⁷ According to this understanding, the Prophet Mohammed says in the hadith of fitrah: "Every child is born as having a mental nature to know his Lord when he reaches an age to acquire knowledge and reason."²⁸

According to the studies conducted in the fields of anthropology, archaeology, history of religions, sociology, psychology of religion, child and developmental psychology, man has the sense of religion, which is one of the basic innate characteristics of human.²⁹ Although there are atheist individuals, majority of the people usually believed in one of the present religions. This common attitude of the humans indicates that believing in a divine power is the universal instinct of mankind. The child, thus man, does not come into the world as an empty plate (*tabula rasa*). Human cannot be regarded as merely a part of the society. Man is a religious being from birth. He has an innate ability and religious readiness; he is a being inclined towards accepting religious belief.³⁰ For instance, the researches of Antoine Vergote, T. Thun, Rümke and Lisager put forth that there is "the child has "a natural disposition to religion and a great readiness for religion." Similarly, Hollenback accepts the existence of ability and tendency for religion in the child. E. Shpranger suggests that religious disposition lies behind the individual life of human in view of developmental psychology. One of the founders of psychology of religion, Schleiermacher emphasizes the same truth saying "man is born with religious disposition".³¹ According to Von Monakow, man has four instincts, one of which is religious instinct.³² One of the contemporary scholars, Malik b. Bedri defines fitrah as "the ethico-religious instinct that can be inclined towards tawhid and religions"³³; **Izutsu** defines it as "natural religious inclination peculiar to all

---

27- Halimî, a.g.e., I, 153.

28- Kurtubî, a.g.e., XIV, 26; İbn Teymiyye, *Der'u te'ârûz*, VIII, 384.

29- M. Emin Ay, *Cocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, p. 1, Ankara, 1987.

30- P. Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*(trc. S. Odabaş), p. 136, Ankara, 1958; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* p. 33, İstanbul, 1982; Kerim Yavuz, a.g.e., p. 39-43, 107-114.

31- Kerim Yavuz, a.g.e., p. 39-41,107; Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, p. 40, Ankara, 1990.

32- Pierre Debray, Ritzen, *Freud Skolastiği*, p. 76.

33- Malik b. Bedri, *Müslüman Psikologların Çıkmazı*, p. 60, İstanbul, 1984.

human beings”³⁴. Some psychologists such as E. Spranger, Vogel, Gemelli, Von Monakow accept *the existence of instinctive religious sense and thought* in addition to certain instincts³⁵, saying at one point that fitrah is a religious instinct. Psychologists define this ability named “fitrah” as “easily believing nature in child”, “inclination and power of belief”, being ready for religion or religious readiness” and in short describe it as “religious ability and disposition”.³⁶ The people who define fitrah as “absolute ability to believe” or “natural inclination towards belief in tawhid” condition that there should not be seductive obstacles to the emergence of this fitrah.

The understanding of Islamic scholars in the minority about fitrah and the understanding of Western scientists in terms of the belief structure in human have been seen as deficient and thus have been criticized. **Firstly**, it is faulty to define fitrah as “*man’s having the power and opportunity to know merely God*”. Because the existence of the ability to know God does not require him to believe in the unity of God or to follow the right religious belief. If fitrah is understood in this way, there would be no necessity to say that the child’s fitrah is changed by his parents. Moreover, this question is asked in such a case: Is fitrah enough to know God on its own; or does this also depend on the proofs that will be learned from the external world? If knowing God relies on the information acquired from the environment in spite of the existence of fitrah, it is possible for this information to be present or absent sometimes. In addition, informative and suggestive environmental reasons cannot oblige to know God. If they could oblige it, the emergence of true knowledge of God would be compulsory everywhere that contains these reasons. However, it is known that man can prefer denial, abuse or superstition even when there are enough proofs and reasons. This is also explained in Hz. Mohammed’s saying “his parents cause the child to be Jewish, Christian or Zoroastrian”. In that case, it can be said that fitrah accepts faith only when the reasons leading to know God are present. Then in comparison to fitrah, there would not be any difference between knowing and not knowing God, faith and denial and fitrah would mean the ability to believe

³⁴-Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, p. 27 İstanbul, 1984.

³⁵- Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, p. 39 Ankara, 1983; Pierre Debray, Ritzen, *Freud Skolastiği*, p. 76, Ankara, 1991

³⁶- Kerim Yavuz, *a.g.e.*, p. 40-43, 107, 109.

fit for merely the two dependent of the existence of a powerful effect from the environment. Thus, fitrah, -as a blank framework- should not be praised by God; however God praises it and commands His Prophet Muhammad to embrace it. Then, fitrah is more than a hollow ability of faith. In addition to his saying “the parents cause a child to be Jewish, Christian or Zoroastrian”, the Prophet Mohammed should also say “parents cause him to be Muslim”; but he only mentions other religions and does not say “the parents make a child Muslim”. The purpose of the Prophet Mohammad’s words is as such: Calling the child Jewish, Christian or Zoroastrian is because of his parents; however, calling the child Muslim is not because of environmental effects. As long as there is not a negative situation to hinder the child, consciousness of God and faith in Him are compulsory for fitrah. All of these indicate that the basic nature of human beings is to be born on faith. As long as a filthy thing does not interfuse about this subject, they are fundamentally in the state of clean water and earth.³⁷

In conclusion, there are two different fundamental approaches to fitrah. **One** is the one adopted by the majority of Islamic scholars. This view is based on the “Eternal agreement” between the Creator and human descendants in the metaphysical realm and suggests that every human is born with the belief and knowledge of God’s existence and unity, with a natural instinctive faith. The other approach suggests that fitrah is either “general ability to believe” which is in equal distance to each belief **or** “religious skill inclined towards God’s unity”. **The outstanding point of the understanding adopted by the majority is that:** fitrah is not a blank “hollow ability to believe” or “the ability of belief inclined towards God’s unity”; it means more than this. It is Islam itself in terms of consciousness and sense of God’s existence and unity, which constitutes the common point of all divine religions. This ontological knowledge and belief in God is inherent in every human. This stems from the agreement made in the metaphysical realm. In that case, it is apparent that there is a difference between the two basic approaches. On the one hand, fitrah is the mere neutral religious ability that cannot find its content or potential power inclined towards the belief of God’s oneness. On the other hand, it is a consciousness of God’s unity, which has completely found its content. Sciences such as psychology or psychology of religion have a positivist and empirical approach. Therefore, it might be justified

---

³⁷- İbn Teymiyye, *Der'u te'ârûz*, VIII, 385, 445-447; Halîmî el-Mînhâc, I, 152-153

---

that such sciences are not interested in man's religious experience in a metaphysical realm and thus do not accept that man is born with the sense and consciousness of God's unity. However, it is also not reasonable to claim that anything that stays out of experience or cannot be fully understood in terms of its true nature is impossible by reason. Thus, it cannot be considered unreasonable that a kind of religious experience takes place in the metaphysical realm and the effect of this experience is encoded in the mind and spirit of human and in such state comes man into the world. What is tried to be emphasized is that the concept of fitrah mentioned in verses and ahadith as well as adopted by the majority is a more advanced feature than the view of empirical sciences in the minority. Therefore, to perceive fitrah in the same way as the field of psychology and Islamic scholars in the minority accept means not to understand it completely. The best is to deal with the approaches to fitrah together and regard them as two interlocking two circles. Accordingly, human has two religious interlocking structures, one is wide and the other is narrow. In the external part, "the ability of absolute belief" and "religious skill inclined towards God's unity" exist as a blank framework whereas fitrah that refers to Islam, constituting the natural religion and belief of human is located in the inner circle. Fitrah in this sense is connected with "general ability to believe". This interlocking religious structure is the one that prospers and matures with the development of human in the social environment and that needs to be urged; negative obstacles should be removed so that it can come out completely. However, this natural religious structure of human can never be eliminated; the direction inclined toward the belief of tawhid can never be reversed; only in negative religious circumstances, it can be pushed into subconscious and its effect can be reduced, which, in result, causes it to escape one's notice.

Prof. Dr. Enbiya Yıldırım

The Prescription For Overwhelmed Human Of The Modern Times: Turning Back To The Values

Abstract

It's a fact that the modern world offers opportunities to human more than ever. In parallel with the advances in the technology world has become a more comfortable place to live place for people. Especially in parallel with the developments in the field of health, on average extending the human life span of 21 years is an indication that. However, it does not seem possible to say that the peace and happiness of the people has increased in parallel with these developments. According to data of the official authorities, the number of depressed patients, substance and alcohol abusers are increasing rapidly. Including Islamic countries there is also a significant increase in the suicide figures in the world-wide. In every forty seconds one person suicides. When this landscape is analyzed, it seems possible to say that the world has drifted into a crisis period.

Of course, many factors have been effective in the formation of this landscape. Acquiring of social media an important place in the lives of people, weakening of the sense of belonging to societies in the individuals, exposing of social and moral values to erosion, reaching of family ties to the yield point, becoming of the substance more important than everything are some of these factors.

Because it is clear where the problems come from, it is also clear where the solution should come from. This means that, the prescription for humanity passes from returning to the values. In this context, religion is the only force that keeps humans together, glorifies humankind and moral values and gives human stamina in the face of

---

* Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Email:
enbiyayildirim@hotmail.com

problems. Whoever in touch with the creator is reconciled with himself and his surroundings as well as. Because there is a place of refuge in his life every time he is firm and strong in the face of all kinds of problems.

Giriş

Üzerinde yaşadığımız dünyanın sunduğu olanaklar her geçen daha iyiye doğru gitmekte ve bunlara sayısız yeni imkanlar eklenmektedir. Ulaşım, haberleşme ve sağlık gibi hizmet alanlarında kaydedilen aşamalar yeryüzünü daha yaşanılır ve rahat edilir bir mekan haline getirmektedir. Bu gerçeklik yanında, dünyanın geneli itibarıyla yaşam standardının oldukça yükseldiğini söylememiz mümkündür. Açılık ve sefaletin hüküm sürdüğü veya siyasî/sosyal politikaların yanlışlığını kaynaklanan zorlukların hükümlenmiş olduğu bölgeleri hariç tutacak olursak, ekonomik gelişmelere paralel olarak yaşam standardının yükseldiğini söylemek gerçekçi bir tespit olacaktır. Nitekim yaşı elli civarında veya daha fazla olanlar, çocukluk dönemlerine göre dünyanın olanaklar açısından daha rahat ve müreffeh durumda olduğunu tespit edeceklerdir. Gerek sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve gerekse fakirlik ölçüsünün (hayat standardının) çocukluk dönemimize göre çok değişmiş olması bunun göstergesidir. Örneğin günümüzde fakir bir insanın evinde televizyon, buz dolabı ve çamaşır makinesinin bulunması garipsenmez. Oysa bunlar 30-40 yıl öncesi her evde bulunmayan ve lüks sayılabilen elektrikli ev aletleri idi.

Günümüzde ayrıca insan ömrü 50 yıl önceye göre ortalama 21 yıl uzamıştır. Uzmanlar beslenmenin daha iyi olması ile sağlıktaki kat edilen aşamanın, bilinçlenme ve benzeri gelişmelerin bunu sağlayan ana etkenler olduğunu belirtmektedirler.²

---

² Birleşmiş Milletler tarafından 2013 yılı Nisan ayında yayınlanan raporda, genç yaşta ölümlerin önemli oranda azaldığına dikkat çekilmektedir. Buna göre, 60 yaş ve üzeri ölümler 1950-55 arası dönemde yüzde 26 oranındayken, 2005-2010 arasında bu oran yüzde 54'e yükselmiştir. Bu da demek oluyor ki insan ömrü 21 yıl uzamıştır. İnsan ömrünün uzamasında, beslenme ve hijyen alanında sağlanan gelişmeler, bulaşıcı hastalıklara karşı aşısı ve ilaç tedavisinde kaydedilen ilerlemeler etkili olmuştur. Raporda, genç yaşta ölümlerin azalması nedeniyle, ölümlere kanser, şeker hastalığı, kalp ve solunum hastalıkları gibi kronik ve organik rahatsızlıkların ortaya çıktığı ileri yaşlarda rastlandığına dikkat çekilmiştir. Bkz.

Hayat standarı açısından ulaşılan seviyeye bakarak, yeryüzünü mesken tutmuş olan insanın geçmişe göre daha mutlu olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bilakis 21. yüzyıl insanının buhranların insanı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dünyanın her yanındaki iktidar ve ideoloji mücadelelerinin keza savaşların her zamankinden fazla ve kanlı olmasının dünyanın yaşanabilirliğini olumsuzlayan etkenler olduğunu söylemek mümkündür.³ Ancak sorunlar büyük oranda bireysel ve toplumsal dönüşümlerden, başka bir ifadeyle kimlik bunalımlarından kaynaklanmaktadır.

Karşılaşılan olumsuz tablo insanın geleceği ve mutluluğu açısından elbette ele alınmayı fazlasıyla hak etmektedir. Nitekim konunun sosyolojik ve psikolojik boyutlarını ve çözüm çarelerini sunmak amacıyla alan çalışmaları (fieldwork) da olmak üzere binlerce makale ve tezler yazılmaktadır. Ancak şu bir gerçektr ki, artan stres, gerilim ve sıkıntı sonucunda dünyada sadece yalnızlıktan kaynaklanan depresif hasta sayısının 150 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴ Ayrıca İngilterede her yıl, 100 bin kadın ve erkekten 16'sı intihar etmektedir. Her ölümle sonuçlanan intihara karşılık, 50'den fazla intihar girişimi olmaktadır. Birçok intihar girişiminin tıbbî servislerin kayıtlarına ulaşmadığı da buna eklenecek olursa, belirtlen sayıların gerçek rakamın çok altında olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Sadece bu bile günümüz insanın ruh halini

---

[http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2006/
WPP2006_HIGHLIGHTS_rev.pdf](http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2006/WPP2006_HIGHLIGHTS_rev.pdf)

³ Bkz. Hamza Akengin, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, Ankara-2012, s. 132-9.

⁴ Sefa Saygılı, *Strese Son*, İst.-2005, s. 7. Bütün bu problemler karşısında kazanan ilaç endüstrisi olmaktadır. Alanın uzmanlarının ifadelerine göre, alınan haplar tam netice vermemeekte, hatta alışkanlık yapabilmekte ve bir sure sonra sadece uyuşturmak dışında tesirleri kalmamaktadır. Saygılı, a.g.e., s. 15.

⁵ Ivy M. Blackburn *Depresyon ve Başaçıkma Yolları*, trc. N.H. Şahin, İst.-2008, s. 11.

İslamın görünür yönüyle en çok yaşadığı ülke olarak kabul edilen Suud-i Arabistan'da intihar edenlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu artış uyuşturucu alışkanlığı, ekonomik sıkıntilar, ruhsal problemler ve baskı gibi nedenlere bağlanmaktadır. Sayısal olarak intihar olaylarının yüzde 14.19 oranında arttığı belirtilmektedir. Bunun yanında Mekke de dahil olmak üzere pek çok şehirde intihara teşebbüs olayları olmaktadır. Emniyet makamlarına aktarılmayan ve normal ölüm olarak kayıtlara geçirilen pek çok vaka ise bu değerlendirmelerin dışındadır.

(<http://www.alarabiya.net/articles/2013/02/10/265438.html>). Bu durum, nedenleri irdelenmesi gereken çarpıcı bir olgudur. Suud-i Arabistan'dan intihar görüntüleri için

yansıtması açısından yeterlidir. Artan suç oranları, bağımlıların sayısının her geçen gün artması, boşanma sayılarındaki hızlı artış gibi olgular bahsettiğimiz olumsuz manzaranın hayatı yansıyan yönlerinden sadece bir kaçını oluşturmaktadır. Bunun yanında günümüzde hastanelerin psikiyatri bölmelerinde yaşanan yoğunluk ile psikolojik danışmanlığın çok öne çıkması çağımız insanının buhranının bir yansımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşadığımız dönemde geleneksel değerler toplumun önünde olmak yerine arkasına düşmeye başladığından dolayı artık her şey maddî bir hesap çerçevesinde yapılmaktadır. Öyle ki, insanlar nikah masasına otururken bile boşanma durumunda ne yapacağına planlarını yapmaktadır. Kurulan yuvanın her an yıkılabileceği düşünülerek çocuk sahibi olmak olabildiğince ertelenmektedir. Kendisini modern hayatın ayrılmaz bir parçası olarak gören ve keyfincé yaşaması gereken bir ömür olduğunu düşünen kadın, çocuğu, zamanının önemli bir kısmını alacak ve kendisini hayattan koparacak bir engel olarak görebilmektedir. Artık her şey ben merkezli olmaya başlamakta ve bu da yukarıda说得ğimiz sorunları peşinden sürüklémektedir. Öyle ki, dinlenmek için yataklarına uzanan insanlar artık uykularından yorgun kalkmaktadır.⁶ Tevekkül ve yetinme duygusu son derece zayıfladığından, İslam filozoflarının “şereh”⁷ olarak isimlendirdiği aç gözlük bireylerin hayatlarında en öndeği hedef olmaya başlamıştır. Bu nedenle anksiyete (kaygı ve endişe) artık toplumların ortak vasıfları haline gelmiş durumdadır. Bu da bize göstermektedir ki, sokakta karşılaştığımız insanların önemli bir kısmı buhrandadır.

---

bkz. <http://www.youtube.com/watch?v=kR4Wk-6jC9o>. Bunun yanında her gün bir yerlerde hatta ibadethanelerde bile bombaların patlatıldığı ülkelerde halkın travmatik bir topluma dönüşmesi içten bile değildir. (Judith Herman, *Travma ve İyileşme*, trc. Tamer Tosun, İst.-2007, s. 43 vd.). Dindar (İslamî) olarak kabul edilen toplumlarda böylesi olayların yaşanmasının nedenleri ve toplumsal düzlemdeki olumsuz etkileri ayrıca ele alınmayı fazlasıyla hak etmektedir. İntihar eylemlerinin İslamî açıdan tahlili için bkz. Halil Aydinalp, *İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı Ve Sınırları*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 37 (2009/2), s. 129-146; Hamza Aktan, *Kur'an ve Sünnet Işığında Terör ve İntihar Eylemleri*, Yeni Ümit, Ocak-Şubat-Mart 2004, sayı: 36; Fethullah Gülen, *İntihar Saldırıları İslam'in Evrensel Çağrısına Uymuyor*,

<http://tr.fgulen.com/content/view/3885/77/>

⁶ Hamdullah Aydin, *Uyku ve Bozuklukları*, Ankara-2008, s. 61 vd. ⁷ Bkz. Gazâlî, *İhyâ Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut-1992, I/49.

1. Buhranın kökenleri:

Günümüz insanının içine düşmüş olduğu manevî krizin (huzursuzluğun) nedenlerini pek çok başlık altında toplamak mümkündür. Biz burada öne çıkan birkaç hususu ele almak istiyoruz.

a) Sosyal medyanın dayanılmaz cazibesi:

Sanayi öncesinde insanlar yaşamalarını tarlalarda, küçük işyerlerinde veya dar çevrelerinde geçirirlerdi. Günümüzde ise bireyler hayatlarını çevresindekilerden ziyade yakınlarında olmayanlarla geçirmeye başlamışlardır. Özellikle iletişim araçlarının genişlemesi ve sosyal medyadaki yenilikler fertleri çevrelerinden koparmış ve dünyanın diğer taraflarında bulunanlarla daha fazla zaman geçirilmeye başlanmıştır. İnternetin özellikle genç kuşağın ruhsal dünyasındaki olumsuz etkisi yanında madde keza alkol bağımlılığını kazanmalarındaki olumsuz katkısı göz ardı edilemez. Bunun yanında körpe dimağların terör bataklığına düşmesinde de internetin çok büyük payı vardır. Dolayısıyla ihtişamlı ama yalancı bir dünya sunan tv, sinema ve internet dünyasının gençleri gerçeküstü bir yaşama sürüklemede muazzam derecede olumsuz bir motivasyon sağladığını söylemek durumundayız. Bu durum ebeveynlerin göğüs germek zorunda kaldıkları problemlerin çok çeşitli ve çok yönlü olduğunu göstermektedir. Dünya globalleşikçe sorunlar hem bireyler hem de aileler için fazlalaşmaktadır.

b) Aidiyet duygusunun kaybolması:

Köylerden kentlere göç eden ve şehirlerin nüfusunu dayanılmaz seviyeye ulaştıran insanların aidiyet duyguları büyük oranda kaybolmakta ve insanlar kendilerini bir boşlukta hissetmektedirler. Etraflarını sarmalayan sosyal bir çevreleri kalmadığından da değerlerinden hızlıca kopmaktadır. "Şehir sarhoşluğu" olarak adlandırabileceğimiz bu durum binlerce ve belki milyonlarca insanın yaşamakta olduğu kalabalık kentlere gelen insanların kendilerinden dolayısıyla değerlerinden uzaklaşmalarının en büyük nedenlerinden biri olmaktadır. Çünkü kendilerini çevreleyen bir sosyal çevre kalmamış ve ilk kez karşılaşlıklarını şehrin imkanları ve fırsatları başlarını döndürmüştür. Bu olumsuz tablo elbette sadece şehrə göç edenlerle sınırlı değildir. Yerleşik şehir hayatı

yaşayanlar da bu dalgadan fazlasıyla nasibini almakta, sürekli kalabalıklaşan şehir hayatıla birlikte tutamakları ellerinden bir bir kayıp gitmektedir. Çünkü şehirler artık herkesin birbirine yabancı olduğu yerleşim mekanı haline gelmiştir.

c) Toplumsal değerlerin erozyona uğraması:

Günümüz toplumlarını özelde de bireyleri en çok sarsan, bir yere bağlantısı olmayan ve yalpalayan bir insan konumuna getiren hususların başında “değerlerden kopuş” gelmektedir. Toplumların tarih boyunca yoğura yoğura getirdikleri toplumsal değerler, ekonomik gücü elinde tutan ülkelerin kültürel baskısı altında kaybolup gitmekte ve özellikle genç kuşaklar adeta kimiksiz büyümektedirler. Oysa ki toplumsal değerler bireyleri birbirlerine bağlayan ve dayanışma içerisinde tutan, zorluklara karşı nasıl direnç gösterileceğinin tarihsel bilincini kazandırmış olan öğelerdir. Bu sorun, kendi kıymetlerinden uzaklaşan, maddeyi ve şehevî istekleri önceler bir duruma gelen batı toplumları için de söz konusudur. Ancak esas sorun, batı kültürünün yoğun etkisi altında kalan ve kendi öz değerleriyle yabancı kültürler arasında kimlik bunalımı yaşayan toplumlarda söz konusu olmaktadır. Bu açıdan bakıldığından, toplumların, kendileri olamamalarının acı manzarasıyla karşı karşıya kaldıklarını söyleyebiliriz.

d) Yalnızlaşan insan:

Modern zamanların insanının en çok şikayet ettiği hususların başında yalnızlık gelmektedir. Hatta ferdîleşme asosyal hale gelen modern dönem insanların belki de en büyük problemidir. Çünkü sürekli artan nüfusa ters orantılı olarak, şehirlerde insanlar arasındaki iletişim olabildiğince zayıflamış ve paylaşım diye bir şey adeta kalmamıştır. Yurttaşlar neredeyse bir köy kadar nüfus barındıran yüksek binalardaki kutularda aynı çatı altında yaşasalar bile birbirlerine yabancılasmışlardır. Merdivenlerde karşılaşan soğuk yüzler birbirlerine selam vermekte bile zorlanmaktadır. Bireyler şehrin getirdiği aşırı stresin de etkisiyle apartmanlarında kimseyle iletişim içinde olmak istememekte ve adeta kabuklarına çekilerek yalnız bir hayat sürdürmeye arzulamaktadırlar. Bu nedenle de birbirlerinin hastalarından veya cenazelerinden

kapıya gelen ambulansla, cenaze arabasıyla, dairenin dışına vuran ceset kokusuyla veya evden yükselen feryatlarla haberdar olmaktadır.⁸

Şehir yaşıtlısının yalnızlaştırıldığı insanın bunalıma düşmesinde veya sorunlarının artmasında şehrin bizzat kendisi de katkı sağlamaktadır. Trafik sorunları, hava kirliliği, iş hayatındaki rekabet, gelecek endişesi⁹, çocukların eğitimi gibi.

e) Aile değerlerinin kaybolması:

Modern toplumda aile bağları oldukça zayıflamış, aile fertleri kendi içlerinde birbirlerine yabancılasmışlardır. Bunun temelde iki nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi, geleneksel aile (ebeveyn, karı-koca ve çocuklar) tipinden çekirdek aileye (karı-koca ve çocuklar) geçiş ile birlikte dayanışma kültürü, her an her türlü sorunda yardımlaşma anlayışı büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bu durum fertlerin bireysellik ve bencillik duygularını güçlendirmiştir; hazlar, popüler kültür peşinde koşmak ön plana çıkmıştır. b) Kuşaklar arası farklılaşma ile birlikte aile fertlerinin de birbirlerine yabancılılığını ve bireyler arası uçurum olduğunu söylemek mümkündür.

f) Maddenin ön plana çıkması:

Hiç şüphe yok ki, günümüz insanının içine düşmüş olduğu buhranın en önemli nedenlerinden birisi de, ahlakî ve manevî değerlerden uzaklaşarak maddiyata yönelmesidir. Bu dönemde artık hayatın belirleyici unsuru madde olmuştur. Önceleri insanlar birbirleriyle dayanışma içerisinde, yardımlaşarak, kanaat duygularına sahip bir şekilde yaşarken, bu değerler günümüzde oldukça geri planda kalmış ve toplumsal “tek değer ölçüsü” zenginlik olmuştur. Bu da daha fazla servet sahibi olmak için hiçbir değer tanımamayı, kendi yükselişi için haklı-haksız önüne çıkaracak tüm engelleri yıkmayı adeta mübah hale getirmiştir.¹⁰ Artık toplumsal değerler madde etrafında şekillenmeye başlamış ve hedefe ulaşmak için en önemli araç para olarak görülmeye başlanmıştır, itibar için en önemli unsur olarak akçe kabul edilmiş ve zengin olmadan mutlu

⁸ Bu hususta güzel bir yazı için bkz. Harun Avcı, *İnsanı Yalnızlığa İten Sebepler*, Sızıntı Dergisi, Nisan 2012, sayı: 399.

⁹ Bkz. Yıldız Burkovic, Oğuz Tan, *Korkacak Ne Var*, İst.-2011, s. 57.

¹⁰ Saygılı, a.g.e., s. 11.

olunmaz, saygınlık sadece ceptekiyle kazanılır kanaati insanların zihinlerine yerleşmiştir. Bu vakıa günümüz insanını aç gözlü ve iştahası asla doymaz bir hale getirdiği gibi, daha çok zenginleşebilmek için tüm değerleri yeri geldiğinde ayaklar altına alabilmesine de neden olabilmektedir. Artan soygun olaylarının temelinde yatan nedenlerden biri de budur. Şehirlerin her köşesine ve alışveriş merkezlerine yerleştirilen güvenlik kameralarına bir de bu gözle bakmak gereklidir.

g) Kötü alışkanlıklar:

Günümüz toplumlarının özellikle de dünyanın batı coğrafyasının büyük bir uyuşturucu bataklığında olduğu ve önemli bir kesimin alkolik olduğu olgusal bir vakıadır. Değerlerden ve gelenekten uzaklaşma neticesinde fertlerin gönül dünyalarını süsleyecek kıymetler azalmış ve bireyler yaşadıkları dünyanın sorunlarından kurtularak bir yerlere sığınmayı bu tür alışkanlıklara bağlamışlardır. Özellikle batı toplumlarda keza batı kadar olmasa da Türkiye'de de bu yönde tedavi merkezlerinin artmaya başlaması toplumların sürüklendiği yön hususunda alarm zillerinin calmaya başladığının en önemli göstergelerinden birisidir.¹¹

---

¹¹ Peter Anderson ile Ben Baumberg'un Haziran 2006'da Avrupa Komisyonu için sunduğu "Alcohol in Europe A Public Health Perspective" adlı rapor çok çarpıcı rakamlar içermektedir. Buna göre Avrupa Birliği'nde engellilik ve erken ölümlerin % 7,4'ü alkolden kaynaklanmakta, 60 bin düşük ağırlıklı doğum, 5-9 milyon arasında çocuk alkolün zararlarından etkilenmekte, alkol nedeniyle suç oranlarında artış olmakta, trafik kazalarında şoför hariç 10 bin insan bu yüzden ölmekte, normal ölüm oranları da alkol nedeniyle artmaktadır. Bkz.

ec.europa.eu/health/ph_determinants/life.../alcohol_europe.pdf. Mehmet Varol'un Yeşilay'a sunduğu Mart 2011 tarihli Alkol Raporu'nda da Türkiye için çarpıcı bilgiler yer almaktadır. Burada ayrıca belirtildiğine göre, Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nın Türkiye dahil 30 ülkeyi ihtiva eden araştırmasına göre olaylarda alkolün etki yüzdeleri şöyledir: Cinayet 85, boşanma 80, eşler arası şiddet 70, tutukluluk 78, serserilik 70, mala yönelik suçlar 77, hırsızlık ve yankesicilik 71, işe gitmeme 60, intihara teşebbüs 90, irza tecavüz 50, trafik kazaları 70, akıl hastalıkları 60. Bkz.

www.yesilay.org.tr/.../Raporlar/YesilayRaporlari/ArastirmaRaporlari

2-Değerlere dönüş:

Günümüzde insanlar bunalımlarına çare aramak için meditasyon programlarına katılmakta veya kendilerini bir şekilde kurtarıcı ilan eden sahtekarların peşine takılmaktadırlar. Bunun yanında sportif faaliyetlerle yoğun olarak meşgul olarak stresini azaltmaya gayret etmektedirler. Bu şekilde dertlerinden ve sorunlarından uzaklaşarak taşımakta zorlandıkları manevî yükten kurtulmak ve rahatlamak azmindedirler. Bunun yanında çözümü alkol veya madde bağımlılığında arayanların sayısı da az değildir.

Oysa ki insanı vicdanıyla barışık yaşıtan ve toplumla olan ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtan şey değerler manzumesidir. Kendi değerleri evrensel ölçekteki değerlerle ne kadar uyumlu olursa, birey, kendi yaşantısında o derece huzurlu olmakta, toplum da birlikte yaşama becerisini fiiliyâta geçirmektedir. Bunun gerçekleşmediği ve değerlerin zayıflamaya yüz tuttuğu topluluklarda ise bunalımlar ile sosyal çalkantılar ve çözülmeler kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. İçinde yaşadığımız dönem, bu olumsuzlukların had safhaya çıktığı, bireyin kendisinden kaçtığı ve bunalımların toplumları kuşattığı bir zaman dilimi olarak mutluluk sunmaktan çok uzaktır. Saygının ve fedakarlığın yok olmaya yüz tuttuğu, her şeyin maddî hazlar ve menfaatlerle değerlendirildiği bir dönemde, insanları değerlerle tekrar yüzleştirmenin zarureti apaçık ortadadır.¹²

Bu değerlerin başında inanç gelir. Çünkü inanma duygusu, insanların fitratındaki eğitlebilir potansiyellerinden biridir ve yaratılışında vardır. Bu duyu, ortaya çıkarılmak ve geliştirilmek istidadındadır. İnsan, psikolojik yapısı icabı, bu duygunun tekâmülü ister. Fakat bazen kendisinden bazen de çevresinden etkileneerek fitratında bulunan inanma duygusunu harekete geçiremeyebilir veya doğru olmayan yönde kanalize ederek yanlış tanrı tasavvurları içine girebilir. Özellikle Kur'an'ın da üzerinde çokça durduğu gibi atalarдан miras alınan¹³ ve gelenek haline gelmiş olan inanış tarzi, insanın inanç dünyasını olması gerektiğinden farklı bir tarzda şekillendirmiş olabilir. Bu durum, bunalım ve buhrana düşüp kendine olan güven hissini kaybetmesine yol açabilir.¹⁴

Burada insanı ahlakî erdemler üzerinde tutmaya ve huzurlu bir ömür sürdürmeye büyük katkı sağlayan ibadetin özel olarak da duanın önemi üzerinde durmak

---

¹² Bkz. Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlâk Ekseninde Hz. Muhammed*, İst.-2007, s. 15.

¹³ Bir örnek için bkz. Kur'ân, Enbiyâ Suresi, ayet: 53.

¹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, İst.-1997, s. 135.

gerekmektedir: Malum olduğu üzere insan fitrat itibarıyla “yaslanarak yaşamayı” sever. Mutluluk ve üzünlüklerinde birileriyle bir şeyler paylaşmak ister. Bu bir anlamda üzerindeki olumsuz veya olumlu enerjiyi boşaltma ameliyesidir. Bunu yaptıktan sonra rahatlar. Ancak çoğu zaman birey, sözüne ve sırrını saklayacağına inandığı birini bulmakta zorlanır ve hem dertleri hem de sevinçleriyle baş başa kalır. Birileriyle paylaşamamak ona ağır bir yük olarak gelir. Çünkü hayatı insana gerçek dostu bulmanın, üzünlük ve sevinçleri onunla paylaşmanın çok zor olduğunu öğretmiştir. Kaldı ki paylaştığı sırların bir müddet sonra birileri tarafından bilindiğini hayatında çok kez tecrübe etmiştir. Bu nedenle kişi kiminle neyi paylaşacağını çoğu kez bilemez ve paylaşımalar sonrasında hayatında her zaman pişmanlıklar duyur.

Böylesi durumlarda din, insana, yaratıcısına dönme imkanı sağlar. Çünkü kul sıkışık olduğunda, çaresiz kaldığında veya çok yakını olan birini kaybettiğinde, rahatça gözyaşı dökebileceği varlık olarak Allah'ı yanında bulur. Dindar insanlar için dua bu açıdan büyük bir rahatlama aracıdır. Bunun yanında İslam, insanın rabbiyile günün her diliminde irtibatta olmasını sağlar. Hayatı tamamıyla bir ibadete dönüştürür. İnanana, yemesinden içmesine, evinin nafakasını temin etmesine kadar yaşamının tam anlamıyla bir ibadet olduğunu hatırlatır. Böylece kul her an rabbiyile birlikte olarak, başına gelen her türlü sorun ile hayatın zorluklarına dayanma gücü elde eder. Dolayısıyla dua: a) Problemlerini kelimelerle ifade etmeye imkan verir. Problemin karışık ve belirsizlikten kurtulmasına yardım eder. b) Kişiye yükünün paylaşıldığı, yalnız olmadığı duygusunu kazandırır. En çaresiz ve ümitsiz durumlarda her şeyi duyan, her şeyi bilen ve gücü yeten bir kudrete inanmak, sığınmak ve güvenmek o kişiye sakinlik ve huzur verir. Güven duygusunun gelişmesine ve korkularını yenmesine yardımcı olur. c) Çaresiz kişi pasiftir, bir şey yapamamaktadır. Böylece dua eden kişi “yapmak” konusunda bir adım atmış olur.¹⁵

Demek oluyor ki, dindarlık insana ahlaklı bir yaşam yaşamak yanında, karşılaştığı sorunlar önünde huzur bulacağı bir kapı açar. Bu açıdan baktığımızda dindar insanların kendileri gibi olmayanlara göre dört temel avantaja sahip olduklarını, yaşamlarından daha fazla lezzet aldıklarını ve huzurlu bir yaşam sürdürdüklerini ifade etmek mümkündür:

a) Müslümanlar alkollü içeceklerden uzak dururlar, uyuşturucu kullanmazlar. Akıl hastanelerini işgal eden hastaların üçte birini alkolikler ve madde

¹⁵ Lewis R. Wolberg, *The Technique of Psychotherapy*, Philadelphia-1988, vol: 2. p: 965- 1061, 1522'den nakleden <http://www.drtuncayfiliz.com/stress.htm>

bağımlıları oluşturmaktadır. Bu, dinin sosyal hayatı sağladığı en büyük müspet katkılardan biridir.

b) Müslümanlar güçlü bağları olan huzurlu aileler kurarlar. Aile bireyleri arasındaki ilişkilerde dinin ahlakî direktifleri öne çıkar. Erdemler ailenin birbirlerine karşı davranışlarını belirler. Birbirlerinin hakkını çiğnememeye azami dikkat gösterirler ve dinin emirleri doğrultusunda ilişkilerini insanî boyutta tutmayı başarırlar. Bu ailelerde fertler zina ve benzeri kötü alışkanlıklardan uzak durdukları için aile içi huzursuzluklar fazla değildir. Eşler aldatılma korkusu taşımazlar. Karı-koca bir arada olmadığında yuvasını paylaştığı kişinin Allah'ın haram kıldığı bir işe bulaşmayıacağını bilir.¹⁶ Günümüz modern yaşıntısında yuvaların dağılmasının en büyük nedenlerinden birinin bu olduğu düşünülecek olursa dinin önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu yüzünden ki, boşanma oranları dindar ailelerde azdır. Harama bulaşılmadığından yuva da dağılmaz.¹⁷

c) Müslümanların namaz başta olmak üzere ibadet dünyaları yoğundur. Bu ise onların gündelik sıkıntılarını ve streslerini bir yana atmalarını, dünyadan bir anlamda soyutlanarak rabbin huzurunda durarak kendilerini yenilemelerini ve huzuru yakalamalarını sağlamaktadır. (Yukarıda dejindiğimiz üzere) onlar gündelik hayatlarının her anına serpiştirdikleri dualarıyla da huzur bulurlar.

d) Müslümanın inancının temelinde iki duyu görülür: Allah sevgisi ve Allah korkusu.¹⁸ Bununla bağlantılı olarak mümin kişi dünya hayatının geçici olduğunu ve esas yaşamın ahiret olduğunu bilir. Bu nedenle karşılaşmış olduğu problemler karşısında yıkılmaz. Her şeyin Allah'tan geldiğini ve katıldığı sıkıntılar karşısında ahiret sermayesini artıracağını bilerek isyan etmez. Her şeyi sabırla karşılar. En yakınına kaybetmeyi bile metanetle göğüsler. Hz. Muhammed zamanı erdemli toplumda (İslamı gönüllerine sindirmiş olanlar arasında) intihar olayının olmaması da bunun bir göstergesidir.¹⁹

İnsan hayatının her zaman bi-teviye aynı düzlemdede gittiği söylenemez. Her bir bireyin hayatı iniş ve çıkışlarla doludur. Mutluluklar olduğu kadar üzüntü ve sıkıntılar da hayatımızın bir parçasıdır. Yeryüzünde bir haftasını sıkıntısız ve

---

¹⁶ Burkovic, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁷ Dindar ailelerde değerlerden uzaklaşmayla birlikte boşanmalar artmakta, garsoniyer evler açılmakta ve gayr-i meşru yaşamlar söz konusu olmaktadır. Bu hususta Aksiyon Dergisi'nin Aralık-2010 sayısına mutlaka bakılmalıdır.

¹⁸ Burkovic, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁹ Saygılı, *a.g.e.*, s. 22-3 .

tam da gönlünden geçtiği gibi yaşamış bir insan bulmak belki de mümkün olmaz. İnsan tam da “her şeyi düzene koydum ve planladım” dediği anda hiç beklemediği bir yerden gelen ve kendisini üzen bir haberle karşı karşıya kalır. Gözüklen o ki, onu hayatın sorunları karşısında dayanıklı kılacak olan imandır, başka bir şey değil. İnsana bunu kazandıracak olan ise dindarlığını bireysel olarak yaşaması değildir. Çünkü bu yeterli olmaz. Bunun yerine insan, aynı inancı paylaştığı ve menfaat odaklı olmayan birliliklerin gerçekleştirdiği zaman, büyük bir dayanışma içerisinde girer. Etrafındaki insanlarla gösterdiği tesanüd ve kenetlenme ile hayatı daha sağlam tutunur ve yaşamını daha mutlu sürdürür. Günümüzde cemaatlerin bu yönde çok büyük müspet bir görev ifa ettiklerini söylemek durumundayız.

Dünyanın içindeki şu anki durum, toplumların geleneklerine bağlı kalarak, kendilerine yabancılışmadan yaşamalarının ne kadar önemli olduğunu bizztere öğretmiştir. Çünkü geleneksel değerlere sahip olan insanlar ve toplumlar çağın getirdiği sorunlara daha az maruz kalmaktadırlar. Nitekim ABD Morrishtown Stres Tanı ve Tedavi Merkezi müdürü Dr. William Rosenblatt, yapılan uzun araştırmaların sonuçlarını şöyle özetlemektedir: Evli insanlar bekârlardan, dengeli beslenenler beslenme bozukluğu olanlardan, içki ve sigara kullanmayanlar tiryaki ve alkoliklerden, spor yapanlar hantal insanlardan, sağlam dinî inanca sahip olanlar inançsızlardan daha az strese maruz kalmaktadırlar.²⁰

1960'lı yıllarda yapılan bir alan araştırması ise geleneklerin fertlerin ruh sağlığını zinde tuttuğunu ve toplumu birbirine perçinlediğini ortaya koymaktadır. Amerika'nın Pennsylvania eyaletinde İtalyan asıllı Katoliklerin yaşadığı küçük bir kasabası olan Roseto'da 1960 yılında yapılan bir araştırmada, Amerika ölçegine göre kalp krizinden ölenlerin oranı üçte bir oranında, ülser gibi pek çok hastalık da ülke ortalamasının altındadır. Burada Cadillac arabalar ve lükse düşkünlük, tüketim çılgınlığı daha azdır. Hızlı yaşıntı tarzı benimsenmemiştir. Muhofazakârlığa ve geleneklere önem verilmektedir. İnsanlar arası ilişkiler çok iyidir. Aile destekleri çok güçlü, yaşlılar aile içerisinde çok büyük saygı ve sevgi görmektedir. 60'lı yılların sonunda değişkenler tekrar incelenir. 55 yaş grubunda kalp krizi ölüm oranının ABD

²⁰ <http://www.drtuncayfiliz.com/stress.htm>

geneline yaklaştiği gözlenir. Değişen bir şey daha vardır, insanlar daha lükse düşkün, bireysellik ve bağımsız yaşama isteği bencillik boyutuna ulaşmıştır.²¹

Sonuç olarak, karşılaştığı problem ne olursa olsun buna bir şekilde çözüm üretemeyen insan ruhsal sorunlara ve bunalıma aday bir kişidir. Din bu insanlara yardıma hazırlıdır. Problemini fiziksel anlamda aşamasa bile ona problemleriyle birlikte yaşamayı öğretir ve insanı sonuçta mutlu eder. Bu nedenle insanlığın buhrandan çıkış yolunda ve geleneksel değerlere bağlılıkta yatkınlıktadır.

---

²¹ <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1636828>; Zuhal Baltaş, Acar Baltaş, *Stres ve Başa Çıkma Yolları*, İst. 1988, s. 96-97.

Prof. Dr. Mustafa Köylü

The Contributory Elements of the Qur'an to the Mental Health

Abstract

While modern life has brought many facilities for human being as a whole, it has also caused people many contemporary problems. Muslim people are also affected from economic, social and psychological problems of modern time. In fact, the Qur'an describes itself as a "source of healing and mercy" for believers. This paper examines the psychological healing aspect of the Qur'an. It advocates that when the teaching of the Qur'an is evaluated and lived correctly in the daily life, it contributes not only to physical life but also to the mental health of people. In this context, it examines that the worldly life is a trial for the believers; Allah gives a certain time for all living creatures in the world, Allah guarantees the food for all creatures, good and bad is relative, and Allah is the most powerful, helper of Muslims and is the lover of all believers. It concludes that when human beings believe in this way and apply these beliefs into their daily lives, they protect their mental health and spiritual wellbeing towards daily crisis and anxieties.

Key Words: The Qur'an, mental health, spiritual wellbeing, prophets, family.

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi.

Kur'an'ın ruh sağlığına katkı sağlayıcı unsurları

Her ne kadar son iki asırdır, dinle psikoloji arasında çok sağlıklı bir ilişki kurulmadıysa da,¹ özellikle son 25-30 yıldır, bu alanda yapılan araştırmalar, dinle ruh ve beden sağlığı arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır.² Bu görüşü, sadece ilahiyat alanında çalışan bilim adamları değil, tıp ve psikoloji alanında çalışan bilim adamları da desteklemektedir. Teorik yaklaşımların ötesinde, bu konuda yapılan empirik çalışmalar da, dindarlık düzeyi (samimi bir inanç, ibadete devam, dua etme, kutsal metinleri okuma, vs.) yüksek olan kişilerin, dindarlık düzeyi düşük olan kişilere oranla psikolojik açıdan daha iyi durumda olduklarını, hayattan daha çok mutmain olduklarını, daha iyimser bir anlayışa sahip olduklarını, buna karşılık daha az stres, depresyon ve kaygıya maruz kaldıklarını, stresle daha iyi bir şekilde başa çıktıklarını ve daha az intihara teşebbüs ettiklerini göstermektedir. Ayrıca samimi dini inanç ve uygulamaların, sadece ruh sağlığı açısından değil, beden sağlığı açısından da önemli olduğu görülmektedir. Zira bu konuda yapılan araştırmalar, dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerin fonksiyonel açıdan daha iyi durumda olduklarını, düşük kan basıncına, daha az kalp ve damar rahatsızlıklarına ve bu rahatsızlıklar sonucu daha az ölüme maruz kaldıklarını, genelde daha uzun bir yaşam süredüklerini ve sağlık hizmetlerini daha az kullandıklarını ortaya koymaktadır.

---

¹ Rodney Stark, Laurence R. Iannoccone ve Roger Finke, "Religion, Science, and Rationality," *The American Economic Review*, vol. 86, no. 2 (May 1996), s. 433; Brian J. Zinnbauer ve Kenneth I. Pargament, "Working with the Sacred: Four Approaches to Religious and Spiritual Issues in Counseling," *Journal of Counseling and Development*, vol 78, no 2, (Spring 2000), s. 163; Sigmund Freud, *The Future of an Illusion* (1927), Standard ed. (vol. 21) London: Hogarth Press, 1962, s. 54; *Totem and Taboo* (1913), Standard ed. (vol. 13), London: Hogarth Press, 1962, s. 147.

² Lewis M. Andrews, "Religion's Challange to Psychology," *Public Interest*, Summer 1995, 120, ss. 79-80; Neal Krause, "Religion, Aging, and Health: Current Status and Future Prospects," *Journal of Gerontology*, vol. 52B, no: 6, s. 292; Marc Galanter, "Spiritual Recovery Movements and Contemporary Medical Care," *Psychiatry*, (Fall 1997), vol 60, no. 3, s. 211.

Elbette bu alanda yapılan çalışmaların tümü, dindarlıkla ruh ve beden sağlığı arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu göstermemektedir. Kimi çalışmalar, dindarlıkla ruh ve beden sağlığı arasında her hangi bir ilişkinin olmadığını ortaya koyarken, kimi çalışmalar olumsuz; kimi çalışmalar da (büyük çoğunlukla) olumlu bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu alanın en önemli uzmanlarından biri olan Koenig, konuya ilgili yapılan 700 çalışmadan 500'ünün (% 71) dinle ruh ve beden sağlığı arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu analize göre; 93 çalışmanın 60'ında, dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerin daha az depresyona girdikleri, depresyonu olan kişilerin de daha hızlı iyileşikleri; 68 çalışmanın 57'sinde intihar olaylarının daha az görüldüğü; 69 çalışmanın 35'inde daha az kaygılarının olduğu; 120 çalışmanın 98'inde daha az uyuşturucu madde kullandıkları; 114 çalışmanın 94'ünde psikolojik açıdan daha iyi durumda, daha ümitli ve iyimser oldukları; 16 çalışmanın 15'inde hayatı daha fazla amaç ve anlam buldukları; 38 çalışmanın 35'inde evliliklerinde daha mutlu oldukları ve eşleriyle iyi geçindikleri; 20 çalışmanın 19'unda daha fazla sosyal destek aldıkları görülmüştür (Koenig, 2004: 1195). Yine, dindarlıkla fiziki sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma sonuçlarını özetleyen Koenig şu bilgileri vermektedir: 5 çalışmadan 5'i de dini inanç ve uygulamaların bağışıklık sistemini güçlendirdiğini; 7 çalışmadan 5'i kanser hastalığına ilişkin ölüm oranlarını düşürdüğünü; 11 çalışmadan 7'si daha az kalp hastalıkları ve daha iyi kardiyolojik sonuçların olduğunu; 23 çalışmadan 14'ü daha düşük kan basıncı olduğunu; 3 çalışmadan 3'ü daha düşük kolesterolü olduğunu; 25 çalışmadan 23'ü daha az sigara içiklerini; 5 çalışmadan 3'ü daha fazla egzersiz yaptıklarını; 2 çalışmadan 2'si de daha iyi uyku düzenine sahip oldukları ortaya koymuştur. Ayrıca dindarlıkla yaşam süresi arasındaki ilişkiyi araştıran 52 çalışmadan 39'unda (% 75), dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerin, diğerlerine oranla daha uzun süre yaşadıkları bulunmuştur.³

Fiziki ve ruhi açıdan problemli kişilere sadece kendilerinin dini inanç ve uygulamaları değil, onlara bakan kişilerin dini durumları da etki etmektedir. Chang ve arkadaşlarının bu alanda yapmış oldukları bir araştırma da bu tezi doğrulamaktadır. Araştırmacılar, 127 bakıcıının bu konudaki etkisini

³ Harold G. Koenig, "Religion, Spirituality, and Medicine: Research Findings and Implications for Clinical Practice." *Southern Medical Journal*, vol. 97, no. 12 (December 2004), s.1195;

Aging and God: Spiritual Pathways to Mental Health in Midlife and Later Years, New York: The Haworth Pastoral Press, 1994.

incelediklerinde, dolaylı da olsa, dini ve manevi yönü güçlü olan ya da dini ve manevi motifleri kullanan bakıcıların, yaşlı hastalarla daha kaliteli ilişki kurduklarını, bu kurulan olumlu ilişkinin de hastalarda depresyonu azalttığını ve hastaların psikolojik açıdan daha sağlıklı kalmalarına katkı sağladığını tespit etmişlerdir.⁴

Sonuçta yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu ruh sağlığı ile din arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.⁵ Ne yazık ki İslâm ülkelerinde henüz bu alanda yeterince akademik çalışmalar yapılmadığı gibi, çoğu insan, dinin ruh sağlığına olan katkısının farkında bile değildir. Oysa Kur'an'ı Kerim-i incelediğimizde doğrudan ya da dolaylı olarak, insan ruh sağlığını olumlu yönde etkileyebilecek pek çok unsuru olduğunu görmekteyiz.

Meseleye özellikle inananlar açısından baktığımızda, Kur'an'da pek çok ayetin günümüz modern insanının sorunlarına ışık tutacak mahiyette olduğunu müşahede etmekteyiz. Zira her şeyden önce Kur'an kendisini, bir "bereket kaynağı" (6: 92), "mübarek bir kitap" (38: 29), müminler için bir "şifa ve rahmet" (17: 82; 41: 44) kaynağı olarak tanımaktadır. Ayrıca Kur'an, inananların kalplerinin ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşacağını (13:28); erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi iş işlerse, ona hoş bir hayat yaşatılacağını (16: 97); Kur'an'dan yüz çevirenlerin ise, dünyada dar bir geçime sahip olacağını (20:124) ve dünyada rezil bir hayat süreceğini (22:8-9) belirtmektedir. Tüm yukarıdaki ayetleri birleştirdiğimizde ortaya çıkan sonuç şudur: Eğer insanlar Kur'an'ın yoluna uyup, yaşamalarını ona göre düzenlerlerse, hem bu dünyada hem de ahirette mutlu bir yaşam sürecekler, aksi durumda ise, yine hem bu dünyada hem de ahirette çeşitli sıkıntı ve zorluklara maruz kalacaklardır.

İşte bu bildiride, günümüz modern insanını çeşitli kaygı, stres ve depresyona sevk eden bazı hususları Kur'an ışığında inceleyerek, doğru bir şekilde anlaşılp hayata uygulandığında insan ruh sağlığını olumlu yönde etkileyebilecek olan şu beş alt başlıktan oluşacaktır: a) Dünya hayatının bir imtihan yeri olması; b) Yaşam ve ölüm anlayışı; c) Geçim konusu (rızk); d) Hayır ve şerrin izafî oluşu; e) Allah'ın gücü, yardımı ve dost oluşu.

---

⁴ B. A. Chang, E. Noonan and S. L. Tennstedt. (1998). The role of religion/spirituality in coping with caregiving for disabled elders. *The Gerontologist*, 38 (4), s. 467.

⁵ Bkz. H. G. Koenig, "Religion, Spirituality," ss. 1194-1200; Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme," *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, (2007), ss. 65-92; Mustafa Köylü, "Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi," *OMU İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı 28, 2010, ss. 5-36.

a. Dünya Hayatı Bir İmtihan Yeridir

Müslüman bir kişinin hayatını anlamlandıran, onu çeşitli psikolojik sıkıntılarından, kaygılarından ve korkulardan emin kılan en önemli hususlardan birisi, onun dünya hayatının bir imtihan yeri olduğu ve herkesin durumuna göre farklı şekillerde imtihana tâbi tutulduğu şeklindeki bir inanca sahip olmasıdır. İnanan bir kişi baştan şu hususu kabul eder ki, dünya hayatı mutlak anlamda bir zevk ve sefa yeri değildir. Dünya hayatında gerçek anlamda mutlu olmak da mümkün değildir. Zira Kur'an'a göre gerçek ve asıl olan ahiret hayatıdır.⁶ Dolayısıyla inanan bir kişi, dünya hayatına ancak dünya hayatının değeri kadar değer verip, ona göre kendine düzen verir.

Kur'an'da dünya hayatının bir imtihan yeri olduğuna ilişkin pek çok ayet vardır. Bu ayetlerden bazıları, genel bir anlam içerirken, bazıları da daha özel bir anlam içermektedir. Örneğin aşağıdaki ayet, tarihin farklı dönemlerinde insanların hep yüz yüze geldikleri ve gelebilecekleri bir imtihan şeklini ifade etmektedir. "Andolsun ki sizi biraz korku ve açılıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilerek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na doneceğiz' derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlardır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır (2: 155-157)." Yine başka bir ayette de, "Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz...." (3:186; diğer ayet için bkz. 29:2). Dikkat edilirse bu ayetler, insanoğlunun, yeme içme ve can güvenliği gibi en temel biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarıyla imtihana tâbi tutulacağını belirtmektedir.⁷

Burada şu soru akla gelebilir: Acaba Allah, bazen sonuçları acı olan bu tür olaylarla insanları niçin imtihana tâbi tutmaktadır? Bu önemli sorunun cevabını yine Allah Kur'an'da şöyle vermektedir. "O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır" (67:2; ayrıca bkz. 11:7.). İmtihanların nedenlerine

⁶ Ahiret hayatının önceliği için bkz. Kur'an, 3:14; 28:60; 16:96; 87:17; 38:40; 13:24; 18:46; 20:131; 17:21; 20:127; 39:26.

⁷ Abraham Maslow da insanın beş temel ihtiyacını olduğunu belirtmektedir. Bunlar da fizyolojik ihtiyaçlar, emniyet, sevgi, saygı ve kendini gerçekleştirmeye. Geniş bilgi için bkz. Abraham Maslow, Religious Values and Peak-Experiences, New York: Viking Press, 1964, s. 64.

baktığımızda, en önemlisinin insanların Allah'a olan bağlılıklarını test etmek ve hangisinin daha güzel amel yaptığına bakmak olduğu görülür. Allah, insanların belli olaylardan ibret almalarını sağlamak için de imtihan etmektedir. "Görmüyorumlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar. Sonra ne tövbe ederler, ne de ibret alırlar" (9:126). Yine imtihanın en önemli nedenlerinden birisi de, inananların sabrını ölçmeye yönelikir. "Andolsun, içinizden, cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve durumlarınızı ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz" (47: 31). İnsanın farklı şekillerde sınava tâbi tutulmasının bir diğer nedeni de, insanların kendilerini yaratan Allah'a dönmelerini sağlamaktır. Bu yüzden Allah, zaman zaman insanları birtakım şeylerle sınava tâbi tutmaka ve onları cezalandırmaktadır. Şu ayet de bu hususu açıklamaktadır: "Andolsun, dönsünler diye biz onlara (ahireteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız" (32: 21). İmtihanla ilgili olarak bir diğer husus da Allah, insanları sadece olumsuz şeylerle değil, bazen olumlu sayılabilcek ve hayır olarak kabul edebileceğimiz hususlarla da denemektedir. Şu ayet de bu hususu desteklemektedir: "... Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz" (21: 35).

Kur'an bir taraftan insanları genel anlamda imtihana tabi tutarken, bazen de daha özel alalarda sınava tabi tutmaktadır. Şimdi de Kur'an'da geçen daha özel alanlardaki imtihan şekillerini ele alalım:

Aile Hayatıyla İmtihan: İnsanın psikolojik yapısını olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerden birisi, bireyin hayatının önemli bir kısmını birlikte geçirdiği aile hayatında meydana gelen olumsuzluklardır. Kur'an'ın bize örnek olarak sunduğu peygamberler de dâhil olmak üzere, kimileri eşleriyle, kimileri çocuklarıyla, kimileri ise ebeveynleriyle imtihana tâbi tutulmaktadır. Bu durum, geçmişte olduğu gibi, günümüz insanları için de geçerlidir. Özellikle dindar ebeveynleri rahatsız eden hususların başında, yetişтирдikleri çocukların kendi idealleriyle uyuşmamasıdır. Böyle bir durum karşısında, anne ve baba, niçin böyle bir evlada sahip olduklarını, acaba bunun, kendi hatalarının bir sonucu olarak Allah'ın kendilerine bir belâ ve musibeti mi yoksa yaptıklarından bağımsız olarak sadece bir imtihan mı olduğu konusunda zaman zaman şüpheye düşebilmekte ve kendilerini sorgulayabilmektedirler. Elbette iyi evlat yetiştirmedeki en önemli unsur, anne ve babanın tutumu, çocuğuyla olan ilişkisi, onu yetiştirmeye tarzı ve o konudaki gayretidir. Ancak bütün bunlara rağmen, bazen istenilen şekilde çocuk yetiştirememeyebilir. Sonuçta eğitimin de belli bir gücü ve sınırı vardır. Bu durum, aile fertlerinin eğitimi için de söz

konusudur. Zira Kur'an'a göre Allah, aynı soydan iyi olanlar yarattığı gibi, kötü olanları da yarattığını, hatta aynı soydan çok daha kötü insanların olabileceğini de belirtmektedir. Konuya ilgili olarak; "Onu ve İshak'ı mübarek kıldık; ikisinin soyundan iyi olan da vardır, açıktan açığa kendisine zulmeden de vardır" (37:113) ayeti buna iyi bir örnektir. Bu ayetin muhatabı büyük peygamberlerden birisi olan Hz. İbrahim'dir. Eğer Kur'an'a göre seçilmiş ve günahlardan korunmuş bir peygamberin bile,⁸ soyundan kötü kişilerin gelebileceği belirtiliyorsa, sıradan insanların soyundan hem iyi hem de kötü kişilerin gelmesi çok daha doğaldır.

İnsanın eğitim yoluyla değiştirilmesi çok zor, hatta imkânsız olan özelliklerinden birisi de, onun doğuştan getirdiği huyudur. İnsanlara baktığımızda herkesin farklı huy ve karakterde yaratıldığını görmekteyiz. Hatta aynı anne ve babaya sahip çocukların bile huylarının farklı farklı olduğu görülmektedir. Kimi çocuklar daha uysal ve söz dinlerken, kimisi ise daha isyânkar, söz dinlemez ve asi olabilmektedir. Her ne kadar psikologlar çocukların tutum ve davranışlarında birinci derecede aile fertlerini ve onların uyguladıkları eğitim ve öğretim metodlarını öne sürseler de, aynı eğitim ve öğretimden çok farklı özelliklere sahip çocukların ortaya çıkabildiği de bir gerçekktir. Aslında bu konuda da en belirleyici faktör, Allah'ın yaratılış plânıdır. Bu durum, Hz. İbrahim'le ilgili olarak Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir: "Biz de ona yumuşak huylu bir erkek çocuk müjdeledik" (37:101). Ayetten de anlaşıldığı üzere, yumuşak huylu ya da sert mizaçlı olmak, tamamen Allah'ın yaratılış plâni dâhilinde gerçekleşmektedir. Hatta bir çocuğun ileride sahip olacağı olumlu ya da olumsuz özellikler bile, Allah'ın takdiri dâhilinde oluşmaktadır. Zira Kur'an'da, "Bilgin bir erkek çocuğu sahibi olacağını müjdelediler" (51:28), demek suretiyle, Allah'ın ta baştan bir kulunun ne olacağını bildiğini ve ona uygun bir şekilde yarattığını ve yönlendirdiğini görmekteyiz.

Kur'an'a baktığımızda, tüm insanlığa birer model olarak sunulan peygamberlerin, aile fertleriyle farklı şekillerde sınava tâbi tutulduklarını görmekteyiz. Örneğin Hz. İbrahim en çok sevdiği oğlu İsmail ile,⁹ Yakub (as) da oğlu Yusuf (as) ile sınava tabi tutulmuştur. Hz. İbrahim en sevdiği oğlu

⁸ Hz. İbrahim ve din eğitimi açısından özellikleri için bkz. Ramazan Gürel, "Din Eğitimi Açılarından Kur'an'da Hz. İbrahim," Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

⁹ Bkz. Kur'an 37: 102-107

İsmail'i kurban etmekle denenirken, Yakup (as) da kardeşlerinin Yusuf'a yaptıkları oyun ve hile karşısında üzüntüsünden gözlerine ak düşmüştür.¹⁰

Her ne kadar Allah burada, örnek olarak bir peygamberin başından geçen olayı nakletse de, sıradan insanlar da farklı şekillerde çocukları ile imtihana tâbi tutulabilirler. Nitekim Allah, kullarını denemek için, kişinin çok sevdiği bir çocuğuyla onu imtihana tâbi tutabileceğini bize bildirmektedir.¹¹

Kur'an'ın bize örnek olarak sunduğu sınavların başında ebeveynlerin çocuklarıyla olan sınavı gelmektedir. Her şeyden önce şunu belirtmek gereklidir ki Allah, çocuk konusunda herkesi farklı açılardan sınava tâbi tutmaktadır. Kimisine hiç çocuk vermeyerek, kimisine sadece kız evladı vermek suretiyle, kimisini de hem erkek hem de kız çocuğu vermek suretiyle farklı açılardan denemektedir. Ailelerin çocuk sahibi olup olmamaları ya da olacak çocukların cinsiyeti, tamamen Allah'ın emri ve isteği doğrultusunda gerçekleşmektedir.¹² Kur'an, çocuklara ilişkin bu genel yaklaşımından sonra, her zaman eş ve çocukların hayatı olamayacağını, onların birer imtihan vesilesi olduğunu ve içlerinden kendilerine düşmanların bile olabileceklerini ifade etmektedir. "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Mallarınız ve çocuklarınınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır."¹³ Bu ayete göre, gerek eş ve çocuklar, gerekse kişinin sahip olduğu mal ve mülk, her zaman hayatı sonuc vermeyebilir. Zira tüm bu nimetler, inanan kişiler için bir sınav niteliğindedir. Burada önemli olan, kişinin elinden geldiği kadar, onları yetiştirmeye çalışmaktadır.

Yine çocuk yetirme konusunda peygamberlerin hayatları bize örnek olmaktadır. Zira peygamberler bile hayatı evlat yetirme konusunda elliinden geleni yapmışlar, ancak başarılı olamadıkları ve aciz kaldıkları durumlar da olmuştur. Bu gibi durumlarda ise onlar, çocukları ve gelecek nesilleri için dua etmişlerdir. Bunun en açık örneğini İbrahim (as) çocuklarına ve gelecek nesillerine yaptığı dualarda görmekteyiz. "Hani İbrahim demişti ki: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut." "Rabbimiz! Ben çocuklarınmdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez

---

¹⁰ Bkz. Kur'an 12: 83-87.

¹¹ Bkz. Kur'an 2: 155-156.

¹² İlgili ayetler için bkz. Kur'an 42: 49-50; 35: 11; 43: 17-18.

¹³ Bkz. Kur'an 64: 14-15.

bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandıır, umulur ki şükrederler.” “Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duami kabul eyle.”“Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla” (14: 35-41).

Tüm bu örnekler bize şunu gösteriyor ki, peygamberler dahi bazı durumlarda aile fertlerinin imanı konusunda ve eşleriyle geçinme konusunda aciz kalabilmekte ve Allah'tan yardım beklemektedirler. O zaman inanan bir kişiye düşen görev ve sorumluluk da, aile fertlerini elinden geldiğince eğitmeye ve onlara doğru yolu göstermeye çalışmak, başarılı olamadığında da durumu Allah'a havale etmektedir. Zira hidayet konusu tamamen Allah'ın takdirindedir.¹⁴ Bunun en çarpıcı örneğini yine bize Kur'an, Nuh'un oğluyla,¹⁵ İbrahim'inbabasıyla,¹⁶ Lut ve Nuh'un da eşleriyle¹⁷ olan ilişkilerini anlatmakla vermektedir.

Tüm bu ayetlerden anlaşılıyor ki, peygamberler bile iman gibi çok önemli bir konuda farklı şekillerde imtihana tâbi tutulmuşlardır. Bu kıssalardan çıkaracağımız başka bir sonuç ise, bu gibi dramatik olaylarla karşılaşan peygamberlerin en yakını olan aile fertlerinin kurtuluşu için Allah'a dua ederek, sabırlı davranışlarıdır. Zira peygamber de olsa herkesin belli bir gücü olup, her şeye muktedir olamamaktadır.

b. Yaşam ve Ölüm

İnsanların bu dünyada mutlu olabilmeleri için her şeyden önce, dünya hayatının mahiyetini, yerini ve özelliklerini bilmeleri, kısacası doğru bir dünya

¹⁴ Bu konuda pek çok ayet vardır. Örnek olarak bkz. Kur'an 2: 272; 3: 73-74.

¹⁵ İlgili ayetler için bkz, Kur'an 57: 26; 23: 27; 11: 42-46.

¹⁶ İlgili ayetler için bkz. Kur'an 6: 74; 19: 42-48; 19:42-47; 60: 4; 26: 70-86; 9: 113-114; 10: 99-100.

¹⁷ İlgili ayetler için bkz. Kur'an 66: 10-11; 26: 160-171; 29: 32-33, 7: 83; 27:57; 11:81-83; 15:59-60; 37: 135-136.

algısına sahip olmaları gereklidir. Eğer kişi dünya hayatına, sanki ebedî bir hayat gibi bakıp, düşünce ve eylemlerini bu felsefeye göre uydurmaya çalışırsa, kendisine verilen bu kısa ömründe mutlu olma şansı da yok demektir. O zaman insan, önce dünya hayatının mahiyetini iyi kavramalı, daha sonra da kendisine verilen ömrü konusunda herhangi bir kaygısı ve endişesi olmamalıdır.

Kur'an'a göre dünya hayatı, "geçimi az" (4:77; 9:38; 10:70; 13:26); "yakın hayatı" (10:24; 87:16), "aldatıcı bir zevkten başka bir şey olmayan" (3:185; 10:23); "bir oyun, eğlence ve süsten ibaret," (6:32; 47:36; 57:20); "alçak bir yer" (7:169), "rüzgarların savurduğu bir çöp kırtıtı" (18:45), "kısa bir geçinme yeri" (40:39, 3:14) bir övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışının yer aldığı (57:20) bir mekan olarak tasvir edilmektedir. Diğer taraftan ahiret hayatıla ilgili olarak da, asıl varılacak güzel yerin Allah'ın yanına olduğu (3:14), "ahiret ödüllerinin ve yurdunun daha hayırlı olduğu," (12:57, 109; 16:41; 3:198; 42:36); ahiretin güzel bir gelecek (38:40), "sonu güzel olan yurt" (13:24), "sevapça ve umutça daha hayırlı bir yer" (18:46), "rizki daha hayırlı ve daha sürekli" (20:131), "daha hayırlı ve daha kalıcı," (28:60; 16:96; 87:17) "dereceler bakımından da, üstünlük bakımından da daha büyük" (17:21), buna karşılık "azabı da daha çetin ve daha sürekli" (20:127; 39:26) olduğu ifade edilmektedir.

Kur'an dünya hayatını bu şekilde tasvir ettikten sonra, insanlara dünya hayatının sonsuz olmadığını, herkesin mutlaka bir gün öleceğini vurgulayarak, akıllarını başlarına almalarını tavsiye etmektedir. Durumun böyle olmasına rağmen, insanları yaşamları boyunca kaygılandıran en önemli hususlardan birisini ölüm kaygısı ve korkusu oluşturmaktadır.

Ölüm konusundaki kaygı ve endişe, kişinin kendi yaşam süresi ve şekliyle olabileceği gibi, çok sevdığı ve yakını olan birisini kaybetme şeklinde de olabilir. Oysa meseleye Kur'an açısından baktığımızda, inanan bir kişiyi oldukça rahatlatıcı ifadeler vardır. Zira nasıl ki dünyaya gelme konusunda kişinin en küçük bir müdahale söz konusu değilse, ölüm konusunda da gerek zaman ve gerekse ölüm şekli açısından herhangi bir müdahale söz konusu değildir. Ölüm de diğer olaylar gibi, tamamen Allah'ın kontrolünde gerçekleşen bir olaydır. Şimdi konuya ilgili Kur'an ayetlerine bakalım:

Her şeyden önce Kur'an, dünyada sadece insanların değil, diğer tüm canlıların da mutlaka ölüm olayıyla karşı karşıya geleceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hiçbir canının ölümünden kaçma şansı yoktur. Bu durum Kur'an'da şöyle açıklanmaktadır: "Her canlı ölümü tadacaktır..." (3: 185). "Biz, senden önce de hiçbir besere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar? Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer

ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz” (21: 34-35). “Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz” (29: 57).

İkincisi, Kur'an'a göre, herkese muayyen bir yaşam süresi verilmiş olup, bu süre hiçbir şekilde ne ileriye ne de geriye alınabilir. Yani kişinin dünyadaki yaşam süresi, Allah tarafından belirlenmiş ve sabitlenmiştir. Bu sınırı kimsenin aşmaya gücü ve kudreti yoktur. Kişi ne yaparsa yapsın, yaşamını sürdürmeye ilgili neye başvurursa başvurusun, eceli geldiğinde mutlaka ölümle karşılaşacaktır. Konuya ilgili şu ayetleri örnek olarak verebiliriz: “Hiç şüphesiz biz diriltir, biz öldürürüz ve biz (her şeye gerçek) varisleriz” (15: 23). “O öyle bir Rab'dır ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir” (6: 2). “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. Üzerinize de koruyucu melekler gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği vakit (görevli) elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler” (6: 61). “...Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) olmasın... (35: 11).” “...Her ecelin (vadenin) bir yazısı vardır” (13: 38). “Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimseyi asla ertelemez. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır” (63: 11).

İnsanın, ömrünü uzatıp kısaltamayacağı gibi, ölümden kaçma şansı da yoktur. Kişinin ölümden kaçamayacağına ilişkin olarak en çarpıcı ayet şudur: “Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır” (4: 78). Yine Kur'an değişik yerlerde, münafikların ve inkarcıların “Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi” (3:156) şeklindeki sözlerini reddederek, her nerede olursa olsunlar, ecelleri gelince bundan kurtuluşlarının olmayacağıni belirtmektedir.¹⁸

Ölüm konusundaki üçüncü bir husus da, Allah'ın dilemesi ve izni olmadan hiçbir kimsenin ölmeyeceğidir. Elbette her ölümün bir nedeni olabilir, ancak gerçek müsebbip Allah'tır. Allah dilemedikçe hiç kimse, hiç kimsenin canını alamaz, hayatını sonlandıramaz. “Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır.” (3: 145).

Bir bütün olarak yukarıdaki ayetlere baktığımızda, inanan bir kişinin her şeyden önce dünya hayatına çok bel bağlamadığını görürüz. Zira o bilir ki, dünya hayatı gelip geçici bir yerdır. Esas yurt ise ahiret yurdudur. Dolayısıyla dünya onun için, çok önemli bir yer de değildir. Bir Müslüman, yaşam süresine, Allah tarafından belirlenmiş, kayıt altına alınmış olup, nerede olursa olsun

¹⁸ Diğer ayetler için bkz. Kur'an 3: 145, 154, 168.

Allah'ın takdirinin gerçekleşeceğine inandığından, ölümü de fazla dert edinmeyecek ve bu konudaki kaygı ve korkulara da maruz kalmayacaktır.

c. Geçim Konusu (Rızık)

Dünya hayatında insanları kaygılandıran en önemli hususlardan birisi de hiç şüphesiz rızık ve geçim konusudur. Toplum hayatına baktığımızda, insanlardan kimilerinin zengin, kimilerinin orta halli, kimilerininse fakir olduğunu görmekteyiz. Elbette en azından izafî olarak, ekonomik açıdan zenginlerin daha rahat ve müreffeh bir hayat yaşarken, orta halli ve özellikle de fakirlerin çok sıkıntılı bir hayat yaşadıkları da bir gerçektir. Özellikle bu durum günümüzde çok daha bariz bir şekilde görülmektedir. Buradaki temel soru şudur: Acaba zenginlik, insanların elinde olan bir şey midir? Zenginlik, aklın ve zekânın bir ürünü müdür? Zenginlik çok çalışmanın bir neticesi midir? Yoksa zenginlik, tamamen Allah'ın bir lütfu mudur?

Elbette bu sorulara tam olarak cevap vermek mümkün değildir. Zira insanın zengin olup, iyi bir hayat yaşamamasına etki eden pek çok faktör olabilir. Ancak ilk etapta zenginliğin bir ön şartı gibi görünen zekânın ve çok çalışmanın her zaman yeterli olmadığı görülmektedir. Zira toplumda öyle kimseler vardır ki, ömür boyu çalışıkları halde zar zor karınlarını doyurabilirlerken, öyleleri de vardır ki, çok çalışmadan da zengin olabilmektedirler. Yine çok zeki olmadığı halde zengin olanlar olduğu gibi, çok zeki olduğu halde fakir olanlar da bulunmaktadır.

Acaba bu konuda Kur'an'ın yaklaşımı nedir? Zenginlik kesbî mi yoksa vehbi midir? Başka bir ifadeyle, insan kendi çalışma ve çabasıyla zengin olabilir mi? Zengin olan kişiler acaba bu zenginliklerine kendi akıl ve yetenekleriyle mi ulaşmışlardır? Son olarak da acaba zenginlik her zaman avantajlı bir durum mudur? Şimdi konuya ilgili Kur'an ayetlerine bakalım.

İlk olarak Kur'an'a göre, nasıl ki yaşam süresi ve ecel konusu tamamen Allah'ın kontrolünde ise, rızık konusu da Allah'ın güvencesi altında olup Allah, tüm canlıların rızğını verme konusunda kefildir. Konuya ilgili olarak ayet şöyledir: “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılıdır)” (11: 6). Kur'an, rızıkla ilgili bu genel garantiyi verdikten sonra biraz daha özele giderek, insanların çocukların geçimiyle ve geleceğiyle ilgili olarak da şu

garantiyi vermektedir: "...Fakirlik endişesiyle çocuklarınizi öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandıriz" (6: 151). Bir başka ayette de, "...Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfıyla siz zengin kılار" (9: 28). "Orada hem sizin için, hem de sizin rızık vermediğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik" (15: 20)." Tüm bu ayetler açık bir şekilde yeryüzündeki bütün canlıların rızkının Allah'a ait olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir kere insanın rızık konusunda endişe duymasına gerek yoktur. O yarattığı canının rızkını da tekeffüл etmiştir.

Bu genel kabulden sonra Kur'an, zenginlik ve fakirlik konusunun tamamen Allah'ın kendi elinde olduğunu, istedigine istedigi kadar rızık verdigini belirtmektedir. Pek çok ayette Allah'ın diledigine hesapsız rızık verdiginden bahsedilmektedir. Konuya ilgili olarak şu ayetleri örnek olarak verebiliriz: "Allah, rızkı diledigine bol verir, (diledigine de) kısar." (13: 26). "Allah, rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılananlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?" (16: 71). "Şüphesiz Rabb'in, diledigine rızkı bol bol verir ve (diledigine) kısar...(17: 30; 29: 62)."¹⁹

Görülüyor ki rızık konusu tamamen Allah'ın takdirinde olup, istedigine istedigi kadar vermektedir. Burada şu soru akla gelebilir: Niçin Allah kimisine bol, kimisine az rızık vermektedir?

Sosyo-ekonomik alandaki bu farklılığın birinci nedeni, toplum hayatının devamlılığını sağlamaktr. Allah, toplum hayatının normal bir şekilde devamını sağlamak için, kimini zengin, kimini fakir, kimini güçlü, kimini zayıf, vs. kılarak birbirine muhtaç durumda yaratmıştır. Bu durum Kur'an'da söyle açıklanmaktadır: "De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü diledigine verirsin. Dilediginden de mülkü çeker alırsın. Diledigini aziz edersin, diledigini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin." (3: 26). "O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için kiminizi kiminize derece derece üstün kılandır."(6: 165). "...Biz diledigimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır." (12: 76). "Bak nasıl, onların kimini kimine üstün kıldık. Elbette ahiretteki dereceler daha büyütür, üstünlükler daha büyütür." (17: 21).

Rızık konusundaki farklılıkların ikinci nedeni de, toplumda meydana gelecek olan şımarıklığın önüne geçmektir. Aşağıdaki ayet bu hususa dikkat

¹⁹ Diğer ayetler için bkz. Kur'an 30: 37; 34: 36, 39; 37: 41, 52; 42: 12; 2: 245; 65: 3.

çekmektedir. “Allah, kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir. Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir.” (42: 27).²⁰

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılıyor ki, eğer bir toplumda herkes aynı ekonomik statüde olsa, o zaman o toplumun varlığını devam ettirmesi imkânsız olurdu. Zira herkes zengin olduğunda, toplumda alt hizmet ve görev olarak kabul edilen işleri kim yapacaktı? Bu durumu Kur'an'da şöyle açıklanmaktadır: “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşürüler? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalıksız) şeylerden daha hayırlıdır.” (43: 32).

Sonuç olarak, inanan bir kişi elinden geldiğince çalışır, çabalar, zengin olup, daha hayırlı işler yapmaya çalışır. Bu İslam'da istenen ve ideal olan bir husustur. Ancak inanan bir kişi şunun da bilincindedir ki, zenginlik Allah'ın bir lütfu olup, istediği kadar verir. Dolayısıyla zenginliğe erişemediğinde de, mevcut durumunun kendisi açısından daha hayırlı olduğuna inanarak, kendisini yıpratacak davranışlardan sakınır.

d. Hayır ve Şerrin İzafî Oluşu

Her ne kadar insanoğlu yaratıkların en şereflisi ve üstünü olsa da, her şeyi yapabilecek güçce sahip olmadığı gibi, her şeye akıl erdirecek zihن kapasiteye de sahip değildir. İnsanoğlu daha çok olayların zahir yönünü anlayabilmekte, esas batın yönü dediğimiz, gerçek nedenini anlayamamaktadır. Dolayısıyla herhangi kötü bir durumla karşılaşlığında ya hemen isyan etmekte ya da psikolojisi bozulmaktadır. Elbette her olayın bir dış/görünen, bir de iç/görünmeyen yanı vardır. Fakat hiçbir olay, bir rastlantı sonucu gerçekleşmez. İşte Allah bize, farklı ayetlerde, insanların başına gelen olayların sadece dış yönüne bakarak karar verilmemesi gerektiğini, her şeyin bir dış yüzünün olduğu gibi, bir de iç yüzünün olduğunu, insanın elinden geldiğince çabalayıp, gerisini Allah'a bırakması gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta bazı durumlarda, ilk bakışta hayır gibi görünen birtakım şeylerin aslında şer; şer gibi görünen birtakım olayların da

---

²⁰ Kur'an, zenginlik ve şımarıklıkla ilgili olarak Musa (as) döneminde yaşamış olan Karun'u örnek olarak vermektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Kur'an 28: 76-82.

hayır olabileceğini bildirmektedir. İnanan bir kişiye düşen ise, elinden geleni yapıp, işin sonucunu Allah'a bırakarak razı olmaktadır.

Hayır ve şerrin izafî oluşuya ilgili olarak Allah, Kur'an'da şöyle buyuruyor: "... Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz." (2: 216). "Kendilerine bol bol verdiğimiz mal ve evlatla onların iyiliğine koştugumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar farkına varmamışlardır!" (23: 55-56).

Kur'an'da hayır ve şerrin izafî olduğunu, insan aklının ve mantığının her olayın iç yüzünü tam olarak algılayamadıklarını, bazen kötü gibi görünen olayların aslında kişi için iyi olabileceğini gösteren en kapsamlı olay Mûsa (as) ile Hızır (as) arasında geçen kıssada görülmektedir.²¹

Günlük yaşamımızda bizim de başımıza bu tür olaylar gelebilir. Bazen çok olmasını istediğimiz bir olay olmadığından, büyük bir üzüntü içine girdiğimiz gibi, olmasını arzu etmediğimiz her hangi bir olayın vukuunda da moral bozukluğuna uğrayabiliriz. Oysa yukarıdaki ayetlerde ve kıssada geçtiği gibi, bazen hayır sandığımız bir şey şer; şer sandığımız bir şey de hayır olabilir. O halde inanan bir kişiye düşen görev, doğru yolda elinden geleni yaptıktan sonra, gerisini Allah'a bırakmak ve sonucuna razı olmaktadır.

e. Allah'ın Gücü, Yardımı ve Dost Oluşu

İnsanı günlük yaşamında rahatsız eden, kaygılandıran ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen en önemli nedenlerden birisi de hiç şüphesiz, insanın gücünün sınırlı olup, her şeye güç yetirememesidir. Durum böyle olunca da, birtakım olumsuzluklarla karşılaşlığında, moral bozukluğuna uğramakta, bir bezginlik yaşamakta, geleceğe karşı umidi kırılabilmektedir. Oysa Kur'an, yegâne güç sahibinin Allah olduğunu ve Allah'ın herhangi bir şeyi dilediğinde, hiçbir gücün ona engel olamayacağını bildirmektedir.

Kur'an'da Allah'ın gücüne ilişkin farklı konularda farklı ayetler vardır. Her şeyden önce Kur'an bize, Allah'ın yegâne güç sahibi olduğunu hatırlatmaktadır. Allah, dilediğini dilediği zaman ve şekilde yapma güç ve kudretine sahiptir. Aşağıdaki ayetler bu durumu göstermektedir. "O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükümetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir." (2: 117); "Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da

²¹ Geniş bilgi için bkz. Kur'an 18: 60-82.

hemen oluverir.” (36: 82-83). Kısacası Allah, bir şeyi dileiği zaman, sadece ona “ol” demesi kâfi olup, onun hükmünü bozacak hiçbir şey yoktur.²²

İkinci olarak, Allah’ın bu genel güç ve kudretinin ötesinde, meseleye kul açısından baktığımızda da yine Allah’ın mutlak güç sahibi olduğunu görmekteyiz. Allah dilemedikçe ve izin vermedikçe, kimse kimseye ne bir hayır ne de bir şer dokundurabilir. Şu ayetler de bu durumu ortaya koymaktadır: “Şayet Allah sana bir zarar dokundursa, bunu O’ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (6: 17). “Eğer Allah sana herhangi bir zarar verecek olursa, bil ki onu, O’ndan başka giderebilecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O’nun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.” (10: 107). “...Allah, sizin bir zarara uğramanızı dilerse yahut bir yarar elde etmenizi dilerse, O’na karşı kimin bir şeye gücü yeter?” (48: 11). “Allah, insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa, bundan sonra onu gönderecek yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (35: 2).

Üçüncü olarak, insanın mutluluğu da mutsuzluğu da, kısacası tüm tutum ve davranışları Allah’ın kudreti dâhilindedir. Şu ayetler de bu duruma örnektir: “Şüphesiz O, güldürür ve ağlatır. Şüphesiz O, öldürür ve diriltir.” (53: 43-44). “Göklerin ve yerin hükümlerini yalnızca O’nundur. Diriltir, öldürür. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (57: 2). “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.” (6: 18). “Gaybin anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaşı, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah’ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz’dâ) olmasın.” (6: 59).

Dördüncü olarak, insanı her türlü tehlikeden koruyan Allah’tır. “De ki: “Sizler, açıktan ve gizlice O’na ‘Eğer bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden olacağız’ diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelarından) kim kurtarır?” (6: 63). “De ki: “Onlardan ve her türlü sıkıntından sizi Allah kurtarır...” (6: 64). “De ki: “Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybi biliyor olsaydım, daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.”

---

²² Konuya ilgili ayetler için bkz. Kur'an 3:189; 6:73; 13:41; 16:40; 19:35; 40:68.

(7: 188).²³ “Allah’ın izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah’a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” (64: 11).

Kur’an Allah’ın sadece güç ve kudretini teorik olarak dile getirmemekte, bazı örnekler vermek suretiyle Allah’ın gücünü ve kudretini göstermektedir. Bu bağlamda, yüz yıl ölü bırakarak daha sonra diriltlen Ashab-ı Kehf olayını,²⁴ İbrahim (as)’in ölüleri nasıl dirilttiğine ilişkin sorusu üzerine parçalanmış kuşların tekrar canlanması,²⁵ normal şartlarda gerçekleşmesi mümkün olmayan ihtiyar bir kişinin (Zekeriyya) çocuk sahibi olmasını²⁶ ya da hiç erkek eli değmemiş olan Hz. Meryem’in çocuk sahibi olmasını²⁷ örnek olarak verebiliriz.

Allah’ın gücü ve kudretiyle ilgili olarak psikolojik açıdan ele almamız gereken en temel konulardan birisi de, inananlar için gerçek yardımcı, koruyucu ve dostun yalnızca Allah olmasıdır. Allah, müminlerin sabredip ona karşı gelmekten sakındıkları sürece, kendilerine hem bu dünyada yardım edeceğini hem de ahirette onları cehennem azabından koruyacağını belirtmektedir. Allah, müminlere yardım etmeyi üzerine bir hak olarak görmekte ve onlara yardım konusunda garanti vermektedir.²⁸

Yine Kur'an pek çok ayette, gerçek dostun ve yardımcıının Allah olduğunu beyan etmektedir: “...Allah da müminlerin dostudur.” (3: 68). “Hayır! Yalnız Allah yardımcıңızdır. O, yardımcıların en hayırlısıdır.” (3: 150). “... Allah, dost olarak yeter. Allah, yardımcı olarak da yeter.” (4: 45). “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Vekil olarak Allah yeter.” (4: 132). “Sizin dostunuz ancak Allah’tır, Resûlüdür ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâti veren müminlerdir. Kim Allah’ı, O’nun peygamberini ve inananları dost edinirse, bilsin ki şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir.” (5: 55-56). “Ey Peygamber! Sana ve sana tâbi olan müminlere Allah yeter.” (8: 64).

Böyle bir dost karşısında inanan bir kişinin yapacağı iş de yalnızca Allah'a güvenip ona dayanmak ve tevekkül etmektir. Aslında bu ideal anlamda Müslüman olmanın da bir ön şartıdır. Zira Kur'an'da Allah'a tevekkül etmekle

²³ Bu konudaki diğer ayetler için bkz. Kur'an 7:188; 10:49; 33:16-17.

²⁴ Bkz. Kur'an 2:259.

²⁵ Bkz. Kur'an 2:260.

²⁶ Bkz. Kur'an 3:40; 15:52-56.

²⁷ Bkz. Kur'an 3:46-47.

²⁸ Bkz. Kur'an 30: 47; 40: 51; 2: 107; 13: 11; 22: 78; 16: 128; 29: 41; 40: 44-45; 42: 9; 46: 32; 47: 11.

ilgili pek çok ayet vardır.²⁹ Tüm bu ayetlerin ortak noktası, mümin bir kişinin elinden geleni yaptıktan sonra gerisini Allah'a havale edip ona güvenmesi ve tevekkül etmesidir. Zira Allah, kendisine tevekkül eden kişiye kendisinin yeteceğî vaadinde bulunmaktadır.

Sonuç

Yukarıda örnek olarak degindigimiz konular ışığında, Kur'an'ın sadece inanç, ibadet ve ahlâk esasları gibi dinî içerikli konuları değil, aynı zamanda ruh sağlığı gibi psikolojik anlamda da önemli bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Zira olaylara Kur'an açısından bakarak, dünya hayatının bir imtihan yeri olduğuna, herkesin farklı şekillerde sınava tâbi tutulacağına, yaşam ve ölümün tamamen Allah'ın takdiri ve gücü dâhilinde meydana geldigine, geçim konusunda endişelenmeye gerek kalmadığına, zira tüm canlıların rızkının Allah'a ait olduğuna, hayır ve şerrin izafî olduğuna, dünyada yegâne güç sahibinin yalnızca Allah olduğuna, Allah'ın dilemesi ve takdiri dışında hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğine inanan bir kişinin, güçlü bir ruh sağlığına sahip olacağı söylenebilir.

Ancak burada şu hususu da hatırlatmamız gereklidir. Yukarıdaki bahsettiğimiz konular çerçevesinde insanın hiç mi sorumluluğu yoktur? Ya da böyle bir anlaşış bağlamında Müslüman'a düşen görev ve sorumluluk nedir? Bu konuda Kur'an'ın önemle üzerinde durduğu iki husus vardır: Birincisi, Allah'ın insanları kaldırıramayacakları bir sorumlulukla mükellef tutmaması, ikincisi ise, insanların bireysel sorumluluğudur.

Birinci olarak, Allah, hiçbir şekilde insanı kaldırıramayacağı bir sorumlulukla mükellef tutmamıştır.³⁰ Kur'an insanlara ancak kaldırabilecekleri tarzda bir sorumluluk verildiğini göstermektedir. Dolayısıyla inanan bir kişi ancak yapabildiği şeylerle sorumlu olacağını bildiğinden, kendisini aşan konularda herhangi bir sıkıntıya, stres ve kaygıya düşmez. O sadece elinden geleni yapar, gerisini Allah'a bırakır.

İkinci olarak, insanın kendisine yüklenen bireysel sorumluluktur. Dolayısıyla kişi, üzerine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirdikten sonra, artık diğer kişi ve olaylarla sorumlu tutulmaz. Burada önemli olan kişinin kendi

---

²⁹Konuya ilgili ayetler için bkz. Kur'an 3: 139, 159-160; 8: 2; 9: 51; 31: 22; 33: 48; 39: 36; 38.

³⁰Konuya ilgili ayetlere bkz. Kur'an 2: 233, 286; 6: 152, 7: 42; 23: 62.

sorumluluğunu yerine getirmesidir. Bu tezi de doğrulayan pek çok ayet vardır. Örneğin; “Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmışsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârin günah yükünü yüklenmez.” (17: 15).³¹ Burada da Müslüman bir kişiye düşen görev, öncelikle kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirmek, gerisini Allah'a havale etmektir.

Sonuç olarak, günümüzün karmaşık dünyasındaki olaylara biraz da Kur'an açısından bakarak, onun ilke ve prensiplerini hayatımıza uyguladığımızda, bizleri rahatsız eden pek çok psikolojik sorunu rahatlıkla halledebileceğimizi söyleyebiliriz. Zira Kur'an, müminler için bir rahmet kaynağı olduğu kadar, aynı zamanda bir şifa kaynağıdır.

---

³¹ Diğer ayetler için bkz. Kur'an 4:79; 35:18; 39:7; 53:38-39; 65:7.

Assoc.Prof.Dr. Ahmet Faruk KILIÇ

The Model of M. Akif Ersoy In Social Crisis Resolution

Abstract

Social crisis; can be defined as a condition of crisis and depression in a society. Communities sometimes are confronted with social crises. It is an inevitable phenomenon for them. In this context, the most important issue for a society is to overcome the crises successfully in the faced it. Wiserly management of the crisis, may make it communities more resistant and stronger. However, failedly management of the crisis, can also lead to dissolution and disintegration even irreparable wounds for societies.

Overcoming the social crisis of a society, many factors may be activated. Historical experiences, material and spiritual wealth, social integrity among others. Sometimes major changes and fractures occurs in the societies. These periods are very important for each community. These periods are usually emerges the "big guys" called the distinguished personalities. These great men are leading their communities to overcome these social crises. Of the nineteenth century, the Ottoman Empire and the Islamic world are exposed to a very terrible crises period. M. Akif Ersoy lived in this period. M. Akif Ersoy were very important diagnoses for the liberation of the crisis. Some of his views, shed light on the present as well. We will try to address these ideas and the model of Akif in our article.

Keywords: Social Crisis, Social Theory, Empathy, Altruism, Socio-gam

---

* Doç. Dr., Sakarya Ün. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi, E-mail: akilic@sakarya.edu.tr

Giriş

Kriz; bir fert ya da grubun normal hayatında meydana gelen ciddi bir kesinti ve kopma halidir. Kriz, fert ya da grubun hazır olmadığı, beklenmedik bir durumda ya da geleneksel yapının yükselen problemlere yeterli çözümler üretemediği zamanlarda meydana gelir. Krizleri aşmak için yeni düşünce ve faaliyet kalıpları üretmek gereklidir.¹ Bunalım ve buhran da denilen kriz, beklenmedik bir sosyal, ekonomik veya psikolojik gelişme karşısında normal ilişkilerin ciddi olarak sarsılmasıdır. Krizde karşılaşılan sorun mevcut çözüm yollarıyla çözülememiş ve çaresizlikle iç içe geçmiş bir gerilim durumu vardır.²

Bazen bir problem, yavaş fakat birçok olaylar zinciri şeklinde seyreder. Önceleri görmezden gelinir. Fakat sonunda öyle bir kerteye gelir ki, ferdin ve grubun hayatını yıkıcı bir hal alır. Artık bu durumda onu görmezden gelmek mümkün değildir. Bu duruma “birikmiş kriz” denir.³ İnsan ve toplumlar bazen, krizlerden kurtulmak için mistik yollara da başvururlar ki bunlara “kriz ayınları” denir. Bunlar, fert ve grubun kritik zamanlarında onların acil ihtiyaç ya da sıkıntlarını gidermek için yapılan ayınlardır. Mesela, kuraklık zamanlarındaki yağmur dansları böyle ayinlerdir.⁴

Sosyal kriz; bir toplumda görülen buhran ve bunalım hali olarak tanımlanabilir. Toplumlar bazen sosyal krizlerle karşı karşıya kalırlar. Bu onlar için kaçınılmaz bir olgudur. Bu çerçevede, bir toplum için en önemli mesele; karşılaşılan krizleri başarıyla aşmaktır. Dirayetli kriz yönetimleri, toplumları daha dirençli ve daha güçlü hale getirebilir. Fakat başarısız kriz yönetimleri de toplumlar için tefafisi imkansız yaralara hatta sosyal çözülmeye ve dağılmalara da sebep olabilir.

Sosyal Krizler ve Sosyal Kuramlar

Bir toplum için sosyal krizleri aşmada birçok faktör devreye girebilir. Dini ve manevi değerler, tarihi tecrübeler, maddi imkanlar bunlardan bazılıdır. Yeni siyasi yapılanmalar ve yeni bilimsel yaklaşımlar da sık sık sosyal krizleri aşma

¹ George A. Theodorson , Achilles G. Theodorson, A Modern Dictionary of Sociology, Barnes&Noble Boks, Newyork 1979, s.88.

² Ömer Demir, Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Vadi Yay., Ankara 1997, s.42. ³ A. Theodorson , G. Theodorson, a.g.e., s.88.

⁴ A. Theodorson , G. Theodorson, a.g.e., s.89.

yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, Aydınlanma, Fransız ve Sanayi Devrimlerinden sonra Avrupa'da çok büyük sosyal krizler yaşanmıştır. Batılı filozof ve bilim adamları bunlardan kurtuluş için birçok formül üretmişlerdir.

Mesela bu dönemde yaşanan Auguste Comte, deneye ve gözleme dayanan pozitif bilimlerle bütün sosyal problemlerin çözüme kavuştabileceğini savunmuştur: Teolojik ve askeri sıfatlarla öne çıkan toplum tipi ortadan kalkmaktadır. Ortaçağ toplumunun ana karakteri, Katolik kilisesinin yorumladığı din ve savaşçılara verilen önemdir. Bunun yerine bilimsel ve sanayi toplumu doğmaktadır. Geçmiş dönemin düşünce biçimini teologların ya da din adamlarının düşünce biçimidir. Yeni toplum ya da modern çağın düşünce biçimini ise bilim adamlarının düşünce biçimidir.⁵ Pozitif bilimin metodlarını geliştiren Durkheim, ancak dünyevi bir ahlakla sosyal problemlerin aşılabilceğini savunmuştur: Durkheim'ı sosyoloji ile uğraşmaya yönelten en önemli sebep, Fransa'nın ve genel olarak Batı dünyasının geçirdiği büyük ahlaki buhran olmuştur. O daha öğrencilik yıllarından itibaren bu buhranın bilimsel bir şekilde izahı ile uğraşmıştır.⁶

Öte yandan Edmund Burke ve Louis de Bonald'la başlayan muhafazakar hareket de geleneksel dinleri dışlayan, ferdî öne çikaran, tarihi tecrübeleri görmezden gelen, geleneksel aileyi yıkan ve yepyeni bir siyasi yapı oluşturan modern toplumu alabildigine eleştirmiştir. Muhafazakarlara göre bütün sosyal problemlerin sebebi, aydınlanmacılar ve Fransız devrimidir. Sosyal buhranlardan kurtulmanın yolu; muhafazakar değerlere önem vermekten geçmektedir.⁷

Aslında tarihte üretilen her sosyal kuram, sosyal krizler karşısında üretilmiş birer çözüm paketi olarak görülebilir. Bu çerçevede İslam dünyasında da birçok kuram geliştirilmiştir. Farabi, Maverdi, Gazzali ve İbni Haldun ilk anda akla gelen sosyal kuramçılardır. Osmanlı devletinde de bu tarz çalışmalar yapılmıştır. Mesela, yaygın kanaate göre Koçi Bey'in 1631'de IV. Murat'a verdiği meşhur risale buna güzel bir misaldır. Koçi Bey, devletteki çözülmeye ve krizlere parmak basmıştır. O, devletin çözülmeye sürecini Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar geri götürmüştür. Kendisi bir Arnavut devşirmesi olan Koçi Bey, bilhassa Yeni Çeri Ocağının bozulma sebeplerini, timar, zeamet usullerinin çığılarından

---

⁵ Raymond Aron, *Sosyoloji Düşüncenin Evreleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989, s.61.

⁶ Sezgin Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri 1*, Emre Yayınları, Konya 1994, s.173.

⁷ Bkz. Robert Nisbet, "Muhafazakarlık", Tom Bottomore, Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Haz. Mete Tuncay, Aydin Uğur, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2010, s.111-113.

çıkmasını, devlet adamlarının açıkça rüşvet almalarını ve memuriyetlerin rüşvetle satılmasını açık bir dille IV. Murat'a söylemiştir.⁸

Koçi Bey'in bazı tespitleri şöyledir: "Bu ordu artık silahını, sınırlarda düşmana karşı değil; para ve iktidarı hırsını tatmin için hükümdarına, devletine, milletine karşı yöneltmiştir. İstanbul Yeni Çeri zorbalarının elinde inlemektedir. Esnaf perişandır. Devlet acz içindedir... II. Osman gibi düşünceleri ve projeleriyle devrin üstüne çıkış bir hakanını, adı bir beygire bindirerek hakareler, tecavüzler ile İstanbul sokaklarında sürüklemekten, Yedikule zindanında alçakça boğmaktan çekinmeyecek hale gelmiştir."⁹

Koçi Bey, bu krizlerden kurtuluş için, bilhassa timar, zeamet usullerinin süratle düzeltilmesini, rüşvetin kaldırılmasını, ilmiye ve askeriye sınıfının yola getirilmesini önermiştir. O, özellikle İslamiyet'in önemi üzerinde de durmuştur: "Evvela padişah hazretlerinin malumu ola ki memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekiştirilmesinin çaresi, sağlam Muhammed şeriatına bağlanmaktadır."¹⁰ 17. Yüzyılda da Koçi Bey'in risalesinin benzerlerine sıkça rastlanmıştır.¹¹

Sosyal krizleri aşmak için geliştirilen çözümler, bazen kendileri daha büyük krizlere sebep olmuşlardır. Bazen doğru öneriler sadece teori düzeyinde kalmıştır. Bazen de yanlış çözümler uygulanmıştır. Bu çerçevede çok zengin ideal tipler vardır.

Tarihte büyük krizler büyük kırılma dönemlerinde görülmüştür. Bu dönemler her toplum için çok özel dönemlerdir. Bu dönemlerde genellikle "büyük adamlar" denilen şahsiyetler de ortaya çıkmıştır. Büyük adamlar bu sosyal krizlerin aşılmasında kendi toplumlarına öncülük etmişlerdir. Bunlar duyu, düşünce ve faaliyetleriyle krizlerin aşılmasına büyük katkılar sağlamışlardır. Büyük adamların krizlerin aşılmasındaki rolleri kuramcılar arasında tartışılmıştır. Bazları onların ferdi özelliklerini görmezden gelerek bütün değeri toplumsal şartlara vermişler, bazıları da toplumsal şartları görmezden gelerek bütün değeri ferdi şartlara vermişlerdir. Günümüz sosyal bilimi, bu üç görüşleri telif etmiş ve her ikisinin de önemini vurgulamıştır.

⁸ Bkz. Koçi Bey Risalesi, Sad. Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1985, s.9,14.

⁹ Koçi Bey, a.g.e., s.14,15.

¹⁰ Koçi Bey, a.g.e., s.16,32.

¹¹ Bkz. Mümtazer Türköne, Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri, Yeni Şafak, İstanbul 1995, s.24.

Osmalı Devleti ile İslam Aleminin çok büyük buharan ve bunalımlar yaşadığı 19. Asırda yaşayan Mehmet Akif Ersoy; bu büyük adamlardan birisidir. O, gerek Osmalı Devleti, gerekse İslam dünyasının içine düştüğü krizlerle ilgili çok önemli teşhisler ve bunlardan kurtuluş yolları önermiştir. Onun bu çerçevedeki birçok görüşü günümüze de ışık tutar mahiyettedir.

Kriz ve Toplumun Nabzı

M. Akif Ersoy, toplumdan bağımsız bir şair olarak değerlendirilemez. O'nu toplum şairi yapan; içinde yaşadığı toplumla olan karşılıklı ve güçlü bağlarıdır. Dolayısıyla Akif, toplumun nabzını tutan bir şairdir. Bir toplumu derinlemesine gözlemeğeden hatta onun problemlerini paylaşmadan bunların çözümüne yönelik teşhisler koymak mümkün değildir. Problemlerin sebepleri doğru olarak teşhis edilmeden de, toplumu tedavi etmek adeta imkansızdır.

Akif'in yaşadığı 19. Asır İslam dünyası ve onun temsilcisi Osmalı Devleti'nin en buharanlı ve bunalımlı dönemidir. Cihan Devleti parçalanma ve yıkılma devrini yaşamaktadır. Altı asır yaşamış, sınırları İran içerisinde Fas'a, Orta Avrupa'dan Habeşistan'a kadar uzanan, muazzam Devlet-i Aliye'nin sınırları daralmış, iktisadi ve içtimai hayat çöküşün son demlerini yaşamaktadır.¹²

Bunalım devrinin insanı olan Akif, içinde yaşadığı toplumun krizlerine ilgisiz kalmamıştır. Onun bütün eserlerindeki ana konu; toplumun problemleri ve onlara çözüm önerileridir. O, Sıratı Müstakim dergisinde yayınladığı ilk şirlerinin genel başlığı olarak "Safahat-1 Hayattan" tabirini kullanmıştır. Buradaki "safahat" kelimesi, safhalar, görünüşler, sayfalar manalarına gelmektedir.¹³ Daha sonraları onun ana eserinin ismi; "Safahat" olarak kısaltılmıştır. Bu durumda Safahat; "Toplum Hayatından Safhalar, Toplum Hayatından Görünüşler ve Toplum Hayatından Sayfalar" manasına gelmektedir. Bu itibarla Safahat, baştan sona krizleri ele alan ve krizlerden çıkış yolları öneren bir kitap olarak da görülebilir.

Akif, toplum olaylarını ele alırken tamamen sosyal gerçeklerden hareket etmiş, hayali tasvirlere girmemiştir. Bu durumu kendisi şöyle ifade etmektedir:

-Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim...

---

¹² Zeki Aslantürk, *Mehmet Akif'te İçtimai Nizam*, Gazi Ün. Gazi Eğitim Fak. Dergisi II, Ankara 1989, s.101.

¹³ M.Ertuğrul Düzdağ, *Safahat Giriş*, İFAV Yay., İstanbul 1993, s. XXXIII.

İnan ki; Her ne demişsem görüüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

*Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!*¹⁴

Akif, toplum konularını ele alırken, sosyal bilimlerde önemli bir yeri olan gözlem metodundan yararlanmıştır. O, dışarıdan bir gözlemevi değil, katılımcı bir gözlemevidir. Katılarak gözlem, dışarıdan gözleme oranla daha çok bilgi vermektedir. Çünkü belli bir davranışının en iyi yolu onu yaşamak ve duymaktır.¹⁵ Akif'in baytarlık meslesi de onun bu yönünün gelişmesine katkı sağlamıştır. O memuriyete tayin olduğu 1893 yılından itibaren iki sene kadar Rumeli ve Arnavutluk civarında, iki sene kadar da Adana ve Arabistan civarında görev yapmıştır. Bu süre zarfında köy halkını yakinen inceleme fırsatı bulmuştur.¹⁶ O, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

*“Ne gördün, Şark’ı çok gezdin?” diyorlar. Gördüğüm:*¹⁷

*“Ne gördün, Şark’ı hep gezdin?” deyip sor. Gördüğüm:*¹⁸

Akif, sadece Doğu’yu değil Teşkilat-1 Mahsusa’dan görevli olarak gittiği Almanya’yı ve Alman halkını da inceleme fırsatı bulmuştur. Bu incelemelerini Safahatta geçen “Berlin Hatıraları” isimli 698 mîsrâlik bir manzumede toplamıştır. Bu eserinde, kıyas metoduyla Alman toplumu ve bazı müesseseleriyle kendi toplum ve müesseselerini karşılaştırmıştır. Bunun yanı sıra çok önemli tipolojiler de yapmıştır. Akif’in “Süleymaniye Kürsüsünde” isimli eserinde, kürsüye çıkararak konuşturduğu şahıs, Seyyah Abdürreşid İbrahim Efendi’dir. Bu zatla yakından tanışan Akif, temel düşünce ve fikirler, kendisine ait olmak üzere¹⁹ bu kişinin gezi ve gözlemlerinden de yararlanmıştır. Bu durum, onun yazdıklarını görüp de yazma usulüne aykırı olarak değerlendirilemez. Netice olarak Akif, içinde yaşamış olduğu toplumu katılımcı bir şekilde gözlemlemiş, çok değerli karşılaştırma ve tipolojiler oluşturmuştur. Bütün bunlar ona, toplumun krizlerini doğru bir şekilde teşhis etme imkanı vermiştir.

¹⁴ Akif Ersoy, Safahat, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İFAV Yay., İstanbul 1993, s.208.

¹⁵ Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, Sosyoloji, Çamlıca Yay., İstanbul 2011, s.57,58.

¹⁶ Eşref Edip, M. Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazılıları C.I-II, Asarı İlmiye Neş. İst. 1938, s.386,524.

¹⁷ Safahat, a.g.e., s.413.

¹⁸ Safahat, a.g.e., s. 415.

¹⁹ Orhan Okay, Mehmet Akif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Akçağ Yay., Ankara 1989, s.9.

Krizleri Anlamada Empati ve Altruizm Ötesi Bir Kavram: “Sosyo-gam”

Empati, birisinin; başka birinin durumunu hayalen anlama kabiliyetidir. Bu bize, kendi objektifliğimizi kaybetmeden başkalarını anlama imkanı verir. Bir kişi, sempati duymak zorunda olmadan, başka birinin duygularını paylaşarak empati yapabilir.²⁰ Empati, başkalarını daha iyi anlamak için kısa süreli duygu paylaşımdır. Genellikle iki kişi arasında gerçekleşir. Anladıkten sonra mesele biter, herkes kendi hayatını yaşamaya devam eder.

Altruizm (özgencilik), başkalarının refah ve mutluluğunu kendi refah ve mutluluğuna tercih eden ya da üstün tutan davranıştır. Bir altruist, başkalarının istek ve arzularını yerine getirmek için kendi istek ve arzularını bastrır.²¹ Bu kavramı ilk kullanan A. Comte, onu başkaları için yaşama eğilimi ya da arzusu olarak tanımlamaktadır. Burada ödül ve çıkar beklemeden yapılan bir yardımseverlik söz konusudur. Davranış bilimciler, hiçbir karşılık beklemeden yapılan davranışın mümkün olup olmadığını tartışmışlardır. Mantıksal Pozitivistler, böyle bir davranışın mümkün görmemektedirler. Onlara göre bu türlü davranışların altında, mutlaka bencil mantıki hesaplar vardır.

Sosyologlar, A. Comte'un birçok görüşünün, Clotilde de Vaux isimli bir hanıma karşı duyduğu aşırı sevgi ile bağlantılı olduğunu kabul etmektedirler. Bu hanım Comte'la evlenemeden vefat eder. Bunu kabullenemeyen Comte, onu ilahlaştırır: Comte sisteminde, sevdiği kadını ölümsüz kılmak, kutsallaştırmak için elinden geleni yapar. Hatta onu "Ulu Varlık" diye adlandırdığı "İnsanlığın" somut bir sembolü sayarak tanrılaştmaya çalışır. "İnsanlık dini" düşüncesine buradan ulaşır.²² Onun altruizm anlayışını bu olaydan bağımsız düşünemeyiz: Ömrünün son 13 yılında Comte, dünyadan elini eteğini çekti, toplum için yaşamaya başladı. İnsanlık dinini geniş halk kitlelerine tanıtmak için de "Pozitivizm İlmihali" kitabını yayınladı.²³ Bu durumda Comte'un toplum için yaşama anlayışının, aslında bencil amaçlar taşıdığı görülmektedir.

Dürgenlik, kendisini diğer insanlar için feda etmekten mutluluk duyma; başkalarının yararı söz konusu olduğu yerde kendi çıkarından vazgeçme

---

²⁰ A. Theodorson , G. Theodorson, a.g.e., s.130.

²¹ A. Theodorson , G. Theodorson, a.g.e., s.9.

²² Nurettin Şazi Kösemihal, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s.150.

²³ Kösemihal, a.g.e., s.151.

anlayışıdır.²⁴ İslam kültür ve medeniyetine ait bir kavram olan diğergamlığın, Kur'an, sünnet ve toplumsal kaynakları vardır. Mesela Haşr Suresi 9. ayetinde geçen "isar" kavramı bunlardan birisidir: "... kendilerinde bir sıkıntı (bir ihtiyaç) bile olsa, (kardeşlerini) kendi nefislerine tercih ederler..."

İnsanın, başkalarını kendisine tercih etmesi manasına gelen isar; ahlakçılara göre, toplumun mefaat ve çıkarlarını şahsi çıkarlarından önce düşünmek.. tasavvuf erbabınca ise, en halisane bir tefani düşüncesiyle topyekün şahsiliklere karşı bütün bütün kapanıp, yaşama zevkleri yerine yaşama hazırlıyla var olmanın unvanı kabul edilememiştir.²⁵

İsar ve diğergamlıktaki ana gaye; Allah'ın rızasını kazanabilmektir. Bunun karşılığında maddi ya da manevi menfaat beklenisi aranmaz. Her ne kadar bu çerçevede yapılan iyiliğin, iç huzuru şeklinde bir meyvesi olsa da, bu iradi olarak istenmez. Manevi huzur duygusu olmasa da iyilik yapmaya ya da başkalarına faydalı olmaya ya da başkalarının sıkıntılarını giderme çalışmalarına devam edilmelidir.

Akif, sadece toplumu gözlemek, onun nabzını tutmakla kalmamıştır. O, sosyal kriz ve problemleri kendi iç dünyasında yaşamıştır. Bu kısa süreli bir duyu paylaşımı değil, ömrü boyu devam eden bir paylaşımdır. Toplumuna olan derin sevgi, saygı ve şefkatinden dolayı o, hayatı kendisi için değil, toplumunun dertlerine derman olmak için yaşamıştır. Bunu da herhangi bir maddi ya da manevi bekleneni için değil, sadece Allah'ın rızasını kazanabilmek için yapmıştır. Onun bu halini, toplumun dert ve sıkıntılarını kendi yüreğinde hissedip, yaşamak manasında "**sosyo-gam**" kavramıyla izah edebiliriz.

Akif, sosyo-gam çeken bir insan yani, toplumun krizlerini kendi içinde aynen hissededen ve bunlara ömrü boyu çözüm arayan bir mütefakkirdir. Sosyal krizleri anlama ve çözmede sosyo-gam, empati ve altrüizme oranla çok daha etkili olabilir. Çünkü burada problem, tamamen sahiplenilmekte ve çözüm buluncaya kadar da ızdırıp çekilmektedir.

Sosyo-gam, kısa süreli değildir. Burada toplum ya da başka bir olgunun ilahlaştırılması da yoktur. Sosyo-gam, insanı Allah'a yakınlaştırır. Çünkü bütün sorunların nihai olarak çözüm mercii Cenabı Allah'dır. Sosyo-gam çeken bir insan Allah'a çok dua eder. Böyle yapmak, problemlerin çözümü için hiçbir sebebe müracaat etmemek manasına gelmez.

²⁴ Ömer Demir, Mustafa Acar, a.g.e., s.61.

²⁵ M. Fethullah Gülen, Kabin Zümrut Tepeleri 1-2, İzmir 2011, s.18.

Bu çerçevede Akif, Allah'a çok yalvarıp yakaran bir insandır. Krizleri çözmek için müracaat edilecek sebepler tükenince, sosyo-gam duyguları içinde Allah'a şöyle yalvarmaktadır:

*Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha bir emr-i sükûn inmeyecek mi?
Her ân ediyorsun bizi makhûr-i celalin,
Kurban olayım nerde senin, nerde cemâlin?
Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,
Kimden kime feryâd edelim söyle ilahi!²⁶
Ya Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhi?
Mahşerde mi biçârelerin, yoksa felâhi!
Nûr istiyoruz... Sen bize yanın veriyorsun!
“Yandık” diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!*

...

*İslam ayak altında sürünsün mü nihâyet?
Yâ Rab, bu ne hüsrandır, İlâhi, bu ne zillet?
Mazlumu nedir ezmede, ezdirmede ma'nâ?
Zâlimleri adlin, hani, öldürmedi hâla!²⁷*

Akif, toplumun dertleri karşısında adeta kendisini kaybetmekte, tasavvuftaki cezbe haline benzeyen bir duyguya yoğunluğu yaşamaktadır. Bunu da **sosyo-cezbe** şeklinde ifade edebiliriz. Bu durum onun, toplumun krizlerini, ne denli derinden yaşadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Akif, sosyo-gam ve sosyo-cezbeleriyle Cenabı Allah'ın rahmetini toplumun üzerine celbetmeye çalışmıştır.

O, zalimlerin ölümünü arzular gibi görünse de, onun asıl hedefi onların da hidayette dirilmeleridir. Çünkü Akif, ölümü değil, dirilişi, küfrü değil imanı temsil etmektedir. Ona göre kafir ve zalimler, Allah'ın rahmetine daha çok muhtaçtır. O, bir çeşit Mevlana ruhuyla, toplum hayatını sıkıntıya sokan insanlar için Allah'dan hidayet dilemektedir:

*Mü'minlere imdâda yetiş merhametinle,
Mülhidlere lâkin daha çok merhamet eyle:
Gümrählarındır ki karanlıklara dalmış,
Bir rehber olur necm-i emel yok da bunalmış!
Sensin bu şebistâna süren onları elbet,*

---

²⁶ Safahat, a.g.e., s.17.

²⁷ Safahat, a.g.e., 191,192.

Senden doğacak doğsa da bir fecr-i hidâyet.²⁸

Akif'e Göre Sosyal Krizlerden Çıkış Yolları

1- İman ve İslam Hakikatlerinin Önemini Kavramak

Akif'in krizlerden kurtuluş için önerdiği modelin temelinde iman hakikatlerine inanç vardır. Allah'a, ahirete ve diğer iman hakikatlerine inanç, krizleri aşmada temel hareket noktasıdır. Ona göre bir mü'min bu sayede başına gelebilecek birçok problemi kolayca aşabilir:

*İmandır o cevher ki İlahi ne büyüktür...
İmansız olan paslı yürek sineye yükürt!
Mi' min ki bilir gördüğü yekruze cihanın
Fevkinde ne alemleri var subhi bekanın
Bin can ile elbet çekecek etse de bilfazr,
Her devri hayatın ona binlerce bela arz.
Ferdadaki ezbaki o ettikçe te 'emmül,
Eyler bugün alama nasıl olsa tahammül...
Bir mülhidi lakin kim eder telsiye heyhat?
Şıgmaz bunun afakına ferdayı mükafat!*²⁹

Akif'e göre iman hakikatleri sadece krizleri aşmada değil, sosyal dinamizmin sağlanmasında da çok önemlidir. Ona göre müslümanların imanı yeteri kadar güçlü olsaydı, İslam alemi zillet içinde olmazdı:

*Ne müdhiş bir hamaset çarpiyor göğsünde Kur'an'ın!
O vicdan nerdedir, lakin? O iman kimde var? Heyhat!*

...

*O imandan velev pek az nasib olsaydı millette,
Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!*³⁰

Ona göre iman hakikatlerindeki zaaf bütün problemlerin başıdır. Bu durum, ahlaki alanda da ciddi sorunlar oluşturabilir, hatta toplumu esarete bile düşürebilir:

*Ne din kalmış, ne iman, din harâb, iman türâb olmuş!
Mefâhir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...
Bu izmihlâli ahlâki yürütürken, durmaz istiklâl!*³¹

²⁸ Safahat, a.g.e., s.19.

²⁹ Safahat, a.g.e., s.18.

³⁰ Safahat, a.g.e., s.279.

Akif'e göre, iman problemleri yaşayan bir toplum, her türlü buhran ve bunalıma açık hale gelir. Allah inancı sarsılan, Allah korkusu kalmayan bir toplumda; sadece pozitif bilimlerin ve dinden beslenmeyen bir vicdan anlayışının da hiçbir faydası olmaz:

*Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farz edilsin hayfi Yezdan'ın...
Ne irfanın kalır te'siri kat'iyyen, ne vicdanın.³¹*

Ona göre, gerçek Müslümanlığın yaşanması için Kur'an ve Sünnet merkezi bir konumda olmalıdır. Bunlar da zamanın idrakine göre takdim edilmelidir. İslamiyet, yanlış anlayış ve hurafelerden kurtarılmalıdır:

*İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!³²
Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı,
Asrıñ idrakine söyletmeliyiz İslam'i.³³
Kitab'ı, Sünnet'i, İcma'ı kaldırıp attık;
...
Yıkıp şeraiti,ambaşka bir bina kurduk³⁴*

Ona göre gerçek Müslümanlığı yaşayan bir milleti güzel hedeflere yönlendirmek, çok kolay olacaktır:

*Müslümanlık gibi, mahiyeti cidden yüksek,
Sonra, vicdanları bir nefhada tehyic edecek,
Dini fitriðeki bir milleti işsada ne var?³⁵*

2- Eğitim ve Bilimin Önemini Kavramak

Akif, ferdi ve toplumsal problemlerin ortaya çıkmasında ya da aşılmasında eğitimim son derece önemli olduğunu düşünmektedir. İman alanında yaşanan problemler eğitimi de olumsuz etkilemektedir. 1900'lü yıllarda İslam dünyası bu noktalarda çok kötü durumdadır:

*O, iman, farzı kat'idir diyor tâhsili irfanın...
Ne cahil kavmiyiz biz müslümanlar, şimdi dünyanın.³⁶*

---

³¹ Safahat, a.g.e., s.420.

³² Safahat, a.g.e., 271.

³³ Safahat, a.g.e., s.155.

³⁴ Safahat, a.g.e., s.381.

³⁵ Safahat, a.g.e., s.240.

³⁶ Safahat, a.g.e., s.158.

Cehaletten kurtuluşun yolu; okuma yazma seferberliği ve bilimin önemini kavramaktan geçmektedir. Bu durumda her türlü zorlukla başa çıkılabilir:

*Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;
Ne Çerkes'in, ne Laz'in var bakın, elinde kitab!
Hülasa, milletin efradı bilgiden mahrum.
Unutmayın şunu lakin: "Zaman: Zamanı ulum!"³⁸
Teammüm etmesi lâzım ma 'ârifin mutlak:
Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?³⁹*

Akif, sosyal krizlerden kurtuluşta en önemli maddi proje olarak okulları görmektedir. Ona göre İslam dünyasında sayısız denecek kadar çok okul açılmalı ve bu okullarda kızlar da okumalıdır. Onun bu yönü çok dikkate değer bir noktadır. Çünkü, bazı dindar insanların kızların okumasına karşı olduğu bir zamanda Akif, ısrarla kız ve kadınların da eğitime katılmاسının zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Çünkü, kadınların eğitilmesi birçok sosyal problemin çözülmesine yardımcı olacaktır:

*Demiş olsaydı eğer: "Kızlara mektep lazı...
Şu kadar vermelisin." Kahrolayım kaçmazdım.⁴⁰
Sayısız mektep açılmış: Kadın, erkek okuyor;⁴¹*

Millete daha kaliteli bir eğitim verilebilmesi için, Batı'dan ilim ve teknoloji de almak gereklidir. Fakat, bu işlem yapılırken kendi öz değerlerimizi korumaya da çok dikkat edilmelidir:

*Alınız ilmini Garb'in, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini.⁴²*

Akif, sosyal krizlerin aşılmasında dini eğitimin önemine de vurgu yapmaktadır. Ona göre din eğitimi alanında da çok kaliteli eğitim verilmelidir. Bunun için medreseler yeniden eski ihtişamlı günlerine ullaştırılmalıdır:

*Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüṣd'ü?
İbni Sînâ niye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?⁴³*

³⁷ Safahat, a.g.e., s.280.

³⁸ Safahat, a.g.e., s.247.

³⁹ Safahat, a.g.e., s.246.

⁴⁰ Safahat, a.g.e., s.152.

⁴¹ Safahat, a.g.e., s.160.

⁴² Safahat, a.g.e., s.172.

3- Sistemistik Çalışmanın Önemini Kavramak

Akif, Cenabı Allah'a yapılan sözlü duanın önemine yürekten inanmaktadır. Bununla birlikte sosyal problemleri aşmada fiilen de çalışmak gereklidir. O, bu noktada Necm Suresi 39. Ayetten hareketle bir "çalışma kanunu" ortaya koymaktadır. Fırat kanunu ya da sünnetullah da denilen bu mekanizma, pozitif düşüncedeki determinizme benzemekle beraber ondan farklıdır. Sünnetullah anlayışında, sebep ve sonuçlar da ilahi kudretin tasarrufu altındadır. Karşılaşılan bütün olaylarda bu anlamda bir sebep-sonuç ilişkisine inanan Akif'e göre; sosyal problemler sadece sözlü dua ile çözülemez, bunun yanında mutlaka fiilen de çok ciddi çalışmalar yapmak gereklidir:

Sus ey dîvâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mutâdi.

Ne sandın? Fitratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdi?

...

Cihan kaanun-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkaadi!

Ne yaptın? Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â" vardi!...⁴⁴

Akif, toplumsal krizlerin temel sebeplerinden birisi olarak gördüğü tembelliği, İslami bir çalışma ahlaklıyla çözmeye çalışmaktadır. Ona göre tembellilik canlı canlı ölmek ya da intihar demektir.

"Leyse li'l-insâni illa ma seâ" derken Hudâ;

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha?

Davran artık kârbânîn arkasından durma, koş!

Mahv olursun bir dakikan geçse hattâ böyle boş.⁴⁵

Akif'in çalışma ahlakına göre sadece insanlar değil, zerrelerden kürelere kadar bütün kainat kendine göre çalışmaktadır. Hatta teşbihte hata olmaz kabilinden, Cenabı Allah bile nihayetsiz tecellileriyle bir çeşit çalışma içерisindedir. Dolayısıyla bir müslümanın tembel olması mümkün değildir:

Şöyle gözden geçse bir hilkat temaşa-hanesi:

Çıkmıyor bir zerre fa'aliyyetin biganesi.

Asumani, hakdani cümle mevcudat için,

Kurtuluş yok sa'y-i daimden, terakkiden bugün.

Yer çalışsin, gök çalışsin, sen sikilmazsan otur!

Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mı? Dur!

---

⁴³ Safahat, a.g.e., s.381.

⁴⁴ Safahat, a.g.e., s.179; Necm Suresi 39, Ayetin Meali: "İnsan için kendi çabasından başkası yoktur".

⁴⁵ Safahat, a.g.e., s.25.

*Masiva bir şey midir, boş durmuyor Halik bile:
Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gunagun ile.
Ey, bütün dünya ve mafihâ ayaktayken, yatan!
Leş misin, davranış mıyorsun? Bari Allah'tan utan.*⁴⁶

4- Bütünleşmenin Önemini Kavramak

Akif, sosyal krizlerin aşılmasında “toplumsal bütünlüğün” çok önemli bir faktör olduğu kanaatindedir. Bu bütünlüğün sağlanmasında en önemli görev manevi dinamiklere düşmektedir. İslam, birlik ve beraberlik dinidir. İman hakikatlerine gereği gibi inanan bir toplumda ayrılık düşüncesi olamaz, şayet oluyorsa o zaman bu alanda problemler var demektir:

*O iman ittihad isterdi bizden, vahdet isterdi...
Nasıl “bünyan-ı mersüs” olmamız lazımsa gösterdi.
Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, tarumar olduk...*⁴⁷

Ona göre, bir milletin içine ayrılk tohumları girmezse; onu hiçbir silah yıkamaz:

*Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.*

...

*Müslüman, firka belasıyla zebun bir kavmi;
Medeni Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?*⁴⁸

Akif'e göre sosyal bütünlüğü koruyan manevi dinamiklere çok önem vermek gereklidir. Aksi takdirde sosyal bütünlük bozulabilir:

*Neden hükümete Kur'anla bağlı Arnavud'u
Ayırdınız da harab ettiniz bütün yurdu?
Nasilmiş, anlayınız iddiayı kavmiyet?
Ne yolda mahvoluyormuş bakın ki bir millet!*⁴⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti ve İslam dünyasının büyük problemler yaşadığı bir dönemde yaşayan Akif, bu sosyal problemlerle yakından alakadar olmuştur. Sorunlara dışarıdan bir insan gibi baktı, onları yüreğinin derinliklerinde ve ömrünün sonuna kadar yaşamıştır. O, sosyal krizleri anlama ve çözmede empati

⁴⁶ Safahat, a.g.e., s.25,26.

⁴⁷ Safahat, a.g.e., s.279.

⁴⁸ Safahat, a.g.e., s.164.

⁴⁹ Safahat, a.g.e., s.261.

ve altrüizm ötesi bir duyarlılık göstermiştir. Toplumun problemlerini çözemediği zamanlarda, yeryer kendini kaybederek; çok derin sosyo-gamlar yaşamıştır.

Safahat, baştan sona bir krizler ve bunlarla başa çıkma kitabı olarak görülebilir. Akif, birçok kriz ve problemi ele almaktadır. Modernleşme, sekülerleşme, kadına önem verilmeme, yanlış din anlayışları, ailenin yozlaşması, cahillik, ırkçılık, tefrika, tembellilik ve bir sürü inanç problemi bunlardan bazlıdır.

Akif'in sosyal krizlerden kurtuluş modelinin temelinde iman ve İslam vardır. İman hakikatlerine gereği gibi inanmama birçok ferdi ve sosyal problemin anasıdır. Bundan kurtuluşun yolu, imani ve İslami hakikatlere gereken önemini verilmesidir. Bu da eğitime bağlıdır. Eğitim Akif'in üzerinde en çok durduğu kavramlardan birisidir. Ona göre gerek dini gerekse fen ve teknoloji alanında, çok ciddi eğitimler verilmelidir. Bu çerçevede Batı'nın ilim ve teknolojisinden de istifade edilmelidir. Çünkü bunlar sadece onların değil, bütün insanlığın ortak birikimidir. Ona göre kadınların eğitimi bilhassa önem verilmelidir.

Akif, ferdi ve sosyal krizlerimizi aşmada “Allah’ın yardımı” faktöründen hareketle manevi değerler üzerinde de durmaktadır. Bununla birlikte o, fiili duanın, fiili çalışmanın önemine bilhassa vurgu yapmaktadır. Fiili çalışma ile sözlü dua birlikte yapılmalıdır. Ona göre, kainatta hiçbir zerre boş durmazken, bir müslümanın tembel tembel oturması kabul edilemeyecek bir şey değildir. İslam dini, sistematik ve çok çalışmayı gerektirmektedir. Böyle bir anlayış toplumda güçlenince, birçok sosyal problem kolayca çözülecektir. İslam dini bütünlüğe bir dindir. Bölünme ve parçalanma birçok problem ortaya çıkarır. Büylesi krizlere düşmemek için, İslam'ın bütünlüştürücü yönü üzerinde özellikle durulmalıdır.

Günümüzün krizler kuşağında yaşayan insan ve toplumlarının, krizlerle başa çıkmada; Akif ve Safahat'tan alacak çok şeyleri vardır.

Kaynakça

- Aron, Raymond, Sosyoloji Düşüncenin Evreleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989.
- Arslantürk, Zeki, *Mehmet Akif'te İçtimai Nizam*, Gazi Ün. Gazi Eğitim Fak. Dergisi II, Ankara 1989.
- Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, Sosyoloji, Çamlıca Yay., İstanbul 2011.
- Demir, Ömer-Acar, Mustafa, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Vadi Yay., Ankara 1997.
- Edip, Eşref, M. Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazılıları C.I-II, Asarı İlmiye Nes.
- İstanbul 1938.
- Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İFAV Yay., İstanbul 1993.
- Gülen, M. Fethullah, Kabin Zümrut Tepeleri 1-2, İzmir 2011.
- Kızılçelik, Sezgin, Sosyoloji Teorileri 1, Emre Yayınları, Konya 1994.
- Koçi Bey Risalesi, Sad. Zuhuri Danişman, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1985.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- Nisbet, Robert, "Muhafazakarlık", Tom Bottomore, Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Haz. Mete Tuncay, Aydın Uğur, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2010.
- Okay, Orhan, Mehmet Akif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Akçağ Yay., Ankara 1989.
- Theodorson, G., A. Theodorson, Modern Dictionary of Sociology, Barnes&Noble Boks New York 1979.
- Türköne, Mümtazer, Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri, Yeni Şafak, İstanbul 1995.

Yrd. Doç. Dr. Süleyman Karacelil

Youth – Social Crises and the Role of Religious Education in Preventing the Crises

Abstract

On a global level, young people make a morally devastated impression on all over the world. The youth-led movements in all corners of the world and both individually and socially disturbing actions of young people bear that fact out.

Although nevertheless social movements could be taken as a means of defence of rights, regardless of its reason, either unemployment or university fees, economy or any other reason, the terrorizing devastation actions of the youth during this process cannot be accepted or found reasonable. The moderation of the claiming of rights, the realization of a balanced protest and their avoidance of riotous actions depend on their being well-oriented and giving them the moral qualities.

The paper herein, will generally handle the relation between young people and social problems and crises. On a local level, this paper the importance and contribution of religious education oriented to young people, for this period of life as the most important of all, in preventing these problems .

Key Words: Youth, Crisis, Religious Education, Society

---

* Adiyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: suleymankaracelil@hotmail.com

Giriş

Kriz; Türk Dil Kurumunca; ‘bir toplumun, bir kuruluşun veya bir kimsenin yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran’ olarak tanımlanmaktadır.¹ Yakın anlamlı olan kriz yerine sıkılıkla kullanılan bunalım sözcüğü ise; ‘doğal bir süreçte birdenbire oluşan aykırılık, bunluk, buhran, kriz veya tehlikeli sonuç doğurabilecek gerginlik’ olarak belirtilmektedir.²

Kriz kelimesi, sosyal bilimler alanında çoğu kez “buhran” ve “bunalım” ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.³ Kriz sözcüğü Yunanca’dan Latince aracılığıyla İngilizce’ye geçen “crisis” sözcüğünden dilimize ‘kriz’ olarak geçmiş olup; Arapça ‘buhran’ kelimesi bu manayı karşılamaktadır. Dilimizde kriz anlamında ya da yakın anlamlı olarak kullanılan problem, risk, çatışma gerilim kavramları da mevcuttur. Kriz sözcüğü ile ilgili olan bu sözcüklerin kriz sözcüğünün sahip olduğu anlamanın belirli bir bölümünü ifade ettiği söylenebilir.

Sosyal bilimler sözlüğünde ise “kriz; bunalım (crisis), buhran, beklenmedik bir sosyal, ekonomik veya psikolojik gelişme karşısında normal ilişkilerin ciddi olarak sarsılması, karşılaşılan sorunun halledilmesi için mevcut çözüm yollarının yetersiz kalması sonucu ortaya çıkan ve çaresizlik içinde gelişen gerilim durumu” olarak tanımlanmıştır.⁴

Kriz kramını değerlendirdirken kavrama; psikolojik bakış, sosyo-politik bakış ve teknolojik-yapısal bakış olmak üzere üç farklı açıdan bakıldığı dile getirilmektedir.⁵ Bilindiği gibi siyasi kriz, hükümet krizi, ahlak krizi, ekonomik kriz, mali kriz, finansal kriz, sosyal kriz, kimlik krizi gibi kavramlar günlük dilde ve birçok bilim dalında sık kullanılmaktadır. Biz burada daha çok sosyal bilimlerde anlaşıldığı şekliyle kriz,⁶ toplum ve gençlik üzerinde duracağız.

Küresel boyutta krizinin sinyallerini veren genç insanlar, bütün dünyaya, ahlaki açıdan iflas etmiş bir görünüm sunmakta, yakın zamanda dünyanın dört

¹ Türkçe Sözlük, (Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006).

² Türkçe Sözlük, (Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006).

³ Ahmet Turgut, “Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler”, *TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C:20, Sayı:4-5, (2007): 35.

⁴ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 80.

⁵ Aylin Pira - Çișil Sohodol, *Kriz Yönetimi*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2004), 25.

⁶ Kriz derken toplumsal hareketler ve bir takım olumsuz hadiseleri bir bütün olarak değerlendirecek tebliğ içerisinde aralarında ayrılmaya gitmeyeceğiz.

bir tarafında gerçekleşen gençlik hareketleri ve gençlerin bireysel ya da toplumsal anlamda huzur bozucu eylemleri bu kanaati desteklemektedir.

Düger pek çok dünya ülkesi gibi Türkiye de, sıkılıkla ekonomik krizleriyle anıldıktan sonra kriz hem ad hem de boyut değiştirmiş netice itibariyle sosyal kriz baş göstermeye başlamıştır. Ülkemizde bireyler sokaklara çıkışmış birilerini protesto etmekte, başbakana "yazar kasa" fırlatılmakta, her gün cinnet haberleri gündemi işgal etmekte, sürekli taciz ve tecavüz iddiaları dile getirilmekte, depresyon hastalarının sayısı artmakta, intihar vakaları artık adiyattan sayılmakta... "Vahşet" kelimesi anlamsızlaşmaya, mevcut anlamını kaybetmeye, sıradanlaşmaya başladı. Tecavüzler, cinnetler, kol, kafa, bacak kesmeler, kaçırımlar, darplar ve benzeri hadiseler haber değeri taşıımaktan uzaklaştı.

Şiddet ve toplumsal buhran birbirile alaklı bir manada neden-sonuç ilişkisini oluşturan iki kavramdır. Şiddet buhranı, buhran da şiddetli tetiklemekte ve toplum gittikçe olumsuz unsurlarıyla yaşanmaz hale gelmektedir. Bireyler özellikle bazı gençler kitlesel olarak cinnet geçiriyor izlenimi vermekte. Araştırmalar ve sosyal basında çıkan haberler gösteriyor ki bugün birçok toplum bir buhran içinde boğulmaktadır. Birilerinin bu tepkileri görüp çareler araması gerekirken hiçbir şey yokmuş gibi davranışması krizlerden daha da vahim görülmektedir.

Sürekli zor koşullar altında yaşayan bireylerin süreç içerisinde geniş kitleleri kuşatan tepkisel tavırlar sergilemeleri olağandır. Şu var ki sosyal krizlerin doğuş süreci ve gelişmesi belli bir kişi, kurum, kuruluş veya örgütçe değil toplumsal olması nedeniyle sonuçlarının nasıl neticeleneceğini tahmin kolay gözükmemektedir. Bu durum önlem almayı da oldukça zorlaştırmaktadır.

Özellikle gençler doğası gereği toplumun dinamik ve değişime en açık kesimidir. Dünyanın köklü değişimlere uğradığı 21. yüzyıl başlarında yaşanan değişim ve süreçten etkilenen gruplar arasında gençlik özellikle zikredilmelidir. Değişen toplum şartları ve nitelikli-niteliksiz insan gücünün temelini ve omurgasını teşkil eden gençlik çağının bireyleri bütün toplumlar için paha biçilemez değerler olup aynı zamanda toplumsal kriz ve hareketlerin merkezinde yer alan kitle olmalarıyla da ehemmiyet arz etmektedirler.

Gencin Tarifi

Gençlik dönemine ilişkin adlandırmalar toplumdan topluma kültürden kültüre farklılaşmaktadır. Mesela İngilizce'de 'adolescence', 'youth', 'teenager'; Arapça'da 'feta', 'şaab', 'mürâhik', 'nâşî', 'şârih'; Almanca'da 'junge'; Türkçe'de 'ergen', 'erin', 'delikanlı', 'genç', 'adölesan', 'baliğ' gibi adlandırmalar yapılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Örgütünün tanımına göre genç: "15-25 yaşları arasında, öğrenim gören, ayrı bir evi bulunmayan ve hayatını kazanmak için çalışmayan kişidir."⁷ Farsça kökenli bir kelime olan genç kelimesi, lügatte "hazine, define" anlamlarına gelir.⁸ İşin hakikatinde sosyal, ekonomik ve diğer unsurlar göz önüne alındığında genç nüfusun ifade ettiği anlam ve önem, onların gerçekten nasıl birer hazine oldukları, en güzel şekilde anlaşılabilir. Bundan dolayısıdır ki gençlik; "ayak basılmamış, haritası çizilmemiş, iyi bilinmeyen ıssız bir ülke"⁹ şeklinde nitelendirilmektedir.

Gençlik çağının kapsadığı yaşı grubu hakkında farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Yapılan tariflerde ergenliğe giriş gençliğin başlangıcı olarak kabul edilirken¹⁰ bitiş zamanı erkeklerde müstakil yaşayabilme, iş sahibi olma, geleceğini planlayabilme; kızlarda ise evliliğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Buna göre gençlik çağının bitisi hakkında sosyal statü, konum ve başarıya göre değerlendirme yapılmakta, bundan dolayı net bir yaş verilememektedir.¹¹ Türkiye'de de gençlik yaşı bazı araştırma ve belgelerde farklı sunulmakla birlikte genel olarak 12-24 yaşları kabul görmektedir.¹² Nitekim gençlik konusuna ilişkin yaptıkları çalışmalarla gençlik çağını, Yörükoglu 12-21,¹³ Aydın 12-23,¹⁴ Ekşi ise 11-21¹⁵ yaşları olarak kabul etmişlerdir.

⁷ Atalay Yörükoglu, *Gençlik Çağı*, (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 3.

⁸ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Doğuş Yayıncılık, 1970), 338.

⁹ Arthur T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N. Özgür, (İstanbul: Takiloğlu Matbaası, 1978), 8.

¹⁰ Bkz. Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 3.

¹¹ Adnan Ziyalar, "Gençliğin Ruhi ve Sosyal Problemleri", *Gençliğin Ruhi ve Manevi Problemleri*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu ve İsmail Kurt, (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, ty.), 19.

¹² Özcan Köknel, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, (İstanbul: Altın Kitaplar, 2001), 19, 168.

¹³ Atalay Yörükoglu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, (İstanbul: Özgür Yayınları, 2003), 375.

Biyoloji, psikoloji, sağlık, din, sosyoloji, hatta felsefe¹⁴ gençlikle ilgilenmiş bu bağlamda gençliğe dair farklı yaklaşımlar ve teoriler ortaya konulmuştur. Nitekim gençlik döneminin belirlenmesi ve gençliğe dair teorilerin geliştirilmesinde biyolojik, tarihsel, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımalarla kültürler arası farklar etkili olmaktadır.¹⁵

Gençlerin Psiko-Sosyal Bazı Özellikleri ve Toplumsal Krizlerde Gençliğin Rolü

Gençlik çağının karışık ve firtinalı devrelerinin en yüksek noktaya ulaşığı zaman dilimidir. Yeni hayat tecrübeleri edinme, yeni ilişkiler kurma, içinde saklı bulunan istidat ve kabiliyetleri keşfedip, bunların yeni imkân kaynakları olduğunu anlama bakımından gençlik çağının son derece önemlidir.¹⁶ Bilimsel araştırmalar sonucu ortaya çıkan bir hakikattir ki gençlerin hayatı bakışı, karşılaşıkları olaylar ve durumlar sırasında gösterdikleri tepkiler ile fikir ve ideallerini yaşama ve yaşatma arzusu diğer yaş grupları ile büyük ölçüde farklılık arz etmektedir. Toplumsal krizlerde genelde temel özne olan gençleri anlayabilmek ve değerlendirmeye yapabilmek genç nesli ve psikolojisini bilmeye, ayrıca çevrenin ve sosyal yapının gençler üzerindeki etkilerini incelemeye ve toplumsal ilişkileri çözümlemeye bağlıdır.

Tüm dünyada olduğu gibi “ülkemizde de gençler gerçekten de sarsıcı bir değer bunalımı yaşamakta buna bağlı olarak kendilerini yararsız ve güçsüz hissetmektedirler.”¹⁷ Gençlerin yaşadığı, karşı karşıya kaldığı problemler kültürden kültüre nesilden nesile değişiklik arzetsede sonuç itibariyle sorunsallık başlığı altında hepsini kuşatan unsurların varlığı gerçeği değişimmemektedir.

---

¹⁴ Betül Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, (İstanbul: Marmara Üniv. Vakfı Yayınları, 1997), 149.

¹⁵ Aysel Ekşi, *Çocuk, Genç, Ana Babalar*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 127.

¹⁶ Ahmet İnam, “Gencin Kendini Aramasında Felsefenin Rolü”, *Felsefe Dünyası*, sayı 1, (1991): 12-18.

¹⁷ Esra Burcu, “Gençlik Teorilerinin Sınıflandırılmasına İlişkin Bir Çalışma”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1-2, (1998): 109.

¹⁸ Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, 1.

¹⁹ İsmail Doğan, “Türk Eğitim Sisteminde Değer Sorunu”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 617.

Gençlik yukarıda belirtildiği üzere hayatın belli bir dönemine işaret etmekle birlikte gençlik döneminde insan bağımlı olduğu çocukluktan kurtulma ile olgunluk gibi ölçülü hareketlerin hakim olduğu dönem arasında kalmakta olup gençlik çağının bir geçiş dönemi özelliğini göstermektedir.

Gençlik çağının heyecan ve enerjinin, girişkenliğin ve dinamizmin zirvede olduğu dönemdir.²⁰ Doğaları gereği gençler aksiyondan soyutlanamazlar. Hangi toplumda bir aksiyon ve ıslah hareketi gerçekleşmişse mutlaka bu aksiyon ve ıslah cereyanın içinde genç nesil vardır. Uzak ve yakın tarihte bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. Büyük dâvâ insanların, pek çok nesir ve şairlerini “genç nesil” ve “genç adam” üzerine örgüledikleri görülmektedir. Zira genç insanı olmayan bir dâvânin ayakta durması mümkün değildir.

Gençlik; insanın bilinçli olarak kendisine kişilik bulmaya ve kişilik oluşturmaya çalıştığı bir dönemdir.²¹ Ayrıca bu dönem gencin ideal hedef beklenelerinin belirlenmesi, hayallerinin fazlalaşması iyi bir statü ve meslek arzusunun hakim olduğu dönemdir. Bu çerçevede olumlu-olumsuz bir takım toplumsal hareketlerin merkezinde yer almaları bu durumla da alakalıdır.

Gencin beğenilme, onaylanma, takdir edilme arzusu vardır. Bunu destekleyen kişi ve kurum kim olursa genç bu durumdan hoşlanacak ve bu durum genci o kişi, akım, düşünce örgüt ya da kuruma bağlayacaktır.

Genellikle bütün resme değil yalnızca o anki unsurlara bakan ve muhakemelerini kullanmayan gençlerde risk alma, süreç içinde dozu artan boyutta söz konusu olur. Bu nedenle makul olan davranıştan ne kadar uzaklaşlıklarının da farkına varmazlar.²² Ayrıca gençlik çağının son derece firtinalı bir dönemdir. Dolayısıyla genç, kendisiyle ve çevresiyle sürekli bir çatışma görünümü içindedir.²³ Ancak şu da bir gerçekktir ki deneyim yaşama ve risk alma davranışları gençlik dönemine özgüdür ve sonraki gelişimleri için de gereklidir.²⁴

Gençler ıslahçı özelliklere sahiptirler.²⁵ Bu özellik gençlerin hayatının pek çok alıyla ilgilidir. Gençler, aksiyoner olmanın yanında ıslahçı ve yenilikçi kimlikleri, her hususu yeniden ele alış yönleriyle yenilik ve oluşumların

²⁰ Hüseyin Çakır, *Gençlik Üzerine Düşünceler*, (İstanbul: Deniz Yayıncılık, 1989), 9-10.

²¹ M. Naci Bostancı, *Toplum, Kültür ve Siyaset*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 1995), 120.

²² Hans Steiner ve S. Shirley Feldman “Genel Prensipler ve Özel Problemler”, *Ergen Terapisi*, çev. Yeşim Özkardeşler Şallı, (İstanbul: Prestij Yayınları, 2008), 28.

²³ Yörükoglu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 376.

²⁴ Steiner- Feldman “Genel Prensipler ve Özel Problemler”, 25.

²⁵ Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, 281.

merkezindedirler. Ünlü sosyolog J. Wach'a göre bütün toplumlarda kesin sonuçlu dini tecrübe ve yeni atılımlar, gençliğe ait olup muhafazakârlığı sembolize eden ve savunucu durumunda bulunanlar ise yaşlı kesimdir. Nitekim ihtida hareketlerinin tarihi ve psikolojisi de bu durumu ispat etmektedir.²⁶ Toplumsal hareketlerin merkezinde yer alıyor olmaları da bu gerçeğin bir diğer ifadesidir.

Bir kişinin, bir başkası veya içinde bulunduğu örgüt ile arasında bağ kurup ona veya onlara benzemesine -benzemeye çalışmasına- özdeşleşme denir.²⁷ Gençlik dindarlığının önemli özelliklerinden birisi de “özdeşleşme” ve “idealizm”dir.²⁸ Gençlerin toplumda kendilerine rol ve yer edinmeleri, kimliklerini bulmaları bu özdeşleşme süreci ile gerçekleşir. Bu noktada ailenin etkisi azalır, toplumun diğer unsurları daha etkin olmaya başlar.²⁹ Bu süreç içerisinde gruplaşma, var olan gruptara üye olma gibi davranış biçimleri kendisini gösterir. Toplumsal hareketler; genç bireylerin toplum içinde kendine yer tutma anlamında özdeşleşecek bir takım örneklerin sunulması durumudur.

Eğitimciler öteden beri gençlerin kendi aralarında grup kurarak başkalarından soyutlanmaları durumunu tespit etmişlerdir. Bu durum gençlerin grubun bir parçası olarak kişiliklerini aramalarının yolu olarak değerlendirilir. Bu süreçte gençler yaşamlarının en önemli dönemeçlerini ve seçimlerini gerçekleştirirler. Kendilerine yeni bir yaşam ve yol seçecekler.³⁰ Arkadaşlık genci işbirliğine, paylaşmaya, yardımlaşmaya yönelik iletişim ve etkileşime girmeye yöneltir. Böylece genç kendisini bulur, girdiği grupta adam yerine konulduğunu hisseder. Zamanla arkadaş ve grubunun yeri ana-baba ve diğer unsurların önüne geçer. Grubun görüşleri genç tarafından her ortamda savunulur ve gerektiğinde onlar için suç işlemek bile normal hale gelir.³¹ Gruba uymanın olumsuz yönleri olduğu gibi olumlu yönleri de mevcuttur.³² Gruba uyan gençlerin normalde yapmayacakları her türlü kötü iş, davranışa, eylem ve hareketlere yönelmeleri

---

²⁶ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), (Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1990), 252.

²⁷ Turgut Göksu, *Sosyal Psikoloji*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 1997), 133.

²⁸ Halis Özgü, *Genç Erkek Psikolojisi*, (İstanbul: Özgü Yayınevi, 1973), 167.

²⁹ Köknel, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, 202-203.

³⁰ Leo Buscaglia, *Kişilik*, (çev. Nejat Ebcioğlu, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1987), 53-54.

³¹ Ali Mithat İnan, *Toplum İdeoloji Gençlik*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989), 183; Philippe Malrieu, *Ergenlikte Toplumsallaşma*, (çev. Bekir Onur, *Ergenlik Psikolojisi*, (der. Bekir Onur), (Ankara, 1987), 236-237.

³² Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi*, (Ankara, 1997), 170-173; Adnan Kulaksızoglu, *Ergenlik Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 79-80.

olasıdır. Burada önemli olan gencin olumlu bir takım değerlerle bezenmesi, birlikte olacağın akran grubu ve kendileriyle özdeşleşeceğini manevi değerlerle bezenmiş İslami ideal ve hedeflerin hâkim olduğu yapıya sahip olmasıdır. Bu ise onların bu duygularının olumlu yönde kanalize edilmesi anlamına gelmektedir.

Her ne şekilde olursa olsun hayat dâhil olmak üzere, sahip olunan maddi pek çok değerin yanında sosyal imkânları terk etmek ya da bırakmak bireyler adına, özellikle de gençler adına gerçekleştirilmemesi kolay olmayan, zor bir tavır olsa da genç bireylerin, maddi fayda ve menfaatlere diğer yaş gruplarına göre daha az önem verdikleri bir geçektir. Bu durum da olumlu-olumsuz sosyal hareketlerin içinde yer alan bireylerin büyük çoğunluğunun gençlerden müteşekkil olması sonucunu doğurmaktadır.

Değişen çevre ve koşullar karşısında yeni davranışlar öğrenme, yeni anlayış ve düşünceleri benimsemeye konusunda genç nesiller, bir kuşak öncekilere oranla daha ataktırlar. Gençler yeni değerlere açık olurken, yetişkinler yenilikler karşısında genellikle daha kapalıdır. "Genç bireyin ergenlikten itibaren toplumsal olaylara ilgisi artar."³³ "Bu nedenle gençler anne-babalarının iyi ve doğru bulduklarını dahi sorgularlar. Sorgulama sürecinin sonrasında gelinen nokta vicdan gelişiminin son şeklini aldığı dönemdir."³⁴ Burada toplumsal hareketler az da olsa bir tutarlılık arz etmek kaydıyla gençlerin ilgi ve alakasını cezpede etmeyeceğini, olumsuz unsurların etkisinde kalmazdan önce gençlerin dünyalarının manevi değerlerle temellendirilmesi ehemmiyet arz etmektedir.

Genel itibariyle yaşıtlar katı ve sarsılmaz kanaatlere sahipken, gençlerin açık fikirli, her fikri ve düşünceyi inceleyen, araştıran mahiyette olmaları, hak yolda dış dünyyanın eleştiri ve düşüncelerine önem vermemeleri durumu toplumsal hareketlerde ve sosyal problemlerin merkezinde gençlerin yoğunlukla yer alması bağlamında da tespit olmuş olmaktadır. "Gençler hakikatın peşinde koşar hakikate her şeylerini feda edebilirler".³⁵ O halde günümüz gençliğine büyük idealler kazandırmak, manevi değerler uğrunda önüne çıkan engel, eleştiri kınama her ne olursa olsun bu doğrultuda yüreğe azmini kazandırmak, olumsuz eylem hareket ve faaliyetlerden uzaklaştırarak müspet netice verecek eylemleri tercih etme yetisini kazandırmak önemli bir görev ve sorumluluktur.

³³ Yörükoglu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 376.

³⁴ Gerda Pighin, *Çocuklara Değer Aktarımı*, çev. Ali Yaşa Gök, (İzmir: İlyas İzmir Yayınları, 2005), 19.

³⁵ Yörükoglu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 381.

Tarih boyunca var olagelen genç-aile, genç-toplum ilişkisinde en önemli sorunlardan birisi kuşak çatışmasıdır.³⁶ Bu durumu otorite konumunda bulunan yetişkinlerin gençlere yapılması ya da yapılmaması gereken davranış kalıplarını sunması ile açıklayabiliriz. Böyle bir uygulamayı kendi davranışlarına müdahale ya da bir tür dayatma gibi algılanan gencin özgürlük ve bağımsızlık duygusuyla başkaldırışı, otorite kabul etmeyiği, kuşak çatışmasını netice vermektedir. Ergenliğin başından itibaren ebeveyn ve genç arasında çatışma, öteden beri en büyük problem olarak aile ilişkilerinin merkezine oturmuştur.³⁷ Genç ve ebeveyn arasında çıkan bu çatışmalar gerek aileler üzerinde yapılan incelemeler gerekse diğer günümüz araştırmalarına göre birbirinden farklı nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenler arasında özgüven, kişilik ve kimlik problemleri, hayattan memnuniyet duymama sorunu gibi çeşitli psikolojik sorunlar sayılabilir.³⁸ David Elkind'e göre de, ergenlikten itibaren ortaya çıkan en önemli problem gençlerdeki düşünce çatışması durumudur.³⁹ Gerek ahlaki, gerekse manevi ve toplumsal sorun ve problemlerde aile ve çevrenin sorunların temelinde yer aldığına rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴⁰ En çok ilgi ve alakaya muhtaç olduğu dönemde evden ve aileden çatışmalarla uzaklaşan buna mukabil sağılıklı bir tavır sergileyemeyen ebeveynlere bağlı olarak genç; kendisine bir sığınak arayışına girmektedir. Bu arayış da kendisine malzeme arayan oluşumların yanında kendi gibi gençlerle irtibat kurarak evden uzaklaşması, sokaklara düşmesi ya da bir takım şiddet olaylarına müdahale olmasının bir sonucu

---

³⁶ Dorothy Rogers, "Ergenlikte Kültür ve Yabancılılaşma", çev. İpek Gürkaynak, *Ergenlik Psikolojisi*, (der. Bekir Onur), (Ankara, 1987), 289.

³⁷ Michelle Wierson-Lisa Armistead vd. "Parent-Adolescent Conflict and Stress as a Parent: Are There Differences Between Being a Mother or a Father?", *Journal of Family Violence*, Volume 5, Number 3, (1990): 187; Gwenyth Edwards-Russell A. Barkley vd. "Parent-Adolescent Conflict in Teenagers with ADHD and ODD", *Journal of Abnormal Child Psychology*, Volume 29, Number 6, (2001): 557 vd.

³⁸ Susan B. Silverberg ve Laurence Steinberg, "Adolescent Autonomy, Parent-Adolescent Conflict and Parental Well-Being", *Journal of Youth and Adolescence*, Volume 16, Number 3, (1987): 293 vd.

³⁹ David Elkind, "Ergenlikte Ben-Merkezlilik", çev. Meral Çileli, *Ergenlik Psikolojisi*, (der. Bekir Onur), (Ankara 1987), 189.

⁴⁰ "Gençler, yetişkin kuşakların en beğenmedikleri yanları olarak onların tutuculuklarını, bağnazlıklarını, katı kurallara bağlılıklarını, otoriter davranışlarını, hoşgörüsüzlüklerini, anlayışsızlıklarını belirtmişlerdir. Kendilerini rahatsız eden en önemli sorun olarak da ailelerinin özgürlüklerini kısıtlamaları olduğunu belirtmişlerdir." Bkz. Mahmut Tezcan, *Gençlik Sosyolojisi ve Antropolojisi Araştırmaları*, (Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1997), 26.

doğurmaktadır. Bu nedenle aileler genç bireylerle iletişimini sağlıklı temeller üzerine kurmalıdır.

Din Eğitimi ve Gençlik

İnsanların ancak Allah'ı anmakla huzur bulabileceği⁴¹ gerçeğinden hareketle gençlerimizin huzurlu ve dengeli bir hayat sahibi olabilmeleri, yanlış eylem düşünce akım ve hareketlerden korunabilmesi için çocukluktan itibaren doğru ve sağlıklı bir biçimde din eğitimi almaları gerekmektedir. Bireyler küçük yaşlardan itibaren bilinçli şekilde yetiştirilirse bunun olumlu sonuçları gençlik çağlarında mutlaka görülecektir.

Hız Peygamberin övdüğü, kıyamet gününde Allah'ın kendilerini koruyup himaye edecek yedi sınıf insan arasında yer alan bir grup da “Allah'a ibadet ederek yetişen gençler”dir.⁴² İşte bu gençler de doğru bir eğitimle iyi bir çevrede yetişen gençler olabilir. Onlar bu şartlar yerine getirildiğinde iyi bir insan, faydalı bir vatandaş olurlar.

İnsanların huy, karakter ve ahlakının teşekkülü çocukluk yaşlarında başladığı; gençlik devresinde kökleştiği; otuzundan sonra meleke hâline gelip sabitleştiği ifade edilmektedir. Ergenlik döneminin itibaren fert açısından artık birçok husus kemikleşmektedir. Buna bağlı olarak ergenlik çağından itibaren değişiklik pek kolay olmayacağındır. Bu nedenle bu dönemin önemi bilinerek, gencin hem dünya hem de ahiret saadeti için bu dönemin iyi değerlendirilmesi zorunludur.⁴³

Gençlik dönemi bağımsızlık kazanma süreci olup, bağımsızlık çabaları üç alanda ortaya çıkmaktadır. Davranışlarda, duygusal anlamda ve değer sistemlerinde.⁴⁴ Gençler daha özgür davranışmaya, kendi akran gruplarıyla vakit geçirmeye başlar, duygusal olarak aileden bağımsız olma süreci ve değerlerini kendi silbaştan oluşturmaya gayret eder. Bu dönüşüm sürecinde dinin ve manevi değerlerin gencin merkezinde olup olmaması durumu değiştirmektedir.

Modern psikolojinin en büyük keşiflerinden birisi de insanın dine olan ihtiyacıdır. Din, ülkemizin her bölgesinde en kutsal ifade eden manevi güç

⁴¹ Bkz. Ra'd 13/28.

⁴² Buhari, Ezan, 36, Zekat 16; Müslim, Zekat, 91.

⁴³ Süleyman Karacelil, *Gencim Dinimi Öğrenmek İstiyorum*, (İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2009), 21.

⁴⁴ Haluk Özbay ve Emine Öztürk, *Gençlik*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1992), 67-69.

olup, ahlaklı ve sosyal değerlerin kaynağıdır. “Yetişmekte olan nesli gerçek bir insan yapma yolundaki her çabaya katılma, din eğitimiminin hakkıdır ve görevidir. Genel eğitimim bütün insanlara karşı sorumluluğu olduğu gibi, din eğitimiminin de bütün insanlara karşı sorumluluğu vardır.”⁴⁵

Her insanın kendisine ait ideallerinin olması önemlidir. İdealsizlik insanın gerek fikir gerekse duygusal dünyasında huzurlu olmasını engellemektedir. Buna mukabil idealler ise toplumla sağlıklı ilişkiler kurmak için bir zemin oluşturmakta, geçmişle gelecek arasında anlamlı ve düzenli bir ilişki kurulmasına yardımcı olmaktadır.⁴⁶ Nitekim kriz ve toplumsal problemlerin öznesi olan gençlerin bu süreçte dâhil olmasında ve onların yönlenmesinde temel unsur “ideoloji” dir. Kendilerine ideoloji aşılanlar özellikle gençlik çağının bireylerinin kendilerinden beklenmeyen davranışları sergilemeleri söz konusudur. Buna mukabil kendilerine ideoloji olarak hakkıyla din ve insanı değerler verilen bireyler kaos, kargaşa karmaşa veya toplumsal hareketlerin faili olamazlar. İslam’ın öğretileri olan karşılıklı sevgi, saygı, doğruluk fedakârlık, yardımlaşma, isar, emanete riayet, çalışma bilinci, vatan sevgisi ve mukaddes değerlere bağlılık gibi unsurlar bir milleti millet yapan, birlik beraberliğin temel unsurlarıdır.

Gençler kendisini bir şeylere adama, bir şeyle birlikte ciddi şekilde meşgul olma hissi içerisindeidir.⁴⁷ Genç bu dönemde bir takım faaliyetler içinde olmak, onlarla kendisini bulmak ve göstermek, fark edilmek istemektedir. İşte gencin bu süreçte dini ve sosyal davranışlara yöneltilmesi yerinde olacaktır aksı takdirde bu boşluk olumsuz temalarla, eylem ve davranışlarla doldurulacaktır.

İnanç konusuna giren yanlış bir davranışın tafafisi de ancak doğrunun öğretilmesiyle mümkün değildir. Malum olduğu üzere gerek dini bilgi yetersizliğinden gerekse dini temelli ortaya çıkan kargaşa ve olaylar bu ülkeye çok pahaliya mal olmaktadır. Eğer ülke olarak daha büyük bedeller ödemek istenmiyorsa geleceğimizi emanet edeceğimiz çocuklara ve gençlere sahip çıkılmalı, onlara gereği gibi din eğitimi verilmelidir.

Unutmamak gerekir ki tabiatları itibariyle özellikle gençler zayıf ve aciz, sınırsız ihtiyaçları, emelleri olan insan her şeyin sahibi ve her şeye hükmeden

---

⁴⁵ Beyza Bilgin, “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIV, (1981): 479.

⁴⁶ Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002), 227.

⁴⁷ Refia Uğurel Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, (İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 92.

büyük gücün bilmez onu tanımaz ve O'na dayanmazsa, tek tek bütün ihtiyaç ve dertlerini kendi kendine yüklenmek zorunda kalır. Bu durum bireyi sebeplere kul ve köle olmaya sürüklüyor. Mutluluk ve dünya için yaşayan genç kendisinin mutlu olma yolunda önüne çıkan herkese ve her şeye düşman olmaya başlar. Her bireyden kendine saldıran, saldırdığını zannettiği bu düşmanlar karşısında hayattan bezer ve ye's ve ümitsizliğe maruz kalır. Bu ise olumsuz, isyanvari eylem ve tavırları tetikler.

Sonuç itibariyle insanların maddi sıkıntılarının yanında, manevi acı ve ızdıraplarını ruhlarındaki boşluğu dolduracak hava, su kadar muhtaç oldukları manevi değerler de vardır.

Değerlendirme ve Sonuç

Ye's, ümitsizlik, üzgün gibi bireysel psikolojik nedenlerin yanında ekonomik problemler ile aile bağlarının, sosyal birlikteliklerin kopması ve bireysel yaşamın hâkim olması gibi sosyal problemler neticesinde; toplumun bireylerinde tahammülsüzlük, sabırsızlık, emeksiz kazanma arzusu, eksiksiz bir yaşam arzusu hâkim olmaya başladı. Bu değişim özellikle gençleri tabiatları itibariyle daha çok etkisi altına almış durumdadır. Bu ise onları olumsuz pek çok faaliyetin öznesi olmaya itmekte, silahlı hareketlerden adam öldürmeye, hırsızlıktan taciz ve tecavüzlere kadar pek çok olayın merkezinde olmalarını netice vermiştir. Toplumun bireyleri özellikle akıldan ziyade duygularıyla hareket eden gençlerin muhafazası için aile ve topluma bir takım sorumluluklar düşmektedir. Malumdur ki toplum üç temel üzerinde ayakta durur bunlar din, eğitim ve ailedir.

Her ne kadar toplumsal hareketler bir hak arayışı olarak nitelendirilebilirse de gerekçe ister işsizlik, ister üniversite harçları, ister ekonomi isterse farklı nedenler olsun bu süreci terör ya da terörvari eylemlerle neticeleştiren gençliğin, yakma yıkma eylemlerinin makul görülmesi asla mümkün değildir. Hak arayışının ölçüülü olması, dengeli bir eylem biçiminin gerçekleştirilmesi, toplumsal huzuru bozucu eylemlerden sakınmaları onların sağılıklı yönlendirilip bir takım değerlerle bezenmesine bağlıdır.

Değerler, bireylerin düşünce tutum, davranış ve yapıtlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkarlar ve toplumsal bütünselliğin ayrılmaz bir ögesini oluştururlar. Bir toplumun yaşamında her şey değerlere göre olarak algılanır. Bireyler içinde yaşadıkları grup, toplum ve kültürün değerlerini genellikle benimseyerek bunları muhakeme ve seçimlerinde bir ölçüt olarak kullanırlar.

Şu var ki toplum hayatında geleneksel değerlerin çöküşünü etkisini ve zararını en çok gençler çekmektedir. Bu açıdan bakıldığından da iman duygusunun gençlerin hayatında bazı değerlerin korunması ve devamlılığının sağlanması etkili olduğu bir gerçektir. Başta aile değerlerine bağlılık olmak üzere anne-babaya ve büyüklere saygı, ahlaki değerler, dürüstlük, cinsel kontrol ve sapkınlıktan uzak kalma, çalışkanlık ve yardımseverlik gibi geleneksel değerlerle dindarlık arasında doğrudan bir ilişki olduğu çeşitli araştırmalarda doğrulanmıştır.

Bireyler için gençlik döneminde kendilerine yön verecek inandıkları değerler bulmak ve bu değerleri benimsemek önemlidir. Gençlik çağrı, insanların yeni arayışlar içinde oldukları bir dönem olması itibariyle bu dönemde sorgulamaların sonu gelmez. Her şeyden önce genç kendisini aramaktadır. Genç; Ben kimim? Neyim? Ne olacağım? Toplumdaki yerim neresi? sorularını bilinçli-bilinçsiz kendisine sorar. Bu aşamada kendi kişiliğine kavuşabilmek için önce anne-babanın etkisinden sıyrıılır. Yukarda belirtilen sorulara karşılık, bulduğu cevaplar çerçevesinde inanç ve düşünceleri şekillenir.⁴⁸ Ne var ki gençlerin “yaşamın benim için anlamı nedir?” sorusuna yanıt bulabilmesi, davranışları ile değer yargılarını uyum içinde dengeleyebilmesi genellikle güçtür.⁴⁹ Bu nedenle özellikle günümüz gençliğinin sorgulama sürecinde onlara rehberlik edilmesi, doğruları bulmalarına yardımcı olunması büyük önem arz etmektedir.

Her insanın kendine has bir takım idealleri mevcuttur. “İdeal, insanın huzurlu olmasını sağlar, geçmişle gelecek arasında anlamlı ve düzenli bir ilişki kurmasına yardımcı olur.”⁵⁰ Bu bağlamda din, insana içinde yaşanılan hayatın ötesinde sonsuz hayata dair de ideal ve hedefler kazandırır. Gençlerin adalet, eşitlik ve özgürlük taraftarlıkları, çevreye duyarlı olma, silaha ve savaşa karşı olma gibi özellikleri, ideal sahibi olduklarıın, bireysellikten çok toplumun çıkarlarını düşündüklerinin bir göstergesidir. Gençlere manevi idealler kazandırmak onların ruh sağlığı, huzur ve mutlulukları açısından son derece önemlidir. Bu ideal onlara hayatı karşılaşabilecek olumsuzluklarla baş edebilme gücü verecektir. Hz. İbrahim gibi babasını dahi karşısına alarak puta

⁴⁸ Yörüköglu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 378; Aydin, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, 167; Kulaksızoglu, *Ergenlik Psikolojisi*, 99.

⁴⁹ Ekşi, *Çocuk, Genç, Ana Babalar*, 129.

⁵⁰ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 227.

tapan kavmine tek başına meydan okuyan,⁵¹ Hz. Yusuf gibi nefsinin arzusuna engel olabilen,⁵² Hz. Musa gibi iffetli davranışın,⁵³ Ashab-ı Kehf gibi inançları uğruna ülkelerini ve her şeylerini terk etmeyi göze alabilen,⁵⁴ ve maruz olduğu sıkıntırlara katlanabilen gençler yetiştirmek hedef olmalıdır.

Ateist, materyalist ve müstehcen yayınlarla düşünce dünyası zehirlenen gençleri kurtarmanın çarelerini aramak bir zorunluluktur. Dünyada iyi ile kötü, doğru ile yanlış yani zıtlıklar bir arada bulunup bunlar hayatın birer unsurudurlar. Ve zıt unsurlar arasında hep bir mücadele vardır. Asıl olan bu savaşta tarafı doğru seçebilmek hedef kitleye de doğruya gösterebilmektir.

Eğitim gençleri, gençler de eğitimi harekete geçirerek, topluma bir bilinç kazandıracak ve bozulmanın önüne geçilecektir. Bozulan toplumların kurtuluş çaresi gençlere bilinç kazandırmaktır. Bunun için ise ancak küçüklükten itibaren dini değerlere saygı duyulan, saygının yanında ibadetlerin filen yerine getirildiği ortamın sunulmasına ayrıca tamamen dinden soğutacak, yanlış ve hatalı bir eğitim metodunun uygulanmasına bağlıdır.

İnsan her ne kadar toplumsal bir varlık olsa da her bireyin kendine ait bir iç dünyası vardır. Bu iç dünyasında yaşadığı psikolojik haller; korku, ümit, acı, keder ve çaresizlik gibi durumlarda insana güç veren, onu ayakta tutan unsur dindir. Fert açısından inandığı değerler sadece inanılan değerler olarak kalmamaktadır. İnanan bir kimse sadece ona inanmakla kalmaz, inanmanın gereği olarak bir takım hususları da kabul etmiş olur. Allah'a iman ve itaat eden bir kimse aynı zamanda anne-babaya itaat eder, çevresine, ülkesine ve insanlığa karşı sorumluluk hisseder, kişi ya da kurumları zarara uğratacak söz eylem ya da davranış biçimleri geliştirmezler.

Gençlere imanı değerler, delil ve gerekçeleri ile öğretılır, akli mantıki unsurlarla sağlam bir imana ulaşmaları sağlanır, bunun yanında dinî aktiviteler ve ibadetlerle bu durum desteklenirse gençlerin arzulanan noktaya ulaşması kolaylaşacaktır. Ancak bütün bunları gerçekleştirebilmek için önce ilgili uzman kişiler nezdinde gençlik dönemi din eğitiminin önemi kavranmalı sonrasında uzmanlarca din eğitiminde bu döneme dair yoğun ve ayrıntılı çalışmalar yapılmalı, anne-babalar da ortaya konan bu öğretileri uygulamalıdır. Sonsöz olarak ifade etmek gerekirse anne-babaların çocukların dünya saadetlerini

⁵¹ Saffât 37/91-99; Ayrıca bkz. Meryem 19/46-48.

⁵² Bkz. Yusuf 12/23, 33.

⁵³ Kasas 28/23-28.

⁵⁴ Bkz. Kehf 18/10,13-16.

sağlama, olumsuz eylem hareket ve akımlardan koruma noktasında sadece maddi değerlerini önemsemesi ve bu yöndeki ihtiyaçları için çalışması annelik-babalık görevini yerine getirmek demek değildir. Asıl olan onların iki dünya saadetini sağlama ve dengeli birer birey olarak yetişmeleri adına gerekli çaba ve gayreti göstermektir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Betül. *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. İstanbul: Marmara Üniv. Vakfı Yayıncıları, 1997.
- Bilgin, Beyzaç “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIV, (1981).
- Buscaglia, Leo. *Kişilik*, çev. Nejat Ebcioğlu, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1987)
- Bostancı, M. Naci. *Toplum, Kültür ve Siyaset*. İstanbul: Vadi Yayınları, 1995.
- Burcu, Esra. “Gençlik Teorilerinin Sınıflandırılmasına İlişkin Bir Çalışma.” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. Sayı 1-2, (1998).
- Çakır, Hüseyin. *Gençlik Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Deniz Yayıncılık, 1989.
- Demir, Ömer, ve Mustafa Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğuş Yayıncılık, 1970.
- Doğan, İsmail. “Türk Eğitim Sisteminde Değer Sorunu.” *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- Eksi, Aysel. *Çocuk, Genç, Ana Babalar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Elkind, David. “Ergenlikte Ben-Merkezlilik”, çev. Meral Çileli, *Ergenlik Psikolojisi*, der. Bekir Onur. Ankara, 1987.
- Göksu, Turgut. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 1997.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002.
- Gwenyth Edwards & Russell A. Barkleyd. “Parent–Adolescent Conflict in Teenagers with ADHD and ODD”, *Journal of Abnormal Child Psychology*, Volume 29, Number 6, (2001).
- İnan, Ali Mithat. *Toplum İdeoloji Gençlik*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.
- Inam, Ahmet. “Gencin Kendini Aramasında Felsefenin Rolü.” *Felsefe Dünyası*. sayı.1, (1991).
- Jersild, Arthur T. *Gençlik Psikolojisi*. çev. İbrahim N. Özgür. İstanbul: Takıoğlu Matbaası, 1978.
- Karacelil, Süleyman. “Ashab-ı Kehf” Kissası Bağlamında Gençlik ve Değerler, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, (2011).
- Kulaksızoglu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998 .
- Köknel, Özcan. *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*. İstanbul: Altın Kitaplar, 2001.
- Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din.” *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Malrieu, Philippe. *Ergenlikte Toplumsallaşma*. çev. Bekir Onur. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. Ankara, 1987.
- Özbay, Haluk ve Emine Öztürk, *Gençlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Özgür, Halis. *Genç Erkek Psikolojisi*. İstanbul: Özgür Yayınevi, 1973.

- Pighin, Gerda. *Çocuklara Değer Aktarımı*. çev. Ali Yaşar Gök, İzmir: İlya İzmir Yayınları, 2005.
- Pira Aylin ve Çisil Sohodol. *Kriz Yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2004.
- Rogers, Dorothy. "Ergenlikte Kültür ve Yabancılaşma." çev. İpek Gürkaynak. *Ergenlik Psikolojisi*. der. Bekir Onur. Ankara, 1987.
- Silverberg, Susan B. ve Laurence Steinberg. "Adolescent Autonomy, Parent-Adolescent Conflict and Parental Well-Being", *Journal of Youth and Adolescence*, Volume 16, Number 3, (1987) .
- Steiner, Hans ve S. Shirley Feldman "Genel Prensipler ve Özel Problemler." *Ergen Terapisi*. çev. Yeşim Özkardeşler Şallı. İstanbul: Prestij Yayınları, 2008.
- Şemin, Refia Uğurel. *Gençlik Psikolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Tezcan, Mahmut, *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara, 1997.
- Tezcan, Mahmut. *Gençlik Sosyolojisi ve Antropolojisi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1997.
- Turgut, Ahmet. "Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler.", *TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C.20, Sayı:4-5, (2007).
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1990.
- Wierson Michelle ve Lisa Armistead vd. "Parent-Adolescent Conflict and Stress as a Parent: Are There Differences Between Being a Mother or a Father?" *Journal of Family Violence*, Volume 5, Number 3, (1990).
- Yörükoglu, Atalay. *Gençlik Çağı*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2003.
- Ziyalar, Adnan. "Gençliğin Ruhi ve Sosyal Problemleri." *Gençliğin Ruhi ve Manevi Problemleri*. yay. haz. Ahmet Tabakoğlu ve İsmail Kurt. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, ty.

Prof. As. Dr. Mark Marku

Standartet deontologjike në mediat shqiptare të tranzicionit

Abstract

Deontological standards in the Albanian media of transition. The media explosion of the 90th has shown in the first plan the cases of ethics and deontology of media. In this article are clearly explained the differences that are shown between the different political regimes and the deontological standards used by the media. Another aspect treated in this article is the “institutionalization of the Ethic Code” and the steps in which this difficult process has passed in the Albanian media reality. One of the factors that increased the performance of professionalism of the media from the ethic point of view is the Regulating Authority (KKRT) which nowadays is called AMA.

The article analyses also the main reasons that have caused the principles of deontology to be refused. The opening of the judging processes against journalists has created an inappropriate environment for the deontological situation in the Albanian media.

Keywords: Deontology, Albanian Media, Ethic of Media, ownership

---

* Mark Marku, Prof.As.Dr, Universiteti i Tiranës, Tiranë, Shqipëri

1. Standartet deontologjike rishfaqen me shtypin demokratik

Shpërthimi mediatik i viteve 90 ka nxjerrë në plan të parë çështjet e deontologjisë dhe të etikës së mediave. Natyrisht në periudhën komuniste termat etikë, kod etike apo deontologji ishin krejtësisht të panjohura. Dhe kjo është e kuptueshme. “Deontologja mund të ekzistojë vetëm në demokraci. Kush nuk beson në kapacitetin e njerëzve për të menduar në mënyrë të pavarur dhe për të ndërtuar jetën po në mënyrë të pavarur e përjashton menjëherë autokontrollin. Për deontologjinë mendohet vetëm aty ku ka liri shprehje”¹, - shkruan Claude-Jean Bertrand. Në sistemin komunist grupi i parimeve profesionale zëvendësohet me parimet komuniste dhe janë këto parime që udhëheqin veprimtarinë e mediave dhe të gazetarëve.

Po të shtyhem i kohë përtej periudhës së komunizmit do të vemë re se mediat shqiptare kanë një traditë të hershme në fushën e deontologjisë. Gjurmë të parimeve të hershme etike i gjemjë që tek gazeta *Albania* e botuar në vitin 1896 në Bruksel nga Faik Konica. Në numrin e parë të kësaj gazete, Konica shpall edhe parimet e botimit të shkrimeve polemike sipas të cilave secili kishte të drejtë të botonte mendimet e veta “por pa cënuar lirinë e tjetrit”². Po kjo gazetë kishte vendosur si standart botimi, të drejtën e përgjigjes nga ana e personit të përmendor në gazetë, ose të personit të sulmuar nga ndonjë shkrim i gazetës. Nganjëherë, kryredaktori i saj i vinte krah njëri-tjetrit shkrimet e gazetës. Më vonë në formë fragmentare parimet etike i ndeshim edhe në gazetat dhe revistat e tjera të shtypit shqiptar.

Për herë të parë një sistem parimesh i konceptuar si kod i mirfilltë etike është botuar në revistën *Ylli i Mëngjesit* në vitin 1917. Ky kod etike i titulluar “*Fuqia dhe detyrat e shtypit*”, që mban autorësinë e kryredaktorit të revistës Kristo Dako përmban 23 nene ku përcaktohen natyra e shtypit, të drejtat dhe detyrimet e gazetarit në ushtrimin e profesionit të tij. Një pjesë e madhe parimeve janë parime të karakterit moral si. p.sh. “Gazetari duhet të ketë një guxim të tillë moral i cili të mos dobësohet përpara asnjë njeriu, asnjë partie”³ ose “Të luftojë ligësinë me zell, me fuqi, me qëndrim”⁴. Por, në këtë grup parimesh të renditura

¹ Bertrand, Claude-Jean. Deontologja e mediave. F.9. ISHM. Tiranë 2007.

² Gazeta Albania. Nr. 1. F. 1 1896.

³ Dako, Kristo. *Fuqia dhe detyrat e shtypit*. Ylli i Mëngjesit. 30.01. 1917

⁴ Ibidem.

nga autori, ka edhe disa parime etike universale që vazhdojnë të jenë edhe sot parimet bazë të etikës së gazetarisë moderne si p.sh: “Gazetari lipset të jetë i paanshëm, në të botuarit e lajmeve dhe të kritikës së tij...”⁵.

Botimi i këtij sistemi parimesh tregon se gazetaria shqiptare kishte arritur një shkallë të lartë vetëdijësimi në ushtrimin e këtij profesioni që në fillimet e shekullit të kaluar. Kjo shpjegohet me faktin se gazetarët dhe drejtuesit e mediave përbënën elitën kulturore të vendit, pjesën më të emancipuar të intelektualëve shqiptarë. Niveli i lartë kulturor dhe intelektual i gazetarëve dhe drejtuesve të shtypit shqiptar kuptohet edhe nga fakti se shkrimtarët dhe studiuesit më të mëdhenj të kulturës shqiptare si Naim Frashëri, Jeronim De Rada, Gjergj Fishta, Faik Konica, Fan Noli, Branko Merxhani, Mithat Frashëri etj, kanë drejtuar edhe revistat më të njoitura të shtypit shqiptar si *Drita, Flamuri i Arbit, Albania, Hylli i Dritës, Dielli, Përpyjekja Shqiptare, Kalendar Kombiar* etj. Siç thamë më sipër problemet etike dolën në plan në parë menjëherë pas shpërthimit mediistik të periudhës së pas viteve ‘90. Dinamika e madhe e zhvillimit të mediave dhe mungesa e një legjislacioni rregullues krijuan një terren të përshtatshëm për abuzime të mëdha nga ana e mediave. Mungesa e formimit profesional të gazetarëve, lindja e mediave të reja dhe futja e teknologjive të reja të komunikimit krijojnë gjithashtu probleme të mëdha të karakterit etik që duhen përballuar me shpejtësi. Vetë zhvillimi demokratik i shoqërisë dhejeta politike i vë gazetarët dhe mediat para sfidave të vështira. Shpeshherë gazetarët dhe mediat bëhen “komponentë të korruptionit të demokrative moderne”⁶.

Mediat shqiptare të periudhës së tranzicionit kanë kaluar nëpër dy fazë etapa të zhvillimit të standardeve deontologjike: Në fazën e parë që përfshin periudhën mes viteve 1990-2000, vëmë re mungesën e plotë të normave dhe parimeve deontologjike. Ndërkohë që në fazën e dytë si kufi të së cilës mund të vëmë vitin 2000 vihet re një kujdes më i madh për to.

Karakteristikë e fazës së parë është liria e pakushtëzuar dhe mosrespektimi i çfarëdolloj norme deontologjike. Përgjithësisht në këtë fazë mbizotëron amatorizmi, agresiviteti dhe mosbindja ndaj normave. Psikologjikisht, ky shpërthim i shfrenuar shpjegohet me deformimet e shkaktuara nga dhuna

⁵ Ibidem

⁶ Michnik, Adam. Gazetaria pas komunizmit: Dhjetë urdhëresa për të qenë një gazetar i denjë. F. 18. Botuar në përmblehdhjen Diskutim për etikën. ISHM. Tiranë. 2007.

sistematike e diktaturës komuniste dhe nga mungesa totale e lirive elementare. Në këtë fazë mungojnë njohuritë elementare profesionale si parimet e citimit të paanshëm të burimeve, të raportimit, intervistimit dhe parime të tjera që kanë të bëjnë me të drejtat dhe liritë e njeriut si: respektimi i të drejtës së fjalës dhe të shprehjes, respektimi i integritetit moral të individit, e drejta e përgjigjes ndaj shpifjeve etj. Gjuha e gazetave veçanërisht ishte një gjuhë e ashpër denigruese që synonte denigrimin e individit. Kjo periudhë është karakterizuar siç e thamë më sipër nga mungesa e formimit profesional.

Më vonë, një pjesë e gazetarëve iu nënshtruan kurseve të ndryshme të formimit profesional të organizuara nga fondacionet dhe organizatat e huaja dhe kjo ndikoi pak në rritjen e parametrave etikë dhe profesionalë. Dita-ditës niveli i ushtrimit të profesionit të gazetarit u bë shqetësimi kryesor për mediat shqiptare. Vetë komuniteti i profesionistëve të medias filloi të vetëdijësohej për gjendjen. Natyrisht një ndikim pozitiv në këtë drejtim kanë ushtruar mediat e huaja dhe kontaktet që gazetarët dhe drejtuesit e mediave shqiptare kishin vendosur me kolegët e tyre nëpërmjet konferencave dhe seminareve të përbashkëta. Mjaft projekte të mbështetura nga vendet e BE-së dhe nga SHBA, ndihmuani në formimin profesional dhe etik të gazetarëve shqiptarë. Ndikimi i shkollës së gazetarisë dhe komunikimit të Universitetit të Tiranës në krijimin e një kontigjenti profesionistësh të shtypit të vetëdijshëm për profesionin e gazetarit dhe të ndjeshëm ndaj standarteve etike është i dukshëm në këtë drejtim. Sot përvëç këtij departamenti në gjithë vendin ekziston një rrjet i gjerë insitucionesh arsimore publike dhe private që kontribuojnë në këtë drejtim.

Kjo ka sjellë krijimin e një klime pozitive dhe rritjen e vetëdijësimit për standartet profesionale dhe etike në mediat shqiptare. Vetë publiku, është bërë më i ndjeshëm ndaj standartave profesionale të shtypit. Një tregues i ndjeshmërisë së publikut ndaj disa standarteve profesionale si paanshmëria, dhe një lloj pavarësie e mediave nga aktorët politikë është edhe rënia e numrit të lexuesve të gazetave *Rilindja Demokratike* dhe *Zëri i Popullit* që janë në varësinë direkte të dy partive më të mëdha politike në vend: PD-së dhe PS-së, dhe interesi i lartë i treguar për gazetat e para private të shfaqura në treg si gazetat *Koha Jonë*, *Gazeta Shqiptare* dhe më vonë edhe gazetat *Shekulli* dhe *Panorama*. Kështu gazetat *Zëri i Popullit* dhe *Rilindja Demokratike* nga gazeta me tirazh rreth 100 mijë kopje në vitin 1990-1992, në vitin 1994 ishin shndëruar në gazeta me vetëm 4-5 mijë kopje në ditë, ndërkohë që gazeta *Koha Jonë* kishte arritur në një tirazh prej 40-60 mijë kopje në ditë. Po ashtu tregues i ndjeshmërisë së publikut është dhe fakti se gazetat me standarte më të larta

deontologjike janë edhe gazetat me numrin më të madh të shitjeve ndërkokë që gazetat me standarte të ulëta deontologjike janë margjinalizuar prej publikut. E njëjtë gjë ndodh më vonë me kanalet televizive private ku publiku e braktisi menjëherë kanalin televiziv shtetëror i cili kishte mbetur akoma me standartet profesionale të kohës së komunizmit dhe filloi të ndiqte kanalet e reja televizive si *Klan* apo *Top Chanel* të cilat kishin standarte profesionale dhe deontologjike më të larta.

2. Vetërregullimi një proces i vështirë

Nevoja për norma vetërregulluese në media filloi të konkretizohej me përpjekjete për krijimin e një kodi etike që do të shërbente si dokument bazë për të gjitha mediat shqiptare. Me nismën e *Insititutit Shqiptar të Medias*, në vitin 1996, u hartua i pari kod etike i periudhës së paskomunizmit. Ky kod etike ishte shumë konçiz dhe përbante vetëm 17 nene. Për hartimin e tij ishin marrë si model disa kode etike nga vende të ndryshme. Kodi u miratua dhe për zbatimin e tij ranë dakort thuajse të gjithë drejtuesit e mediave shqiptare. Por, një vit më pas “kodi ishte kthyer në diçka pa lidhje me realitetin shqiptar”⁷ për shkak të moszbatimit të tij nga gazetarët e mediave shqiptare. 2-3 vite më pas kur u organizua një sondazh me gazetarët shqiptarë për nivelin e njohjes që kishin për Kodin e Etikës, 90%⁸ e gazetarëve deklaruan se nuk e njihnin as kodin as nuk kishin dijeni për ekzistencën e këtij kodit.

Por, mediat e reja që hynë në treg u treguan më të ndjeshme për parimet e deontologjisë. Agjencia mediatike *Spektër* (ku bënин pjesë gazeta *Shekulli*, një nga gazetat më të mëdha në Shqipëri, gazeta *Sporti Shqiptar*, *Radio +2* dhe më vonë edhe kanali televiziv A1) u bë nismëtare e ndryshimit më të madh në mediat shqiptare për sa i përket deontologjisë. Shqetësimi për deontologjinë buronte nga marrëdhënia e re që kjo agjenci mediatike kërkonte të vendoste me publikun. Për shkak të dështimit të përpjekjeve për një zgjidhje globale që të përfshinte gjithë median shqiptare kjo agjenci vendosi të gjente zgjidhje individuale vetërregulluese për të garantuar standartet deontologjike. Si fillim u krijuva Zyra e Etikës e cila mbikqyrte parametrat profesionalë dhe etikë të

⁷ Dervishi, Lutfi. Kodi i Etikës dhe nevoja për një organ zbatues. F.63. Media Shqiptare Nr 13. Tiranë. 2004

⁸ Sondazhi është organizuar nga autorë i kësaj teze me anë të një pyetësori të shpërndarë nëpër redaksitë e mediave shqiptare në vitin 2004.

mediave të kësaj agjencie. Kjo zyrë etike është hapur në vitin 2000 dhe në fillim drejtohej nga një prej gazetarëve dhe profesorëve të njojur të gazetarisë shqiptare, profesor Hamit Boriçi.

Në vitin 2002, Zyla e Etikës duke u mbështetur në përvojën e saj dhe në përvojën e kodeve etike të vendeve të tjera, kryesisht të vendeve të rajonit, hartozi kodin e etikës së kompanisë *Spektër*. Sipas presidentit të kompanisë Koço Kokëdhima ky kod etike synonte:

- a. Kufizimin e rasteve të abuzimit me lirinë e shtypit dhe mbrojtjen e lirisë së individit
- b. Garantimin e standarteve profesionalë që sigurojnë cilësinë e lartë të produkteve mediatike të *SHA Spektër* në treg
- c. Krijimin e një marrëdhënie të re me publikun
- d. Parandalimin e konflikteve gjyqësore të gazetës me indivitë, subjekte private apo institucionale shtetërore”.⁹

Ky kod ishte ishte pjesë e kontratës së punës që kompania *Spektër sh.a.* lidhte me gazetarët dhe ishte i detyrueshëm për të gjithë. Zyla e etikës ishte insitucioni mbikqyrës i zbatimit të kodit të etikës. Të gjitha redaksitë e mediave të kësaj agjencie mediatike bënin njëherë në javë një takim të organizuar nga zyla e etikës, ku diskutohej për shkeljet e bëra gjatë javës.

Kjo përvojë, pati ndikim shumë të madh në ambientet mediatike shqiptare dhe e rriti ndjeshmërinë e tyre ndaj problemeve deontologjike.

Në vitin 2006, shoqatat e gazetarëve në bashkëpunim me Institutin Shqiptar të Medias hartuan kodin e ri të etikës. Ky kod ishte mjaft i përmirësuar krahasuar me të vjetrin dhe parashikonte edhe nene për mediat elektronike pasi i pari ishte një kod etike vetëm për shtypin e shkruar. Shoqatat e gazetarëve ranë dakort që të krijonin edhe një këshill etike që të mbikqyrte zbatimin e tij. Por, megjithatë roli i Këshillit të Etikës është më tepër honorifik pasi ai në fakt nuk ka fuqi vendimmarrëse. Kjo ka shtruar edhe njëherë debatin për Urdhrin e Gazetarëve, një urdhër me të njëjtat të drejta ligjore që ky urdhër ka në Itali, dhe me fuqi ndëshkimore në raport me gazetarët dhe mediat. Por, kjo ide pavarësisht faktit që është debatuar shumë herë nuk është pranuar nga mediat. Këshilli i Etikës ka vetëm rol këshillues dhe sensibilizues për shkeljet etike të mediave.

Megjithatë mund të thuhet se pas miratimit të Kodit të Etikës në vitin 2006, standartet etike në median shqiptare janë rritur. Kjo jo vetëm për shkak të

---

⁹ Kokëdhima, Koço. Intervistë e botuar në gazeten Shekulli f.3 dt. 17.11.2002.

miratimit të kodit pasi siç e thamë më sipër ndikimi i tij nuk është aq i madh, po për shkak të vetë evoluimit profesional të mediave shqiptare. Konkurenca e fortë në tregun e mediave shqiptare dhe ndikimi i mediave të huaja kanë ndikuar në rritjen e standardeve profesionale. Përveç kësaj, tashmë është krijuar një elitë profesionistësh të kualifikuar dhe me përvojë që janë shumë më të aftë në ushtrimin e profesionit.

3. Dhuna dhe seksi në ekran problemi kryesor i mediave audiovizive. Rolli i autoritetit rregulator.

Problemi i dhunës dhe i seksit në ekran është po aq i vjetër sa edhe vetë ekrani. Por, për mediat shqiptare ky problem ka lindur pas vitit 1997, me krijimin e kanaleve të para televizive private në Shqipëri. Mungesa e legjislacionit për median elektronike, por edhe mungesa e kontrollit shtetëror për shkak të trazirave të 97-s krijuan terrenin e përshtashëm për abuzime me të gjitha liritë, përfshi këtu edhe lirinë e transmetimit.

Kanalet e para televizive nuk kishin kapacitetet e duhura teknike financiare dhe njerëzore për të përbushur nevojat e publikut televiziv me programe të prodhuara nga vetë televizionet kështu që një pjesë të kohës televizive gjatë ditës e zinin telenovelat e piratuara, ndërsa pjesën kryesore të kohës televizive gjatë darkës e zinin filmat e piruar me dhunë ose filmat erotikë.

Dhuna në ekranet shqiptare shfaqet në disa forma: nëpërmjet filmave ku mbizotërojnë skenat e dhunshme por, edhe nëpërmjet lajmeve të aktulitetit sidomos në lajmet e kronikës së zezë. Në shumë prej këtyre lajmeve shihen skena makabre të personave të vrarë apo të dhunuar fizikisht ku kamera paraqet me detaje të hollësishme dhunën e ushtruar mbi viktimat. Raste të tillë janë të shumta dhe përsëriten shpesh nëpër ekranet televizive shqiptare duke shkaktuar dhunë psikologjike tek publiku.

KKRT, sot AMA (autoriteti rregulator në fishën e medivae audiovizive), është përpjekur ta monitorojë këtë situatë dhe të ndërhyjë pa e patur megjithatë autoritetin e duhur për të vendosur kontrollin e plotë të programeve të transmetuara nga kanalet televizive që transmetojnë në territorin e Republikës së Shqipërisë. Ky institucion ka edhe një këshill ankesash që ka si detyrë garantimin e standardeve etike. Por, kapacitetet monitoruese dhe ndërhyrëse të tij janë shumë të vogla.

Sipas një ankete të organizuar nga Këshilli i Ankesave të KKRT-së, rezultonte se në një masë apo në një tjeter publiku ishte i mendimit se mediat

televizive e tepronin me dhunën e shfaqur në emisonit e transmetuara nga ato. Ja një tabelë e rezultateve të anketimit:

Tabela 1. Abuzimi me dhunën në ekranet shqiptare¹⁰

Teprohet me dhunën në ekran	Shumë	Disi	Pak	Aspak	Pa përgjigje
Përqindja	21.7%	42%	25.2%	6.8%	4%

Sipas kryetarit të Këshillit të Ankesave Tonin Çobani, teprimet me dhunën në ekranet shqiptare vijnë shpeshherë edhe nga gara e operatorëve transmetues për të qenë më “objektivë” ose, siç thuhet rëndom në zhargonin e gazetarëve për të qenë më të saktë në transmetimin e fakteve edhe në rastet kur faktet janë njolla gjaku, kufoma të zhvarrosura apo sharje dhe grindje personash”¹¹

Nga anketimi rezulton se vetëm një pjesë e vogël e publikut (19%) e përballon me indiferencë dhunën e shkaktuar nga ekranet, ndërkohë që tek pjesa tjetër ajo shkakton probleme të mëdha psikologjike.

Tabela 2. Reagimet ndaj dhunës¹²

Format e reagimit ndaj dhunës	Përqindja
Shqetësim	23%
Shqetësim dhe të tjera	7.2%
Ankth	11.5%
Ankth dhe të tjera	15.5%
Nervozizëm	12.2%
Nervozizëm dhe të tjera	0.6%
Indiferencë	19.9%
Pa përgjigje	6.0%

Publiku televiziv ka reagime po aq shqetësues edhe për teprimet me shfaqjet e seksit në ekran. Anketimi është bërë vetëm për teprimet me skenat e ekzagjeruara erotike që janë të ndaluara për moshën nën 14 vjeç të cilat lejohen të transmetohet vetëm prej orës 02 deri në orën 06 të mëngjesit¹³. Ky anketim nuk përfshin programet pornografike, pasi pornografia është e ndaluar me ligj

¹⁰ Këshilli i Ankesave të KKRT. 2003.

¹¹ Tonin Cobani. Media përballë publikut të vet. Media Shqiptare nr 13. f. 13. Tiranë 2004.

¹² Këshilli i Ankesave të KKRT. 2003.

¹³ Ligji 8410 Për prodhimin dhe transmetimin e materialve fotografike. Neni 43.

në Shqipëri. Nga anketimi del se publiku ka perceptimin se kanalet televizive shqiptare abuzojnë me skenat pornografike.

Tabela 3. Abuzimi me shfaqjet e seksit në ekran¹⁴

Teprohet me faqjet e seksit	Shumë	Disi	Pak	Aspak	Pa përgjigje
Përqindja	26.4%	34.4%	23.6%	13.7%	1.9%

Perceptimi i publikut për teprimin me shfaqjet e seksit ndryshon sipas moshave, nivelit arsimor dhe zonave gjeografike. Moshat mbi 50 vjeç janë më konservatore dhe ndjehen më të shqetësuara me teprimet e seksit në ekrane, po ashtu edhe zonat rurale janë më të ndjeshme ndaj teprimeve me shfaqjet e seksit në ekran. Ata janë të shqetësuar kryesisht nga skenat e ekzagjeruara, gati pronografike, që japid ekranet përfshi këtu edhe ato më seriozot si *Top Chanel*, *Klan* apo *Vizion Plus* në orët e mbrëmjes por, edhe për emisionet me telefonata erotike që japid disa stacione marginale.

Tabela nr 4. Format e teprimeve me skenat seksuale në ekran¹⁵

Format e teprimeve	Përqindja
Përmes figurës	18%
Përmes figurës dhe të tjera	47%
Përmes fjalorit	3%
Përmes fjalorit dhe të tjera	2.2%
Ftesave për telefonata	14.2%
Ftesave për telefonata dhe të tjera	2.6%
Efekteve	1.3
Të tjera	1.4%
Pa përgjigje	9.5%

Siq shihet edhe nga sondazhi në fazën e parë të shfaqjes dhe konsolidimit të televizioneve private kemi një situatë shumë të rënduar të dhunës dhe seksit dhe kjo situatë perceptohet edhe nga publiku. Këshilli i Ankesave nuk e ka vazhduar ndjekjen e perceptimit të publikut në fazën e mëvonshme, por nisur nga masat e marra prej këtij këshilli ndaj kanaleve

¹⁴ Këshilli i Ankesave të KKRT. 2003.

¹⁵ Këshilli i Ankesave të KKRT. 2003.

televizive rezulton se shfajet e dhunës dhe seksit në ekran janë moderuar ndjeshëm.

4. Refuzimi apo mosnjohja e deontologjisë shkak i proceseve të shumta gjyqësore kundër mediave.

Refuzimi apo mosnjohja e deontologjisë nga ana e gazetarëve ka bërë që shumë prej tyre të denoncohen në gjykata dhe të marrin ndëshkime nga ana e autoriteteve gjyqësore. Kjo ndodh pasi shumë qytetarë, biznese private apo institucionë shtetërore bëhen pre e raportimeve jokorrekte, e fyerjeve apo shpifjeve të mediave elektronike dhe të shkruara. Nga konfrontimi i rasteve të ankimit të gjyqësore ndaj gazetarëve në gjykata del se numri i tyre është rritur shumë sidomos në vitet 2002-2005. Ankimimet ndaj gazetarëve në gjykata gjatë kësaj periudhe janë bërë kryesisht nga titullarët e institucioneve shtetërore përfshi këtu edhe ministra të kabinetit qeveritar, nga personalitetë publike, por, edhe nga qytetarë të thjeshtë. Kështu vetëm gjatë vitit 2003 ka patur 16 procese gjyqësore ndaj mediave dhe gazetarëve ndërsa gjatë vitit 2004 ka patur 7 procese gjyqësore, ku pjesa më e madhe prej tyre kanë përfunduar me dënimë e me gjoba ndaj personave apo mediave të paditura. Pjesa më e madhe e të paditurve në këto procese gjyqësore janë akuzuar ose për shpifje ose për pasaktësi në dhënien e informacioneve që kanë të bëjnë me individë apo me institucionë të ndryshme. Një pjesë e këtyre konflikteve do të ishin shmangur sikur gazetarët të kishin qenë të përpiktë në zbatimin e parimeve deontologjike që kanë të bëjnë me citimin e burimeve, me verifiimin e informacioneve apo me përdorimin e gjuhës.

Pas vitit 2005, denoncimet ndaj gazetarëve janë pakësuar ndjeshëm qoftë për shkak të përmirësimit të parametrave deontologjikë të mediave ashtu edhe për shkak të një vendimi të kryeministrit Sali Berisha i cili sapo erdhi në pushtet në vitin 2005, nxori një vendim që i ndalonte ministrat e kabinetit të tij dhe drejtuesit e institucioneve shtetërore që të ngrinin padi gjyqësore ndaj mediave për shkrimet që ato publikonin për këto institucionë. Për këtë arsyë gjatë viteve 2005-20013 nuk kemi asnë denoncim të gazetarëve nga ana e institucioneve publike.

Megjithatë, pavarësisht faktit se ky vendim ka ndikuar në njëfarë mënyre për pakësimin e proceseve gjyqësore ndaj gazetarëve dhe mediave të ndryshme, ky nuk është i vetmi shkak i pakësimit të tyre. Mediat më të rëndësishme të vendit tregojnë se i kanë përmirësuar standartet profesionale dhe etike dhe janë më të

vëmendshme ndaj shkeljes së tyre. Tashmë në këto media është krijuar një shtresë e gjerë gazetarësh dhe drejtuesish që reagojnë sa herë kemi shkelje të këtyre standarteve. Përveç kësaj mediat kryesore bëjnë vazhdimisht sondazhe për të marrë reagimet e publikut për prodhimet e tyre. Nga këto sondazhe, mediat kanë marrë informacione se publiku është i shqetësuar sa herë cënohen standartet profesionale dhe etike, dhe se kjo ndikon në uljen e interesit të publikut për mediat që nuk i respektojnë ato. Krijimi i një ambienti të tillë ka sjellë edhe një situatë deontologjike më pozitive në mediat shqiptare

Përfundime

Si përfundim mund të themi se përmirësimi i standarteve deontologjike të mediave shqiptare ka qenë një proces i vështirë dhe i ngadalshëm. Në ngadalësimin e këtij procesi ka ndikuar ndjeshëm trashëgimia komuniste ku mediat bënин pjesë në sistemin e fuqishëm të propagandës së diktaturës komuniste. Funksioni kryesor i mediave të diktaturës ishte krijimi i njeriut të ri dhe jo informimi i publikut. Ky devijim i funksionit të mediave shkatërronte çdo premisë për krijimin e standarteve deontologjike.

Krijimi i tregut të lirë të mediave në fazën e parë gjithashtu ka krijuar një situatë të favorshme për mosrespektimin e standarteve deontologjike. Mediat e fazës së parë të tranzicionit janë prirur drejt lirisë absolute gjë që i ka bërë të pakujdeshshme ato për shkaqet dhe pasojat e pushtetit të mediave në jetën e individit, shoqërisë dhe demokracisë.

Në një fazë të mëvonshme, strukturimi, konsolidimi dhe specializimi i tregut e ka bërë të domosdoshme rritjen e standarteve deontologjike. Me kalimin e kohës është krijuar një elitë profesionistësh që është bërë e vetëdijshme për nevojën e autokontrollit në ushtrimin e profesionit të gazetarit. Kjo ka sjellë një përmirësim të ndjeshëm deontologjik të mediave shqiptare. Përballimi i sfidës deontologjike do të shënojë edhe pragun e fundit të periudhës së tranzicionit për mediat shqiptare.

Bibliografia

- Jean-Claude Bertrand, *Deontolgjia e mediave*. ISHM, Tiranë, 2007
- Diskutim për etikën, *Përmbledhje artikuash për etikën e gazetarisë së sotme*. ISHM, 2007.
- Clifford Christians, Mark Fackler, Kathy Richardson, Peggy J. Kreshel, Robert H. Woods, *Media Ethics: Cases and Moral Reasoning (9th Edition)*, Allyn & Bacon, 2011
- Valerie Alia. *Media Ethics and Social Change*, Edinburgh University Press, 2004
- Lee Anne Peck, Guy S. Reel, *Media Ethics at Work*. CQ Press, Los Angelos, 2013.
- Adam Michnik, Në kërkim të sensit të humbur, ISHM, Tiranë, 2011.

Prof.as.dr. Gentiana Skura

The contribution of religious media in the national consciousness, in King Ahmet Zogu's realm

Abstract

The year 30's for Albania was a period of significant efforts for a modern state and a society with European features. This period is associated at the same time with a slow change of the grave economic feudal system to the one with capitalist elements; Western influence in some parts of the Albanian society, but also the efforts to strengthen the Albanian national identity.

During this period of time, the Albanian print media suffered a considerable change, in the variety of newspapers and magazines, and also in the topic in which it would write about. This of course would also be seen in the religious Albanian press, which would not only write about religious phenomena, but also had the important task to write about the important issues that were affecting the society.

The main core of this study is to reflect the role of religious Albanian press, towards the developments in the Albanian society during the 30's. By addressing to the believers, and not only, they have been trying to contribute in the modernization of life style, Albanian thought and the integration of the Albanian society. Religious magazines have played a crucial role in the Albanian national awareness and the preservation of religious harmony between Albanians.

Key words: realm, religious media, national awareness, contribution

---

* Gentiana Skura, Prof.As.Dr., Departamenti i Shkencave të Komunikimit, Universiteti Hëna e Plotë-Bedër, gentaskura@gmail.com

Kontributi i mediave fetare në ndërgjegjen kombëtare në mbretërinë e Ahmet Zogut

Shtypi fetar shqiptar përgjatë periudhës së Mbretit Zog përkrah shkrimeve me natyrë fetare do ta shihte si detyrë themelore edhe trajtimin e çështjeve të rëndësishme që preknin historinë dhe kulturën shqiptare duke i kushtuar një interes të veçantë tipareve kombëtare shqiptare si dhe ndërgjegjësimit kombëtar.

Në këtë punim do të merren në shqyrtim revistat “Hylli i Dritës” botim i Françeskanëve në Shkodër si dhe “Zani i Naltë”, organ i Komunitetit Musliman Shqiptar përgjatë viteve 30 të shekullit të kaluar. Komunitetet fetare, siç u përmend më lart, nëpërmjet botimeve të tyre ngritën në diskutim çështje shumë të rëndësishme e jetike të shoqërisë shqiptare si edhe interpretime shkencore e filozofike, morale dhe etike. Në këto revista kanë qenë të pranishëm emra të shquar të elitës klerikale, por edhe figura të rëndësishme të filozofisë, sociologjisë, letërsisë, gjuhës shqipe – Gjergj Fishta, Anton Harapi, Eqrem Çabej, Krist Maloki, Hafiz Ali Korça, Nabil Çika, Haki Sharofi, Hasan Tahsini, Ferit Vokopola etj.

“Hylli i Dritës” është botuar në periudha të shkëputura 1913-1914, 1921-1924 dhe 1930-1939, si një revistë kulturore, filozofike me 48-64 faqe, ndërsa “Zani i naltë” filloi botimin në tetor të vitit 1923, me qëllimin me “plotsue vllazinn ndermiet të gjith elementeve në Shqipëri” si dhe “me forcuem edhe themelet e nji politikës së shëndoshë e fjesht kombëtare në Shtetin t’onë”¹.

Sipas revistës “Hylli i Dritës” shoqëria në fillim të viteve 30 ndodhej në kohën e tranzicionit, kujeta shqiptare, mënyra e jetesës, doket, zakonet, traditat, tiparet e shqiptarit ishin përfshirë nga ndikimi i kulturave të huaja. Revista ngritet pyetjen “Kah duem me i dhanë jetës shqyptare?”², duke vënë në dukje se “shqiptari shum relacjone të jetës i merr e i kupton fare gabueshëm” sepse ai “endet e permblidhet *n’individualizem*, qyshë se, “i krishteni ban kryq per veti e myslimani thotë bismilahi per veti” e, gjithsecili thotë “tymi i em shkoftë ndrejtë” pse “kur të des un, bahet dita e gjyqit a e kjahmetit”³. Kjo revistë hapet gjithmonë me trajtesa shoqërore, të karakterit të shqiptarit, familjes shqiptare e problemeve jetike të kohës. Për të lartësuar gjendjen morale dhe fetare të popullit shqiptar nuk duhet të kontribuojë vetëm kleri i të gjitha besimeve, por

¹ Parathënie dhe qëllim, “Zani i Naltë”, v. I, nr. 1, 1923, fq. 2

² Prej kahë do të nisemi e ku do të kapemi?, “Hylli i Dritës”, v. VI, nr. 1, 1930, fq. 9

³ Po aty, fq. 12

edhe “inteligencia shqyptare e ka me prelim t’i japë popullit edukatën komtare e gjytetse nder parime të shndoshta”⁴. Të njejtën çështje ngre dhe “Zani i Naltë” te “Ç’detyrë kanë intelektualët?”, të cilët duhet të jenë prijësat e kombit.

Përgjatë kësaj periudhe të dyja revistat janë përpjekur të nxjerrin në pah e të kritikojnë dobësitë e karakterit të shqiptarëve dhe shoqërisë shqiptare duke i mëshuar më tej faktit për ndërgjegjësim kombëtar. Këtë e realizojnë nëpërmjet rubrikave “Rrfena të jetës shqyptare” (H.D) dhe “Të metat tonë” (Z.N). Ajo që vihet re është se të dy organet kërkojnë që pranimi i të rejave që vijnë nga bota të bëhet “gjithmonë tue ruejtë të paprekun palcin e shndoshtë të jetës shqyptare”⁵. Vihet re një qëndrim tepër kritik për modernizimin e jetës shqiptare pasi “ka marrë pah parimi i çshqyptarizimit, tue kujtue, se sa ma fort t’i shmangemi jetës shqyptare e të përfaqsojm amerikajt, anglizt, etj. aq ma fort qytetnohemi” e duke konkluduar se “Jeta qytetse matet me e ba shqyptarin makinë, pa zember, pa ndisi kombtare”⁶. Pyetjes se “A duem me e themelue karakterin kombtar?”, “Hylli i dritës” i përgjigjet se “Ata shka kemi të veçantë e të mirë t’a ruejm si driten e syvet, t’a çveshim prej të metavet e mëndyrvet të pa arsyeshme, t’i apim zhvillim të marë aq sa jo vetëm faqe nesh, por edhe faqe bote të jet ndera e stolija, qì na dan në shej”⁷. Për të dyja këto revista kombëtarja është në rrezik të hapur nga ndikimi i së huajës. Ajo që është për t’u vlerësuar revistat nuk e përjashtojnë modernizimin e jetës së shqiptarëve, por në këtë rast u bëjnë thirrje atyre që të mos humbin ndjenjat kombëtare shqiptare.

Kjo do të përforcohet edhe më tej e do dalë dukshëm në debatin e gjatë në shtypin shqiptar të kësaj periudhe në lidhje me përparimin ose jo të kombit shqiptar, që “Hylli i Dritës”, do ta konsideronte se kishte ngjyrat e “orientalist dhe oksidentalit”. Sipas revistës “mund të kesh një diplomë europiane, por mund të jesh oriental në mendime” e kjo “ngjanë edhe n’Evropë që shumë herë diploma universitare paraqet vetëm një qyrk delmeje *okcidentale* mbi trup të një ujku *orjental!*”⁸. Gjithçka ka lidhje me ndjesinë kombëtare; nëse do Atdheun – je njeriu i përparuar dhe modern; ky është argumenti i vetëm që e bën shqiptarin të jetë european.

Nga ana tjetër, Komuniteti Musliman nëpërmjet revistës do të kërkonte nga besimtarët përgjegjësi të madhe në përpjekjet dhe ndihmesën e madhe për

⁴ Rrfana e jetës shqyptare, “Hylli i dritës”, v. VI, nr. 2, 1930, fq. 72-73

⁵ Njisja kombtare e edukata e popullit, “Hylli i dritës”, v. VI, 1930, nr. 6, 305-317

⁶ Po aty, fq 307

⁷ Po aty, fq. 311

⁸ Pleqt apor të Rijt?, Krist Maloki, “Hylli Dritës”, nr. 1, 1937, v. XIII, fq. 1-11

zhvillimin e shtetit shqiptar nëpërmjet reformave të ndërmarra nga Mbreti Zog. Ai i bënte thirrje muslimanëve se ishte detyra e tyre të përmirësonin ekonominë e vendit. Në një shkrim të janarit 1927 revista i mëshonte me forcë “shkundjes nga plogështia” dhe kthimit të vëmendjes ndaj ekonomisë së vendit në mënyrë që të siguroheshin njëherë e mirë nevojat e vendit. Po ashtu revista sillte në vëmendjen e besimtarëve muslimanë shqiptarë se duhet ta shohin se ç’po bënин popujt e përparuar dhe të qytetëruar e “të ndjekim dhe na gjurmët e tyne në lamije të blerta të përparimit e në fushata të njoma të revolucionit”⁹

Kjo do të përforcohet sërisht më vonë në fjalën e mbajtur nga Mehdi Frashëri në inaugurimin e medresesë në Tiranë¹⁰. Duke iu referuar reformave të Ataturkut, Mehdi Frashëri do të ngrinte zërin e tij se për Shqipërinë përparimi ishte shumë më tepër i nevojshëm e i domosdoshëm. Duke ndjerë ndjenjën atdhetare shqiptare Frashëri do të theksonte se shqiptarët janë të rrethuar nga vende që duan t’i zhdukin kështu që “prandaj përparimi me të shpejtë pér ne shqiptarët asht një nevojë e jetesës; se në këtë botë pér të mjeruemit s’ka mëshirë” dhe do të nënvisojojë më tej se “Ay popull qi rrëzohet me këmbët e veta, s’ka të drejtë të ankohet”¹¹. Duke iu referuar shifrave të popullsisë shqiptare, (1 milion brenda dhe 1 milion i roptuem jashtë vendit), Frashëri thekson se barrën më të madhe të përparimit të Shqipërisë e ka pikërisht elementi musliman (1 milion e 700 mijë muslimanë, 200 mijë ortodoksë e 100 mijë katolikë), i cili sa “më i shpejtë dhe i fortë të jetë aq më shumë ka shpresë që të lirohet dhe ay 1 milion tjetër që lëngon n’robnit”¹².

Për revistën “Zani i Naltë” përparimi i kombit nuk duhet të varej nga përngjasimi me “të huajën”, por shqiptarët duhej të mbështeten vetëm tek burimet dhe prodhimet e veta. “Për ne (“Zani i Naltë”) çdo gja duhet të jetë shqiptare; pasqyrim i ekonomisë kombëtare, e cila është në krizë shkaku është se produktin kombëtar po e lufton produkti i huaj e jokombëtar¹³. Më tej revista vijon se tregun shqiptar e ka mbërthyer produkti i huaj, ndërsa prodhimi shqiptar nuk shihet me sy. Mania që shqiptarët t’u ngjajnë të huajve nuk bëri gjë tjetër veçse i varfëroi. por rrugën e shpëtimit revista e gjen në propagandën e “Panshqiptarizmës”, dhe e përfundonte me “Çdo gja duhet të jetë vetëm

---

⁹ Mbi nevojën e reformave, Sali Vuçiterni, “Zani i Naltë”, v. IV, Janar 1927, fq. 195-207

¹⁰ Fjala e mbajtur e Mehdi Frashërit në inaugurimin e Medresesë, “Zani i Naltë”, nr. 6, v. VIII, Janar 1932, fq. 155

¹¹ Po aty, fq. 157

¹² Po aty.

¹³ Detyra Jonë, “Zani i Naltë”, nr. 1, v. IX, Shtator 1933, fq. 16

shqiptare”¹⁴. Më tej duke analizuar problemet shoqërore dhe ekonomike në vend revista theksonte se “shqiptari përpëra interesës së naltë t’Atdheut din me ba sakrifica dhe këto sakrifica i ban me vullnet të patundun duke qenë gati me vuajte... Këjo sjellje dëshmon se morali i kombit shqiptar asht i naltë dhe nuk tronditet në dobi t’Atdheut”¹⁵

“Zani i Naltë” do të mbante qëndrim edhe për zhvillimin demografik të popullsisë shqiptare dhe këtë do ta lidhte sërisht me nevojat dhe të ardhmen e atdheut. Duke u bazuar në Statistikën e 1927-1932 e Drejtorisë së Përgjithshme të Shëndetësisë revista sheh të nevojshme patjetër organizimin e institucioneve të posaçme si edhe rishikimin e zakonit të martesës si në Veri ashtu edhe në Jug të vendit, i cili sipas saj është shumë i kushtueshëm e për këtë arsyen njerëzit druhën të martohen. Ky zakon për të është i vjetruar e nuk e le shoqërinë të marrë fryshtë apo të jetë më bashkëkohore. Kanë ardhur kohë të reja e zakonet e martesës i takojnë një të shkuare (nuk mundet që shqiptarët të vazhdojnë të “blejnë” nuset). Po ashtu revista kërkon nga mjekësia si dhe organizatat intelektuale të propagandojnë në favor të shtimit të popullsisë pasi përndryshe kjo “është krim dhe tradhëti kundër Atdheut e shoqërisë”¹⁶.

A ka problem Shqipnija? – ngrë pyetjen “Hylli i Dritës”. Pikërisht në këtë kohë vendi u përfshi nga një sërë reformash si heqja e perçes, kapelja si mbulesë e kresë, hapje kursesh për femra, prapë “ndër vend ka dhe shumë për t’u bërë e ndër to janë të rëndësishme edhe sëmundje në shoqëri si egoiza indiferenca” e që të përqafohej shekulli i ri kërkohet bashkëpunim për të mirat e përbashkëta, për të “formue nji zinzhirë të fortë që të thyej rrymat e vështira të botës së mbrendshme e të jashtme”¹⁷.

“Hylli i Dritës” mund të konsiderohet si një pasqyrë e qartë dhe e thellë e shpirtit kombëtar e psikologjisë kombëtare shqiptare. Një vëmendje të vecantë I kushton edhe ruajtjes së traditave, për ndërgjegjësimin e shqiptarëve mbi trashëgiminë historike, kulturore, vlerësimin e të kaluarës në funksion të përmirësimit të aktualitetit e së ardhmes. Një vend të spikatur ka Lahuta e Malcisë e Fishtës, si dhe Kanuni i punuar nga Shtjefën Gjeçovi. Në interpretimin e tij Fishta do të shkruante se kanuni shërbente për t’i treguar botës se edhe Shqipëria mbështetej në ligjet e saja (kanuni – ligj në funksion të

¹⁴ Po aty.

¹⁵ Tue kremitue “Festën e Mbretëris Shqiptare”, “Zani i Naltë”, nr. 12, v. IX, Gusht 1934, fq. 361

¹⁶ “Zani i Naltë”, nr. 2-3, v. IX, Tetor-Nëntor, 1935, 99-102

¹⁷ Ku jemi?, Vanç Pjeshkazini, “Hylli i Dritës”, nr 7-8 v. XIII, 1937, fq. 325

kontekstit historik), ndërsa Terenc Toçi e sheh si një instrument që do të frysmezojë e udhëheqë ngritjen e ligjeve të reja. “Shqiptarët dhe Hartet” (arkitektura, shkrimi, muzika, poezia) e lëvruar nga Marin Sirdani, apo dhe cikli “Kangë Kreshnikësh.”

Duke pasur parasysh mendësinë shqiptare revista në çdo moment përpinqet t'i thotë hapur këto aspekte, megjithëse me një ndjenjë të madhe keqardhjeje për ç'ka trajton. Ajo nuk kursehet kur thekson se “Kemi nji të metë: punën qi bajmë disa herë (?) nuk e zbatojmë me vullned, por sa për sy-e-faqe. Në qoftë se shfaqemi si iniciator ase bajmë diçka, lakmojmë të mburremi e të na ngrej ndokush sypri shtatë palë-qiejve... ende s'na asht rranjos në shpirt misioni i moshës, detyrës dhe nënshtetsis”¹⁸. Ajo nuk kursehet kur vëren se “janë lindun shum sëmundje morale e shpirtënore. Shifet nji dekadencë shpirtnore. Njeriu duket i mërzitun, i pezmatuem, i hutuem, i randë. Zakonet e vështira... jeta monotone... asnji lëvizje... asnji gëxim, asnji mjet argëtimi... nji jetë e errët, nji frigë, nji besim i ngulitun ndaj supersticionet (bestytnit) tradicionale popullore... Ku jemi?”. Ky realitet i pëershkuar në këto rreshta është një pasqyrim i qartë i individit të viteve 30, i asaj shoqërie që në përpjekjet dhe kalesat e mëdha për të përngjasuar me tipare kapitaliste e ndryshk, e shtrydh, e tjetërson, sikundër e bën të huaj me veten e me rrëthin ku jeton.

Për “Hyllin e Dritës” zgjidhja gjendet sidomos të arsimi dhe shtypi. A e kemi për detyrë të këqyrim ma përtej? A po mjafton t'i hudhim një “llustro” qyteteve kryesore? Ku po arrijmë? Konferencat, turizmi, drama, komeditë, sportet si dhe propaganda e vëllazërisë, punës dhe atdhetarizmit. Si dhe rëndësi shumë të madhe arsimit, por edhe shtypit, i cili “të mos jet në dorë t'atyne q'e konsiderojne vehten shkrimtar a gazetar, t'atyne q'e monopolizojnë shkrimin e gazetës, që s'marrin erë a me fjalë të tjera qi s'janë kompetent ase ma kjartas t'atyne që s'janë për pendë e për gazetar... t'atyne qi me anën e dallkeukllikve, hypokrizinave a maskave burokratike, shiten si bajraktarët e direktivave të njij dogme kombëtare!”¹⁹

Me rastin e 25 vjetorit të pavarësisë së Shqipërisë të dyja revistat i kanë kushtuar hapësirën e tyre historisë, traditës dhe kulturës shqiptare. “Zani i Nalte” do i mëshonte faktit se Zoti e donte Shqipërinë dhe s'mund të merrej nëpër këmbë një popull, i cili zotëron gjuhën, tradita e zakone, një popull që dëshëronte të jetonte me nder, një popull, lashtësinë e të cilit e dëshmonte bota

---

¹⁸ Po aty, fq. 328

¹⁹ Po aty, fq. 330

dhe historia; këngët patriotike këndohen me forcë e se mbahen si të shenjta - “Ti Shqipëri më ep nder, më ep emrin Shqiptar/Zemërën ti ma gatove plot me dëshirë dhe me zjarr...” ka mbushur zemrën e çdo shqiptari. Kjo krenari e lartë kombëtare do të përçohet me nota të larta sidomos Ditës së Pavarësisë, 28 nëntorit të cilës muslimanët i drejtohen “Të falemi pra o ditë e shenjtë! Për ne nuk duhet të ketë çast ma të lumnueshëm se sot që arritëm këtë ditë, e cila dikur dukesh si në harresë!”²⁰.

“Hylli i Dritës” do t’i këndonte ditës së Pavarësisë “Kshtu nji ditë! E sot Shqypnija/T’falet, Flamur, mbi truell t’parve!... Valvit flamur! Kohët që vijnë/S’kan shka i bajnë tokës s’Skanderbeut!... Ty t’këndojnë nanat shqyptare/Foshnjet n’djep tuj t’i perkundë”²¹.

Konsolidimi i Shqipërisë konsiderohet si fuqia morale e shqiptarëve e me rastin e kremit të 25 vjetorit të pavarësisë përvèç monumenteve të tjera “Hylli i Dritës” kërkoi të ngrihet edhe “nji monument shpirtnuer. Naltimi i ndergjegjes kolektive e kombtare në nji shkallë ma të naltë ndër shqyptarë”, ky duhej të ishte vështrimi dhe përfundimi i të gjitha veprave, i perpjekjeve për një Shqipëri të përparuar.

Nga sa u tha më lart vërehet se revistat fetare që nga botimi i tyre e veçanërisht përgjatë mbretërisë së Zogut kanë qenë aktive në ndërgjegjësimin kombëtar shqiptar. Duke lartësuar vlerat kombëtare, tiparet kombëtare shqiptare, historinë, kulturën shqiptare si dhe trashëgiminë kulturore revistat ngrinin zërin për forcimin e karakterit dhe identitetit kombëtar shqiptar, që shiheshin nga revistat si forca më e madhe lëvizëse dhe përparimtare për kombin shqiptar. Siç shkruan Gjon Shllaku “Kemi mbrendësi në gjë të kësajë toke shqyptare zjarmin ende të pafikun që u dha jetë e zember e ngrohi dashtën e të parëve t’onë deri në fli per ketë Shqypni që gjëzojm na sod e i nziti per vepra t’mdhaja atdhedashtnije. Në baze të kësajë forcë që gjinde n’organizmin e Shtetit t’onë mundeni me shpresue se perparon kombi shqiptar e vehet në rrugen e qytetnimit”²².

²⁰ Po aty.

²¹ Kuq e Zi, Problemi i madh kundrue në 25 vjetorin shqyptar, “Hylli i drithës”, v. XV, 1937, nr 11

“Hylli i Dritës” Korrik-gusht 1937, nr 7-8 v. XIII, fq. 325

²² Nuk dijm shka duem, pse nuk duem shka dijm, Gjon Shllaku, “Hylli i Dritës”, nr. 7-8, v. XVI, 1938

Bibliografia:

- “Hylli i Dritës”, botim i Françeskanëve, Shkodër: 1930-1939
- “Zani i Naltë”, botim i Komunitetit Musliman Shqiptar, Shkodër, Tiranë: 1923-1939
- Dela Roka, Roko Moroco. *Kombësia dhe feja në Shqipëri 1920-1944*. Elena Gjika: Tiranë: Elena Gjika, Pa vit botimi
- Pollan, Michael. *The Omnivore’s Dilemma: A Natural History of Four Meals*. Neë York: Penguin, 2006.

Dr. Marsjola Duro

Interaction between contemporary media and their audience in terms of social cohesion: “pro” & “contra”

Abstract

Researches for this article are carried out at a moment when public perception is focused on a present type of crisis being experienced by Albanian society, - a crisis which is expressed under a non favorable social atmosphere: crime rising, violence, diverting the attention towards sensational phenomena far from true human virtues. The modern mass media is considered as the main source of social cohesion, as a regulatory instrument of the social conflict. But an overview of the Albanian press content reflects a tendency to act according to the rules of the competition, which led the media to fight for the gaining and retaining of the public attention. Regarding social problematic reporting, the means by which attention is attracted are almost arbitrary, encompassing both novelty and familiarity and evoking a wide range of emotions both positive and negative. Being confused by this kind of information, media is most likely to create social apathy to their audiences.

Key words: *the impact of media, social cohesion, professional ethic, audience.*

---

* PhD, Albanian University, Tirana, Albania, Email: marsjolad@hotmail.com

Hyrje

Përditshmëria e individit në shoqërinë e sotme shqiptare shoqërohet në mënyrë të përsëritur, në kuadër të diskursit publik, por edhe të jetesës, me fenomene problematike të karakterit social të nivelit lokal, kombëtar dhe global: papunësia, kriminaliteti, korrupsioni, narkomania, përhapja e sëmundjeve dhe infeksioneve të ndryshme e deri tek rreziku i katastrofave me bazë zhvillimin teknologjik. Lista e dukurive, të cilat i shkaktojnë popullatës ankth dhe shqetësim duket se nuk përfundon me kaq dhe, sikur të mos mjaftojë kjo, është fakt se, sidomos në kuadër të zhvillimit të fushatave elektorale në vendin tonë, këto problematika sociale jo rrallë keqpërdoren për qëllime politike. Ndërkohë, mediat kryejnë punën e tyre në pasqyrimin e këtyre fenomeneve, duke përcjellë informacion, i cili shpesh i kalon caqet e masës dhe, pse jo, të standardeve të etikës profesionale të gazetarit. Rrjedhimisht, çdokujt i lind pyetja: çfarë po ndodh me shoqërinë tonë?

Vetë termi “problem social” u shfaq së pari në shoqëritë perëndimore të fillimit të shekullit të XIX, duke etiketuar kështu një problem konkret, që kishte të bënte me ndarjen e pabarabartë të pasurisë. Koncepti i problemit social si një situatë e padëshiruar, të cilën mund dhe duhet të ndryshojmë u përdor kohë më vonë nga shoqëritë perëndimore, në përpjekje për të reflektuar mbi pasojat sociale të revolucionit industrial: rritja e qyteteve, shkatërrimi i zakoneve të vjetra tradicionale, shkartisja e orientimeve sociale. Në ditët e sotme me problem social kuptohet një situatë e vështirë, e cila mund të ndikojë në përkeqësimin e kushteve të jetesës të çdo segmenti të popullatës. Gjithashtu, problemet sociale lidhen me akte dhe kushte, të cilat shkelin normat dhe vlerat e krijuara në një shoqëri.¹

Nga këndvështrimi konstruktiv, dukuritë e realitetit social trajtohen si probleme në momentin kur ato bien ndesh me synimet e shoqërisë, apo vlerat e saj dhe kjo është e kuptueshme dhe e ndjeshme nga qytetarët. Ndaj, për njohjen e kësaj situate dhe për vetë ekzistencën e problemit social është e domosdoshme ekzistenca e hapësirave publike, apo arenave në të cilat mund të zhvillohet puna

---

¹ International Encyclopedia of the Social Sciences. 1968. COPYRIGHT 2008 Thomson Gale.
<http://www.encyclopedia.com>

për konstruimin e problemit, shkaqeve dhe rrugëzgjidhjeve të mundshme.² Nisur nga kjo, vlerësohet se mediat kanë një rol parësor. Nga ajo se çfarë mediat konsiderojnë problem social, nga mënyra se si e pasqyrojnë atë dhe se çfarë rrugëzgjidhjesh ofrojnë mund të varen shumë veprimet e mëtejshme të faktorëve sociale.

Ky studim synon që, përmes analizës kritike të evidentojë pikërisht këtë rol të medias si një instrument i rëndësishëm i kohezionit social. Çfarë hapësire zë në median shqiptare trajtimi i problemeve sociale? A mundet të shkojë ajo përtej funksionit të saj informues, duke kryer misionin e sensibilizimit dhe mobilizimit shoqëror lidhur me këto dukuri? A kemi një etikë profesionale në trekjet e gazetarëve në zbulim të shkaqeve, pasojave të këtyre dukurive? A minden në këtë mënyrë mediat të përcjellin tek audience metodat e mundshme të zgjidhjes së këtyre problemeve? Për t’iu përgjigjur këtyre pyetjeve, por dhe për të bërë një panoramë të medias shqiptare në raport me situata në dukje të pazgjidhshme për shkak edhe të frekuencës së pasqyrimit të tyre si dhuna në familje, abuzimet me fëmijët, kriminaliteti, etj., do të analizohet në sintezë përbajtja e të përditshmeve shqiptare në datat 1 – 31 mars 2013. Përmes analizës përbajtsore për tematikën e trajtuar dhe pasqyrimin e aktualitetit, jepen argumente vlerësues, apo kritikë për pasqyrimin e krizës sociale, e cila faktorizon bashkëveprimin e medias në raport me audiencën.

Një perspektivë dualiste mbi funksionimin e medias si instrument i kohezionit social

Duke bërë përbledhjen e debateve mbi raportin sociologjik media-shoqëri, Denis McQuail identifikon një perspektivë dualiste në marrëdhëni mes medias dhe rregullit social. Mediat shikohen nga këndvështrime konfliktuale: si kontributore në integrimin dhe kontrollin social dhe si stimuluese të kundërshtive dhe të rrëmujës. Tek mediat mund të shihen efektet pozitive në bashkimin e individëve me qëndrime të ndryshme, në integrimin e personave që bëjnë lajmin, duke sjellë vlera të përbashkëta shoqërore, ide dhe informacion, si dhe në ndihmesën që media mund të japë në formimin e identiteteve. Ana

² Искандер Габдрахманович Ясавеев, *Социальные проблемы: конструкционистское прочтение: хрестоматия* (Казань: Изд-во Казань ун-та, 2007), 92-94

negative e tyre mund të gjendet në provokimin e dislokimit social, duke inkurajuar një sjellje individualiste, apo anomike, një nivel në ulje të kontrollit social, apo zvetënimin e vlerave tradicionale.³

Nga një këndvështrim më konservator, studiuesit veçojnë faktin se, sa i përket pasqyrimit të problemeve sociale, mediat krijojnë realitetin e tyre. Pra, përpos fakteve reale lidhur me një dukuri sociale, bashkekziston dhe realiteti mediistik. Në varësi të lidhjes, apo ndikimit që mediat në një shoqëri kanë me audiencën, faktorizohet perceptimi publik për situatat konkrete jetësore. Nisur nga ky qëndrim, problematik vlerësohet fenomeni i të ashtuquajturave “valë të kriminalitetit”.⁴ Në këtë proces mediat tërheqin njëra-tjetrën. Kur një organ mediistik informon lidhur me një temë, organet e tjera, në luftë për lajmin, i bashkëngjiten duke krijuar kështu një kor medial për të njëjtën temë. Reagimet ndaj një fluksi të tillë informativ mund të jenë imituese, duke formuar, apo vijuar të ashtuquajturën valë të kriminalitetit. Kështu, fare lehtë mund të krijohet dhe perceptohet një realitet mediistik ku dhuna, krimi dhe abuzimet shkaktojnë ankth dhe pasiguri tek publiku. Parë në aspektin sensibilizues, një fenomen i tillë mundëson perceptimin dhe ndërgjegjësimin lidhur me ekzistencën e një problemi social dhe shpesh ndikon në dhënen e zgjidhjes së tij. Përvoja e kohëve të fundit dëshmon se publikimi i ngjarjeve të rënda të dhunës në familje, apo të abuzimit të fëmijëve, kanë shkaktuar reagim tek strukturat shtetërore, shoqëria civile shqiptare dhe tek audiencia për riskun potencial të këtyre fenomeneve.

Një tjetër çështje tepër aktuale ka të bëjë me vendin dominant që zë pasqyrimi i dhunës në media, në raport me trajtimin e çështjeve të tjera shoqërore siç janë papunësia, arsimi, shëndetësia, apo të problemeve delikate me të cilat haset shoqëria shqiptare sot siç janë divorci, aborti, narkomania etj., të cilat në fakt qëndrojnë në binomin shkak-pasojë me problemet e ushtrimit të dhunës në shoqëri. Në këtë kontekst, “problematik shfaqen grupimet dhe individët, që në shoqëri nuk kanë ndonjë pozicion të spikatur, duke pasur shumë pak shanse dhe mundësi të bëhen personazhe të rregullt të masmediave. Kështu, nëpërmjet pseudongjarjeve ata përpilen të shkaktojnë efektin e habisë tek

---

³ Denis McQuail, *Mass Communication and Public Interest: Towards Social Theory for Media Structure and Performance* (Oxford: Polity Press, 1994), 241-254

⁴ James Carlson, *Television Entertainment and Political Socialization* (N.Y.: McGrawHill, Inc. 1995), 203

gazetarët, me qëllim që të tërheqin vëmendjen e tyre. Informimi i masmediave mbi këto akte rrugaçerie konsiderohet nga autorët e inskenimeve si shpërbilim, apo përkrahje. Kjo vlen sidomos për individët të cilët kanë patur pak, ose aspak sukses në fushat e tjera të jetës”.⁵ Mirëpo, kësilloj ngjarjesh, për shkak të frekuencës dhe thelbit të tyre, zonës, apo komunitetit ku zënë vend, e një sërë faktorësh të tjerë shoqërorë, jo rrallë kthehen në tema të nxehtha të debatit publik. Në këtë mënyrë, rriten mundësitat për përpunimin e strategjive efikase për rehabilitimin e këtyre kategorive individësh, si dhe integrimi i tyre në shoqëri. Të miturit, fëmijët dhe adoleshentët janë grapi, që mund të përfitojnë më shumë nga këto masa në nivel lokal, apo kombëtar. Modele të tillë individësh, sërisht përmes medias, mund të transmetojnë mesazhe të besueshme sensibilizuese shoqërore.

Edhe në politikë tema e mësipërme mbetet aktuale dhe mjaft e preferuar. Shumë politikanë tematikën e dhunës dhe të brutalitetit e shfrytëzojnë për të krijuar përshtypjen impenzimit të tyre populist, ose për të shmangur vëmendjen nga dështimi i tyre në luftën kundër shkaqeve më të thella të potencialit të dhunës në shoqëri. Nga ana e tyre, mediat dëshmojnë një interes të lartë ndaj historive që prekin problemet sociale. Rregulli i artë “bad news are good news” vijon të mbetet ende në fuqi. Përpjekjet profesionale për të gjetur rrugëdaljet nga situatat e padëshirueshme janë të pakta. Në rrekje për të gjetur këto zgjidhje, mediat, si rregull, publikojnë diskursin e figurave shtetërore, duke u krijuar kështu direkt, apo indirekt hapësirën për të zhvilluar luftën e tyre politike.⁶

Ndërkokë, viktimat e problemeve sociale shpesh herë kanë një zë të vakët dhe nga personazhe rrezikojnë të kthehen thjesht në një ndër objektet e ngjarjes. Nga ana tjetër, për një publik të vëmendshëm, vijimësia e ngjarjeve të rënda të dhunës në shoqëri mund të perceptohet si një pafuqi e strukturave të pushtetit, atyre qeverisëse, por edhe të shoqërisë civile për të funksionuar në kohë dhe me efikasitet në përballjen e rasteve të tillë. Zë vend ndërgjegjësimi shoqëror, i cili frymëzon ndjenjën civile të kërkimit të llogarisë ndaj përfaqësuesve të votës së qytetarëve, si dhe të drejtën dhe nevojën e shoqërisë për ndryshim. Roli i medias për funksionimin dhe konsolidimin e demokracisë është tashmë i gjithë pranuar.

⁵ Anthony Giddens, *Modernity and Self-identity* (Cambridge: Polity press, 1991), 80

⁶ James Curran, *Mass Media and Democracy: A Reappraisal*. In James Curran and Michael Gurevitch (Eds.), *Mass media and society* (London: Edward Arnold, 1991), 82

Problematika sociale, “thembra e Akilit” në reportin mes shtypit të shkruar shqiptar dhe audiencës.

Realiteti i medias shqiptare nuk mund të hulumtohet i veçuar nga diskutimet dhe analizat e studiuesve bashkëkohorë të shkencave sociologjike dhe atyre të komunikimit. Në spektrin e këndvështrimeve të tyre mbi reportin media-shoqëri dhe nisur nga qëndrimi se pasqyrimi i problemeve sociale është faktor thelbësor në krijimin e këtyre marrëdhënieve, le të shikojmë e të analizojmë se si kjo realizohet në shtypin e shkruar shqiptar. Për këtë, janë marrë në shqyrtim gazetat “Rilindja Demokratike”, “Zëri i Popullit”; “Republika”; “Integrimi”, “Shekulli”, “MAPO”, “Standard”, “Shqip”, “Shqiptarja.com”, “Panorama”, “Koha Jonë”, “Metropol”, “Tirana Observer”; “TemA”, “Telegraf”, “SOT” përmuanin mars 2013, gjithsej 4698 artikuj kryesorë.

Ajo, që menjëherë bie në sy gjatë shfletimit dhe hulumtimit të përbajtjes së të përditshmeve shqiptare është struktura e përcaktuar qartë e rubrikave kryesore, një dizajn bashkëkohor, i pëlqyeshëm në pjesën më të madhe të rasteve, çfarë mundëson një paraqitje më efektive të tekstit informativ. Problematika politike dhe ekonomike vijojnë të mbeten prioriteti kryesor e më pas vijnë, socialja, kultura dhe sporti. Vihet se, kryesisht, problematika sociale, përpos kronikës së zezë, gjendet e infiltruar në rubrikat kryesore, pra ato politike dhe ekonomike. Nuk mund të themi se ajo anashkalohet, por ende nuk e ka statusin e këtyre dy të fundit. Rrjedhimisht, problemet e shoqërisë trajtohen nga këndvështrimi politik, apo qëndrimi ekonomiko-financiar. Në thelbin e tyre, për ato detaje që i bashkojnë, apo i ndajnë nga konteksti politiko-ekonomik, problemet sociale mund të perceptohen vetëm nga një lexues i vëmendshëm. Megjithatë, nuk mungojnë reportazhet, ku e përditshmja e individit paraqitet në tërësinë e saj. Skematisht, situata e sipër përshkruar paraqitet e tillë:

Rubrikat	Numri i artikujve kryesorë 4698	Në përqindje %
Politikë	2137	45%
Ekonomi	1685	36%
Sociale	876	19%

Tab.1 Ndarja në përqindje e tematikave të publikuara në muajin Mars 2013

Shënim: Tabela nuk evidenton probleme sociale të ndërthurua e të trajtuara në kuadrin e tematikave politiko-ekonomike dhe të diskursit politik, si p.sh. çështja e legalizimeve, hartës së çmimit të pronave, strehimi e punësimi.

Në vijim të këtij konstatimi, vlen të nënvozojmë se problemi nuk qëndron tek konsolidimi i statusit të tematikave sociale, por tek rritja e cilësisë së nivelit të teksteve të ndërthurura në rubrikat politike dhe ekonomike, të konceptimit të tyre, të përmasave dhe të thellimit në detajet sociale, për të bërë të mundur tërheqjen e vëmendjes së auditorit ndaj problematikës shoqërore. Nga artikujt e studiuar, rezulton se tematika sociale e trajtuar është si më poshtë:

Tematika sociale	Numri i artikujve gjithsej 876	Në përqindje %
Kronikë	518	59%
Arsim	126	15%
Shëndetësi	108	12%
Mjedis	74	8%
Fëmijët në nevojë	50	6%

Tab. 2 Problemet sociale të trajtuara në shtypin e ditës përmes muajin Mars 2013

Vihet re se, në kontekstin e përdorimit të informacionit, tekstet me tematikë sociale ndjekin të njëjtin orientim, ashtu sikundër dhe informacionet e tjera, ndërkohë që grupe sociale të ndryshme nuk gjejnë pasqyrim. Kështu, në përpjekje për të térhequr vëmendjen e auditorit, gazetat janë në kufijtë minimalë të balancës mes saktësisë dhe sensacionit. Tituj provokativë, subjektivizmi në përcaktimet, fakte të paverifikuara mirë janë prezantuar duke e larguar lexuesin nga ngjarja reale, si dhe duke vënë në pikëpyetje etikën profesionale të gazetarit. Janë çoroditës tituj si p.sh: "Gazeta Shqiptare", 4 mars 2013: "Korçë. Akuza përdhunim, vajza: Seks si në filma"; "MAPO"-11 mars 2013: "Kreu i Shoqatës së Arkitektëve vret veten pas darkës me miqtë"; "Shekulli: - 13 mars 2013: "Tiranë E lë e dashura kërkon të hidhet nga kati i 13-të". "Shqip" – 30 mars 2013: "Lezhë, babai vret vajzën 19-vjeçare me armë zjarri, iku tri ditë nga shtëpia". Mënyra arbitrale e raportimit të faktave dhe mungesa e theksuar e etikës është dëshmuar gjatë këtij muaji në trajtimin e ngjarjes së rëndë, kur një i arrestuar përfundon me pedofili rrëfim. Detaje rrënqethëse të këtij rrëfimi u publikuan në shtypin e ditës që në faqet e para të gazetave dhe më pas dhe në brendësi të tyre. Publikimi, që ngjalli një reagim të fortë publik dhe të shoqatave të gazetarëve, po ashtu dhe në rrjetet sociale ishte ai i gazetës "Shqiptarja.com", datë 20 mars

2013, ku raportimi, bazuar në dëshminë e detajuar gjyqësore të të pandehurit, kalonte çdo cak të etikës profesionale. Një ndër titujt sensacionalë për këtë ngjarje është publikuar në gazeten “Standard” – 20 mars 2013: “Ardian Prrenjas, mes poligamisë me dy femra dhe abuzimit me fëmijë”. Vlen të vëmë në dukje se, tituj me një rëndësë më të fortë sensacionale dhe emocionale i kanë paraprirë artikujve të shumtë për ngjarjen e të akuzuarit për pedofili, Ardian Prrenjas, të cilët janë publikuar në të përditshmet shqiptare prej datës 18 mars 2013 e që kanë vijuar intensivisht deri në datën 26 mars 2013, por, në rrekje për të ruajtur etikën profesionale në kuadrin e një artikulli kërkimor, nuk e gjykojmë me vend për t'i përmendur.

Në këtë mënyrë, në një atmosferë, ku njeriut i duket vetja pa ndihmë dhe pa mbrojtje në një shoqëri me agresivitet në rritje, zhvillohen dyshimi dhe pesimizmi, formohet vakuumi i vlerave, i orientimeve të qarta dhe qëllimeve tek të cilat duhet të synojë individi dhe shoqëria dhe të cilat shërbejnë si një stimul për ecjen e tyre përpara. Rënia e moralit tradicional ndikon në ndjenjën e apatisë dhe të pesimizmit, sidomos tek shtresat e margjinalizuara shoqërore, të cilat të zhgënjenyera i drejtohen vëtmisë sociale.⁷

Për shkak të fokusimit të gazetarëve tek ngjarjet sensacionale, ka probleme aktuale të cilat kalojnë pa u vënë re. Edhe në rastin kur pasqyrimi i ngjarjeve të tillë ndodh, trajtimi i thelbit të problemit është i vakët, ose i vonuar, për arsy se është sensacioni, që tërheq më tepër kureshtje, më tepër vëmendje. Jemi tashmë të njojur me situatën, kur, për një ngjarje të tematikës sociale ngrihen versionet e ndryshme, duke menduar edhe për detajet më të parëndësishme, gjenden shkaqet dhe konteksti i zhvillimit të saj. Edhe pse pasqyrimi i ngjarjes përfundon, aktualiteti i problemit mbetet dhe ai nuk gjen më pasqyrim të mëtejshëm, duke cenuar kështu të vërtetën faktike. Ngjarje të tillë fillimisht mbysin faqet e gazetave dhe më pas, papritur ato zhduken. Kjo vlen dhe sa i përket ngjarjes më të bujshme të kronikave për muajin e mars, që pati një ndikim të fortë shoqëror, me protagonistë A.P. Fillimisht kemi reagime të habisë, zhgënjimit, revoltimit qytetar, të cilat më pas shndërrohen tek një lloj përshtatshmërie dhe indiferentizmi të lexuesit, i cili, në një përballje sërishmi me një problematikë të ngjashme është totalisht apatik, ndoshta edhe pse problemi në vjetvete për të nuk përbën më ndonjë risi.

---

⁷ Curran, *Mass Media and Democracy: A Reappraisal*. In James Curran and Michael Gurevitch (Eds.), *Mass media and society*, 117

Studiuar të shkencave të komunikimit dhe atyre sociale ngrënë shqetësimin se “nëse auditori nuk gjen një informacion të plotë me qëllim nxitjen e diskutimit publik dhe zgjidhjen e problemit social, atëherë ai e thjeshton marrëdhënien me këtë informacion, e kalon vëmendjen e tij tek një informacion tjeter për momentin më me interes dhe kështu vijon. Tek auditori zhvillohet ndjenja e pritshmërisë pasive, apatisë sociale, çfarë e kthejnë atë në një objekt të manipulueshëm, sidomos kur ai fillon të presë vetëm nga pushteti”.⁸ Ky shqetësim bëhet më real nëse do i referoheshim rubrikave të kronikës së zezë. Në tabelën e mësipërme ato zënë një pjesë të konsiderueshme në pasqyrimin e tematikave sociale. Në këto kronika konstatohet një lloj monologu informativ, pra, nuk garantohet komunikimi i plotë me auditorin edhe pse ngjarjet e pasqyruara tërheqin vëmendjen e tij dhe, adresimi i problemeve sociale është i njëkahshëm, për shembull, pasqyrohen ngjarjet e krimit ordiner, apo të mjerimit social, por nuk ofrohen rrugëzgjidhjet. “Shekulli” – 26 mars 2013: “Luftë me thika, plagosen rëndë nëna e dy djemtë, konflikti për pronën”; “Metropol” – 29 mars 2013: “Vranë 17 vjeçarin me levë se i pa shtrembër, ndalohen 2 autorët”; “MAPO” – 30 mars 2013: “Nëna e sëmurë helmon të bijën me aftësi të kufizuar dhe veten”; Këto janë vetëm disa nga titujt, për ilustrim. Fatkeqësisht lajme të tilla pasqyrojnë një realitet të pandryshueshëm për ditë, javë, muaj e vite. Frekuencia e publikimit të këtilla lajmeve është alarmante, edhe vetëm duke iu referuar shtypit të shkruar të periudhës së marrë në studim dhe duket se reagimi social ndaj të tilla fenomeneve të bëra publike është mjaft i dobët, ndërkokë që vetë gazetarët tashmë i publikojnë të tilla informacione si materiale, apo ngjarje rutinë.

Dukuri tjeter që vihet re, sidomos në shtypin e shkruar partiak është mungesa e diferencimit mes kritikës dhe negativizmit. Komunikimi konfliktual, konfrontimi parimor shpesh herë i kthen prioritetet sociale në një kalë për betejat politike. Është pothuajse i pamundur perceptimi se kur kritika, apo gjykimi janë të bazuara mbi argumente të logjikshme dhe fakte të qenësishme. Shifra të njëjta, raporte, apo deklarata që kanë të bëjnë me problematikat sociale trajtohen nga këndvështrime kundërshtuese. Duke trajtuar rastin e publikimit të

⁸ Paul F. Lazarsfeld and Robert K. Merton. *Mass Communication, popular taste and organized social action*. Bryson, (ed.) *The Communication of Ideas*, (N.Y.: Harper and Brothers, 1948), 95

fotove ku Arben Frroku, i akuzuar për vrasjen e kryekomisarit Dritan Dajti, shfaqet i ulur në një tryezë me drejtues të lartë të Policisë së Shtetit, gazetat e dy partive më të mëdha politike “Rilindja Demokratike” dhe “Zëri i Popullit” shkruajnë: “RD”: “I dyshuari për vrasjen e Lamajt, do kandidonte për Ramën në zgjedhje” dhe “ZP”: “Kupola e zezë, organizata më e rrezikshme, më kriminale”.

Një element për t'u përmendur është mungesa e heronjve pozitivë në shtypin e shkruar. Duket se jetojmë në kohën ku ka liderë, por jo heronj. Shumë rrallë personazhet protagonistë gjenden mes njerëzve të thjeshtë, që kanë një mënyrë normale të jetesës. Mungesa e modelit për t'u ndjekur nga të rinjtë. Nuk bëhet fjalë për revokimin e gazetarisë, e cila ndërton heronjtë pozitivë për shkak të propagandës, por është e rëndësishme që modele të tillë të gjenden në shoqërinë e sotme shqiptare, në mënyrë që të rinjtë të kenë një orientim të paktën për atë çka duan të jenë e të bëjnë në jetën e tyre. Në shtypin e shkruar profesione të vyera si ai i mësuesit, profesorit, mjekut, gjyqtarit, avokatit, punonjësve të artit dhe të kulturës, për fat të keq lidhen më së shumti me korrupsionin dhe varfërinë. Për shembull, me rastin e festës së mësuesit, një sërë artikujsh i kushtohen kësaj kategorie, por një pjesë e mirë e tyre janë deklarata nga tribunat politike, p.sh. “Integrimi” – 4 mars 2013: “Luan Rama Mësuesi meriton status të veçantë”; “RD”- 13 mars 2013: “Mësuesit, rrogë mbi 700 dollarë, premtimi i Berishës për katër vitet që vijnë”; “ZP” – 28 mars 2013: “Qeveria socialiste rritje pagash për mësuesit, infermierët, policët”. Gjithsesi, nuk mungojnë dhe komentet me tematikë problemor në këtë kuadër, edhe pse zënë një hapësirë më të ngushtë informative, p.sh. “Panorama” – 7 mars 2013: “Universiteti i Mjekësisë, një urë në të ardhmen” – opinion nga Myftari Barbullushi; “Shqip” – 7 mars 2013: “Për fëmijën – nxënës që do të donim të gjithë (Mësuesve për 7 mars)” – shkruar nga Pëllumb Karameta; “Shqiptarja.com” – 8 mars 2013: “Arsimi dhe festa e 7 Marsit” – nga Afrim Krasniqi.

Është me vend që, mes profesionistëve të nderuar nga mësimdhënia, mjekësia, arti e kultura, etj., të gjenden personazhet pozitivë, pasi dhe ekzistenza e tyre në një kohë kaq të vështirë, ku vlerat shoqërore dhe ato të familjes janë në krizë, është një fakt që duhet vënë në pah për të transmetuar mesazhe pozitive tek audiencia. Lajmet sociale hapin faqet e para të gazetave kur ato shfaqin problematikë, ndaj pretendimi ndaj tyre është modest. Megjithatë, vëmë re se edhe në suplementet e gazetave, personazhet, të cilët i prezantohen dhe bëhen të njojur për një audiencë të tërë vijnë nga bota e modës, artit, reality show e sfera

të tjera të ngjashme me këto. Për të rinxjtë, që kryejnë një jetë normale, që kanë ambicie studimore e profesionale, mungojnë shembujt dhe interesat e tyre mbeten të papërfaqësuar. Në këto suplemente mungon analiza cilësore e problemeve sociale edhe në rastet kur ato bëhen prezente, për shkak të mospërpunimit ende të metodave efikase dhe të mjaftueshme, të cilat i përligjen formatit të gazetës mëmë.

Sa i përket formës së pasqyrimit të problematikës sociale, gjatë analizës së gazetave të sipër renduara konstatohen këto elementë pozitivë:

Së pari, lajmi i zgjeruar në shtypin e ditës zë një hapësirë më të madhe informative, duke bërë të mundur kuptimin e kontekstit të ngjarjes. Metoda e studimit të situatës del në plan të parë. Kritika dhe retorika i lenë vendin pragmatizmit. Ndiqen metodat e kërkimit sociologjik:⁹ anketimi, vëzhgimi, për të kaluar pastaj tek reportazhet e bazuara në përfundimet e këtyre kërkimeve. Përdoren elementë të përfshirjes në ngjarje, kështu që gazetari luan rolin e tij social dhe profesional.

Së dyti, vihet re rikthimi i shënimit, reportazhit dhe korrespondencës si gjini informative të pasqyrimit. Informimi mbi problemet sociale të shoqërisë kryesisht është zhvilluar nëpërmjet gjinive si: intervista, artikujt problemorë, komentet, si dhe investigimi, të cilat përcilleshin nëpërmjet një etike racionale. Tashmë interesi për tekstet me një informacion dhe detaje më të zgjeruara duket se është kthyer. Në shtypin e ditës zënë vend përshkrimet e kushteve të jetesës, detajet përrjedhjen e ngjarjeve në kohë, historive të jetës, ndërkokë që efekti i tyre duket të jetë i madh.

Së treti, një metodë relativisht e re, ajo e ekspertizës shoqërore zë vend në shtypin e shkruar, duke i ofruar audiencës mundësinë për të kuptuar një problem konkret të shoqërisë në të tërë format e tij, përmes pasqyrimit të këndvështrimeve, qëndrime dhe mendime të ekspertëve nga fusha të ndryshme, por të ndërlidhura lidhur me një problem social. Kjo ekspertizë ofrohet përmes editorialit, apo materialeve të gazetarit, i cili jep një panoramë për thelbin e problemit, duke pasqyruar mendimet e strukturave të pushtetit, të ekspertëve të pavarur të fushës, si dhe të grupeve të ndryshme nga komuniteti. “Kjo ndikon në maksimalizimin e aktivizimit qytetar të auditorit, përvçëse jep alternativat e rrugëdaljes nga ky problem. Në këtë mënyrë rritet niveli i kompetencës për ta njojur auditorin me informacionin dhe, në këtë mënyrë, e afron këtë tek një marrëveshje shoqërore, e cila merr një rëndësi të veçantë në kushtet kur

⁹ Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory* (London: Macmillan, 1979), 43

vendimmarra në nivelin ligjor nuk është gjithnjë shumë e lehtë dhe mund të zgjasë për një kohë shumë të gjatë. Kjo qasje duket të jetë më e vlefshme në rastet e vendimmarres politike, sa i përket çështjeve sociale".¹⁰

Përfundime

Në përfundim, argumentet e sjella në këtë artikull konfirmojnë vërtetësinë e tezës së hedhur në fillim të këtij hulumtimi se:

- një vëzhgim i përbajtjes së shtypit të shkruar shqiptar përmes muajin mars 2013 reflekton tendencën e sjelljes së tij sipas rregullave të konkurrencës, të cilat e orientojnë drejt luftës përmes fituar dhe ruajtur vëmendjen e publikut. Tekstet me tematikë sociale ndërtohen me të njëjtin koncept, ashtu sikundër dhe informacionet e tjera.
- sa i përket raportimit të problematikës sociale, mjetet e përdorura përmes tërhequr vëmendjen e publikut janë shpeshherë arbitrale. Në përpjekje përmes tërhequr interesin e auditorit, gazetat janë në kufijtë minimalë të balancës mes saktësisë dhe sensacionit.
- audiencia gjendet e përfshirë nga një gamë e gjërë e emocioneve kryesisht negative, edhe përmes shkak të mungesës së shembujve pozitivë. Problema aktuale kalojnë pa u vënë re, apo pa u perceptuar saktë në publik përmes shkak të konfuzionit informativ, që i krijohet si rrjedhojë.
- roli i shtypit të shkruar shqiptar si instrument i kohezionit social është i pamjaftueshëm dhe, me shumë gjasa, ndikon në krijimin e apatisë sociale tek audiencia.
- mbetet i pamohueshëm funksioni informativ i tij dhe gjetja e formave origjinale prej gazetarëve të raportimit, investigimit, në rrekje përmes gjetur dhe promovuar rrugëzgjidhje reale të problemeve sociale, në interes të qytetarëve, çfarë lë shteg të besojmë në funksionimin më tej të tij në shërbim të kohezionit social.

---

¹⁰ David Crowley and David Mitchell, *Communication Theory Today* (Cambridge: Polity; Stanford: Stanford University Press, 1994), 39

Bibliografia:

Carlson, James. *Television Entertainment and Political Socialization*. New York: McGrawHill, Inc. 1995.

Crowley, David and Mitchell, David. *Communication Theory Today*. Cambridge: Polity; Stanford: Stanford University Press, 1994.

Curran, James *Mass Media and Democracy: A Reappraisal*. In James Curran and Michael Gurevitch (Eds.), *Mass media and society*. London: Edward Arnold, 1991.

Giddens, Anthony. *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan, 1979.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-identity*. Cambridge: Polity press, 1991.

International Encyclopedia of the Social Sciences. 1968. COPYRIGHT 2008 Thomson Gale. <http://www.encyclopedia.com>.

Lazarsfeld, Paul and Merton, Robert. *Mass Communication, popular taste and organized social action*. Bryson, (ed.) *The Communication of Ideas*. New York: Harper and Brothers, 1948.

McQuail, Denis. *Mass Communication and Public Interest: Towards Social Theory for Media Structure and Performance*. Oxford: Polity Press, 1994.

Ясавеев, Искандер Габдрахманович. *Социальные проблемы: конструкционистское прочтение: хрестоматия*. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2007.

**PhD Cand. Ermira Alja
Prof.Dr. Miaser Dibra**

TEMA FETARE NË LETËRSINË SHQIPTARE ME SHKRIM ARAB

Abstract

In the context of various opinions on Albanian literature in Arabic script and in the context of discussing literature as art or mission, the paper attempts to clarify some literature displaying of literariness over Arabic writings literary as diverse literature, which is considered ongoing and deepening of old Albanian literary performances and as a displaying various backgrounds of human with life. Focusing on the religios theme of literature, it is regarded missionaries elements and overcoming them, as found in the transcendence of writing, as in the phenomenon of the emergence of a new type of lyrical self.

Tema fetare në letërsinë shqiptare me shkrim arab

Robert Elsie thotë: *Orvajtjet e para në fillim të shekullit të tetëmbëdhjetë nga shkrimitarë shqiptarë të formuar në një kulturë islamike për t'u shprehur jo në gjuhët e Orientit, por në gjuhën e vet vendëse, ishin aq vendimtare dhe të rëndësishme sa edhe ç'kish qenë kalimi nga latinishtja në shqip për krijimin e letërsisë së hershme shqiptare.¹*

Pak më vonë, përsëri Elsie thotë: *Letërsia myslimanë e shekujve të tetëmbëdhjetë dhe nëntëmbëdhjetë, e shkruar me alfabetin arab dhe e frysmezuar nga Orienti, nuk mund të mbahej më në këmbë gjatë luftrave të shqiptarëve për pavarezi kundër Perandorisë Osmane dhe u braktis në të mirë të modeleve më perëndimore.²*

Këto dy konstatime të Elsie i kemi pranëvënë, sepse provokojnë diskutim mbi disa çështje të rëndësishme, mes të cilave edhe të çështjes se si lindi dhe ç'individualitet pati letërsia shqipe me alfabet arab dhe çështjes se çfarë kodesh letrare la ajo në letërsinë shqipe.

Këto probleme janë të lidhura ngushtë me funksionin e atëkohshëm dhe të sotëm të letërsisë, si edhe me çështjen e pavarësisë së saj si art.

Në studimet tonë letrare ka mendime të ndryshme, deri në të kundërtë mbi këtë letërsi.

Në vijimin e mendimit kritik shqiptar, ajo quhet me emra të ndryshëm, si: rrymë e bejtexhinjve (Mahir Domi), shkollë poetike (Jorgo Bulo), alhamiado shqiptare (Mahmud Hysa), letërsi e bejtexhinjve (Robert Elsie), etj.

Ne kemi zgjedhur prej këtyre emërtimeve termin letërsi e shkruar me alfabet arab dhe jo letërsi myslimanë apo alhamiado, sepse kemi menduar se kjo letërsi që është rrjedhë e natyrshme e përcaktuar nga faktorë historiko-socialë, paraqet sfidën e krijimit në gjuhën amtare dhe është e shkruar me vetëdijen e krijuesit dhe etnisë.

Fakti tjetër që është një letërsi e kultivuar, me tema dhe motive të reja në kërkim të thelbit të shqetësimit njerëzor dhe të gjithë dukurive përbajtësore e tingullore letrare, tregon se është vazhdim i shprehjes së konsistencës së shpirtit dhe gjuhës shqipe nëpërmjet lëvrimit letrar. (Flasim për gjuhën shqipe, si për një institucion kompleks, që, sipas antropologjisë kulturore moderne, paraqet veprimtarinë e pandërpërre të shpirtit që tingullin e shndërron në shprehje të mendimit, që është e lidhur ngushtë me karakterin e popullit që i përket, pra për shqiptarësinë e letërsisë si thelb etnogjuhësor.)

Këto janë disa nga arsyet që alhamiado nuk paraqet një term të pëllqyer për shumicën e kritikës letrare, si edhe për ne në studimin tonë, pasi alhamiado është

¹ Robert Elsie, *Histori e Letërsisë Shqiptare*, DUKAGJINI, Tiranë-Pejë, 1997, fq 71

² Po aty, Parathënie, Fq IX

një term ndërkontebtar që thekson ndikimin e jashtëm të kësaj letërsie dhe i minimizon veçantitë që bëhen specifike kontebtare, prej këtij ndikimi.

Nuk do të preferonim as emërtimin letërsi mysliman, pasi në shfaqjet e kësaj letërsie ka mjaft krijime të karakterit fetar, por ka edhe mjaft krijime të karakterit laik, ashtu siç ka edhe krijime që nuk është e thjeshtë t'i klasifikosh.

Kurse emërtimi letërsi e bejtexhinjve, është një emërtim që ka zënë më shumë vend, por njëkohësisht që edhe po kontestohet gjithnjë e më shumë, duke u quajtur *jo i goditur* (Jorgo Bulo) prandaj edhe ne na është dukur më asnjanës emërtimi letërsi shqipe me alfabet arab, pavarësisht se edhe ky nxjerr në pah si karakter emërtues diçka që s'ka lidhje me thelbin letrar, por që në një mënyrë konotative pranon një lloj influence (gjë që është reale).

Duke shkuar tani përtjerë emërtimit të përdorur dhe duke u përpjekur të kërkojmë fillimet e letërsisë me shkrin arab, kemi Rexhep Ismailin te *Tekste të vjetra*, që thotë se nëse mund t'i besohet Arnoldit, në vitin 1600 në Shqipëri kishte dhjetë herë më shumë të krishterë se myslimanë.

Nga ana tjeter kemi idenë e O. Myderrizit se proselitizmi i shqiptarëve ndodhi me shpejtësi në shekullin XVII-XVIII.

Nëse mund t'i besojmë edhe idesë tjeter të Osman Myderrizit se letërsia filobiblike është, mes të tjerash, edhe shprehje e kundërshtimit të proselitizmit mysliman që përpiquej të përfshinte malësorët që i afroheshin qyteteve që ishin nën ndikimin e institucioneve fetare e kulturore të pushtuesit dhe se shekullit XVII ishte ngadhënjimi i proselitizmit, pasi, sipas Myderrizit, proselitizmin nuk e ndalin librat, atëherë ne duhet të mendojmë se fundi i shekullit XVII duhet të jetë koha kur kanë bashkekzistuar shkrimi me alfabet arab dhe shkrimi i konfesionit fetar të krishterë, por ne nuk kemi dëshmi të plota për këtë. Këtij argumenti mund t'i shtonim edhe një argument që përdor Çabej, kur thotë se .. *osmanët synonin kryesisht pushtimin politik e administrativ të vendeve; ata me pak përashtime, nuk bënë politikë kolonizimi*³ ....

Dokumentet tona për shkrimin me alfabet arab janë kontradiktore. Gjithsesi pranohet se fillimi i dokumentuar i këtij shkrimi është fillimi i shekullit XVIII, duke supozuar edhe mundësinë e fundit të shekullit XVII. Vetë shkrimi i divanit të Nezim Frakullës në fillim të shekullit XVIII, tregon se rrathi i njerëzve të ditur në krye të të cilëve ishin njerëzit fetarë që lexonin arabisht, persisht e turqisht ishte i krijuar tashmë në shekullin XVIII.

Meqenëse veprat në këto gjuhë mund t'i lexonte vetëm një numër i kufizuar njerëzish, meqenëse shqiptarët ishin vitalë dhe të fortë (cilësi që i kishin treguar edhe nëpërmjet rezistencës së gjuhës), atëherë është normale që të lindte një grup poetësh që, edhe pse nën ndikimin e kulturës osmane, të ndienin nevojën për të shkruar veprat në gjuhën shqipe. Pra, lindjen e letërsisë me alfabet arab, ne nuk e

---

³Eqrem Çabej, Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes, MÇM, Tiranë 1994

shohim të lidhur thjesht me zhvillimin e qyteteve dhe me dominimin e proselitizmit, por edhe me disa faktorë më të brendshëm metafizikë.

Në lidhje me këtë, nuk ka mbetur pa komentuar fakti që në klasifikimin e letërsisë të Çabejt mungon qarku i letërsisë myslimanë. Argumenti për të kuptuar këtë mungesë është mbështetur në mosnjohjen e kësaj letërsie nga Çabej dhe nga fakti se mendohet që ai e ka marrë këtë klasifikim të viteve '20 nga Lambertz.

Kurse në botimin “Shkrimtarët shqiptarë”, të vitit 1941, mbledhë nën kujdesin e Ernest Koliqit, e punuar nga Namik Resuli, dallohen si grup tjetër letrar edhe shkrimtarët e vjetër myslimanë (bejtexhinjtë).

Ideja e qarqeve të Çabejt, pavarësisht pohimit a mohimit të një qarku, është interesante dhe vazhdon të jetë e tillë, sepse, qarqet e shkrimtarëve prodhuan kulme letrare mbi bazën e karakteristikave të përbashkëta dhe kodeve të tyre poetike.

Kështu, p.sh., qarku i shkrimtarëve të veriuat çoi në daljen e një personaliteti si Bogdani, e në këtë aspekt, kur shpirti shqiptar kërkoi shprehjen e vet, nëpërmjet një kulture të kohës, bashkohemi me Kadarenë që një kulturë tjetër e izoloi këndvështrimin e të parës.

Hyrja në këtë kulurë të re, pati koston në kohë, pasi shqiptarëve iu desh një farë periudhe për të fituar distancën dhe vetëdijen mbi veçantinë e identitetit të vet brenda ndikimit të kulturës së re ku u përfshinë. Në shekullin XVI - XVII njihen shqiptarë që kontribuan në letërsinë turke [Nesihi i Prishtinës (rreth 1470-1512), Jahja Dukagjini (vd. 1575), Koçi Beu nga Korça që u quajt Monteskjë osman (këshilltar i Sulltan Muradit IV që sundoi gjatë viteve 1623-1640), etj.], bile ndër to Jahja Dukagjini shkruan në njëren prej poezieve të tij për prejardhjen dhe racën e tij shqiptare.

Kështu, në fundin e viteve 1600 kemi shkrimet filobiblike që përpilen t'i kundërvihen proselitizmit dhe, nga ana tjetër, triumfin e proselitizmit; Kjo, mendojmë ne, është ajo që Kadare e ka quajtur neutralizim kulturash.

Një dritë tjetër (që mabetet për ta diskutuar) ka pohimi i Muhamed Pirrakut, kur thotë se në Kosovë ka ekzistuar tradita e shkrimtërëve shqipes me alfabet arab si vazhdim i asaj të Budit, Bardhit, Bogdanit.

Në shekullin XVIII fillojnë edhe dëshmitë e shkrimeve letrare me alfabet arab.

Ka burime ku pohohet si dokument i parë i shqipes së shkruar me alfabet arab *Vehbija* e T. Efendi Boshnjakut e vitit 1835, por mendojmë se kërkime të tjera kanë nxjerrë në pah se ndër poezitë e para të shkruara me alfabet arab konsiderohet sipas Pirrakut, ilalia: *Ah un i mjeri kesh tue fjet* (gjysma dytë e shekullit XVII - fillimi i shek XVIII) e Dervish Hasanit:

Ah, un i mjeri kesh tu fjet
e m'dul gjumi per ahiret,
Me ni myrdish jom përpjek,
cka m'kallzojti ah medet,
Ai m i celi kater dyr,
njonda osht a(h) shariat
osht e dyta tarikat
dera tret hakikat,

Në burime të tjera pohohet se vjersha e parë e shkruar me alfabet arab që njihet, është ajo e autorit Muçi Zade “Im Zot, mos na lër pa kave” e vitit 1724 (1725) e cila është një poezi me rimë a,a,a,b ku b – përsëritet si refren në të gjitha strofat:

Për sa rrëfejnë myxhizatë,
për shenjtërit që janë vatë,
mos më le bë iftar thatë,
Imzot, mos më ler pa kahve!

Për hyrmet të Fatimesë,
për të mirët e Mejremesë,
mos më lerë me lëng t'armesë
imzot, mos më lerë pa kahve!

Pa dashur të merremi me përcakttime kohore, por vetëm tipologjike, ne vëmë re se të dyja këto krijime kanë në bazë të vet reflektimet njerëzore dhe lutjen ndaj Zotit me një qasje të llojit tjetër nga ajo biblike, sipas linjës kuranore.

Nëse e shohim kështu, Muhamed Pirraku ka të drejtë kur thotë se në pikëpamje të qasjes letrare, letërsia e bejtexhinjve është vazhdim i letërsisë filobiblike.

Atëherë lind çështja se ç'solli letërsia e bejtexhinjve? Nëse tek letërsia filobiblike letrarja, (joqëllimorja) është te metafizika e njeriut dhe te metafizika e gjuhës, atëherë çfarë përforcoi dhe çfarë solli të re letërsia e bejtexhinjve, apo duke sjellë qasje nga një drejtim tjetër kulturor është rifillim, që presupozon një kthim letrar prapa? (Kemi parasysh kulmimin që krijoj Bogdaninë letërsi.)

Duke vazhduar të arsyetojmë dhe duke iu referuar edhe një herë letërsisë filo-biblike, mund të thoshim se ajo shfaqi kode letrare që lidhen në një farë mënyre me potencialet e brendshme që shfaqi gjuha e dialekteve dhe periudhave të caktuara, që bashkuar me veçantitë që lidhen me temat, motivet, botëkuptimin, e dukuri të tjera, krijuan një lloj autonomie letrare.

Kjo është edhe arsyaja që ne na duket më e përshtatshme fjala letërsi filo-biblike, sesa katolike, sepse kemi mbështetur faktin se raportet e biblës me shkrime të ndryshme kanë prodhuar letërsi që i ka kapërcyer kufijtë fetarë.

(Krahas kësaj, duke e parë në aspektin letrar, mospërdorimi i termave letërsi myslimane, (apo katolike a ortodokse), do të promovonte stimulimin e këndvështrimeve joateiste të letërsisë.)

Atëherë duke parë se letërsia me shkrim arab u shfaq si letërsi me temë fetare, (por edhe me krijime të tjera) mendojmë se kjo temë, duhet konsideruar si vazhdim i traditës abrahamike që është e pranishme dhe që shfaqet me daljen e njëpasnjëshme të Judaizmit, Krishtërimit dhe Islamit dhe si nevojë e shprehjes së lidhjes me Zotin. Pra, ky është një kontekst më i plotësuar i idesë së vazhdimësisë të letërsisë së bejtexhinjve nga letërsia filobiblike.

Pastaj, ajo që erdhi në Shqipëri dhe që jetoi nga islami, mendojmë se ka lidhje me atë që ky këndvështrim plotësoi.

Në letërsinë shqipe me alfabet arab gjenden disa zhanre që janë lëvruar, si: epi fetar romantik, tregimet në vargje me karakter moral-didaktik, vjersha të gjata ku mbisundon tematika shoqërore, mevludë, poezi lirike mistike, ilahi, përkthime nga arabishtja, turqishtja, etj.

Në këto shkrime, një pjesë e madhe është me temë fetare (myslimane) dhe një pjesë janë krijime me temë jofetare, krijime që nuk janë të ndara prerasi, pasi, siç ka poetë që shkruan edhe ilahi, edhe vargje të tjera me karakter laik, ka edhe shkrime që pavarësish se kanë ndikim nga filozofia fetare, e tejkalojnë atë me potencialin polisemantik që fiton gjuha.

Duke u fokusuar tek shkrimet me temë fetare do të dallonim: shkrimet që janë ritregime mbi ngjarjet Kur'anore që janë Mevludet, epin fetar romantik dhe reflektimet personale mbi tema fetare që janë ilahitë ose poezi të llojeve të tjera. Këto lloje erdhën në shqip të përkthysa, ose të krijuara.

Në lidhje me poezinë me temë fetare të shkruar me alfabet arab, M. Hysa mendon se nuk është vlerësuar sa duhet përpjekja e autorëve të tyre për ta futur shqipen në xhami dhe *në mënyrë aprioristike është ndërprerë rrjedha e saj letrare-mendore me Rilindjen Kombëtare*. (I. Rexhepi, Tekste të vjetra, fq 42).

Kurse në disa histori të letërsisë shqiptare është vlerësuar poezia laike e letërsisë me shkrim arab, kryesisht si poezi me karakter social, pavarësish se me njojhen dhe shkrimet që kemi ditët e sotme, kjo nuk zë vend të gjere.

Në fakt, shumësia e shkrimeve mund të ndikojë tek krijimi i kodeve letrare, por, nga ana tjetër, arritet e letërsisë nuk maten vetëm me anën sasiore, pasi edhe një pjesë e vogël e krijimtarisë mund të shënojë një hop cilësor.

Atëherë si shfaqet letërsia me shkrim arab, si letërsi sociale? Po reporti i saj me letërsinë qëllimore si është?

Nëse i referohemi krijimeve me temë fetare: epit fetar, mevludit, ilahive, etj., shkrimet me përhapje më të madhe janë ato të ilahive dhe mevludeve.

Nga ana tjetër, mevludi, si poezi me karakter didaktik e estetik, në temën e përshkrimit të jetës së Profetit ka disa specifika:

Specifika më e rëndësishme lidhet me faktin që Mevludi këndohet. Kjo bën që poezia të jetë e thjeshtë, të perceptohet shpejt, të mbahet mend lehtë dhe

të gjitha këto e bëjnë që të jetë shumë afër poezisë popullore. Një specifikë tjetër e mevludit është fakti se ai i këndon jetës dhe veprës së Profetit, kështu që subjekti poetik është i dhënë dhe i pandryshueshmëri në kuptimin që nuk të lë të flirtosh me të, pasi domethënja e jetës dhe veprës së Profetit është në vetvete shembull didaktik.

Prandaj edhe në mënyrën e trajtimit të mevludeve nuk gjejmë ndryshueshmëri të ndjeshme për nga qasja ndaj fakteve. Mund të gjejmë detaje, (si p.sh., në mevludin e Hafiz Ali Korçës,) se si ai pranon mundësinë e “gabimit” njerëzor, se si vlerëson njeriun si kuptim dhe zbukurim i jetës, etj., elemente që tingëllojnë përparimtare dhe demokratike nga fakti që vendosen në një lloj letrar fetar tematikisht të përcaktuar.

Edhe përshkrimi përfundit e njeriut, brenda këtij konteksti, është shprehje e ndjesive humaniste brenda konteksteve të përcaktuara fetare:

Me atin e nderçim Ademn' e uruar
Këtë jetë Zoti e ka zbukuar

.....
(.. Mevludet në gjuhën shqipe, fq 355)

Ja desh madhësija si çpiku njerinë
Vëntzënës e vuri përmi gjithësinë.
Sa dituri janë ja dha Perëndija
Engjejt u çuditnë në punët e tija.
Sa meleqe ishin në sexhde i ranë
Dreqi nga nakari nuk i ardhi pranë.

.....
(.. Mevludet në gjuhën shqipe, fq 355)

Ndërsa, pavarësisht nga qasja që e kanë të ngjashme, mevludet dallojnë nga njëri-tjetri nga disa specifika letrare, si: rrjedhshmëria e ligjërimit, harmonia, originaliteti i brendësimit të subjektit, nga gjuha e përdorur, etj.

Kështu, në vargjet që i kushtohen vdekjes së Profetit, në mevludin e Hafiz Ali Korçës, raporti i krijuesit dhe qëndrimi emocional i tij ndaj simboleve është një qëndrim shumë pranë pikëpamjeve rilindase, ku Perëndia simbolizon të mirën, të drejtën dhe të afruarit me dijen e kombësinë; në pikëpamje artistike vlen përf t'u shënuar pesha abstraguese e vargut dhe transhendenca që fiton gjuha në sajë të rrjedhshmërisë të vetvetishme të shprehjes së mendimit:

Me shpatë në dorë thériste Umeri
“Do ta grinj kush thotë që vdiq Pejgamberi”

.....

Mjaftni mblidhni mënttë, lini logorinë
Në vdiq Muhammedi kemi Perëndinë.”

.....
Po mbajtmë Kuranë mbajtmë lumtërinë
Me të munt ta mbajmë din’ e kombësinë.

...
Zot! Le të na rrojë Atdheu’ Kombësija
Aqë sa të rrojë edhe gjithësija.

Kjo tregon se nuk mund ta përjashtojmë letraren nga disa kode poetike që krijohen, qoftë si rrjedhojë e qasjeve të caktuara (fetare) ndaj rrëfimit, qoftë si rrjedhojë e transhendencës gjuhësore të individeve të spikatur, (siç ishte Hasan Zyko Kamberi, Hafiz Ali Korça, etj.), dhe pavarësisht se ato nuk përbëjnë hop letrar me tërësinë e tyre, sepse detajet e letrarësissë mbeten jo objekt i plotë shkrimi.

Është problem fakti se botimi i parë i Mevludit të Hafiz Ali Korçës doli më 1900 dhe ne nuk e njohim variantin e atij viti, pasi në ribotimet e tjera u shtuan vargje, dhe për këtë, nuk mund të gjykojmë mirë për vendin dhe rolin letrar të detajeve; të njëjtën gjë mund të themi edhe për mevludet e tjerë.

Nuk ka një mendim të përcaktuar se kur janë krijuar mevludet në gjuhën shqipe. Në gjuhën turke mevludi i parë konsiderohet ai i Sulejman Çelepisë, më 1409; kurse për gjuhën shqipe, mevludi i parë i krijuar është konsideruar ai i Hasan Zyko Kamberit, kurse i pari i përkthyer është konsideruar ai i Hafiz Ali Riza Ulqinakut. Pavarësisht se duke i krahasuar këto të dhëna me triumfin e proselitizmit në fundin e shekullit XVII, ka mundësi që këto autorë të duken të vonë. Duket se kjo çështje nuk ka shumë rëndësi për këndvështrimin e temës sonë, megjithatë nuk është e parëndësishme. Format individuale të shprehjes (në variantet më të hershme të mevludeve) ka mundësi që të jenë ndryshuar në favor të asnjanësimit (si model) të shprehjes, në sajë të të kënduarit dhe të nënshtuarit të një mesatareje të njohjes, në dëm të individualitetit të shprehjes poetike.

Gjithsesi, mund të themi, se mevludet kishin karakter didaktik dhe estetik. Edhe vetë krijuesit ia jepnin këto vlera. Kjo duket edhe në fjalët e Hafiz Ali Korçës, kur shkruan: .... *Vleftën ja njohin të ditëmit si duhet, edhe gjith këndonjësit e dëgjonjësit pas kupëtimit të tyne ndjejnë shije të plota... Mundet të kemi gabumun e lajthitun, por (ropi haron, Zoti dhuron⁴.)*

---

⁴ Faik Luli, Islam Dizdari, *Mevludet në gjuhën shqipe*, Camaj-Pipa, Shkodër 2002, fq 343

Në të vërtetë fryma idealiste që përshkon botëkuptimin e Hafiz Ali Korçës, pavarësisht se nuk kthehet në një raport të brendshëm me krijimin për të moduluar me temën, e tejkalon limitin fetar.

Tejkalimi gjendet në metafizikën e njeriut dhe në abstraksionin që fiton gjuha, kurse mungesa e kërkimit sistematik në esencën e gjuhës përbën problem, pasi përdorimi i tepërt i orientalizmave e pengon shqipen e poezisë për të krijuar transhendencën e vet. Por edhe kjo dukuri nuk paraqitet homogjene. (Kemi parasysh poezitë me gjuhë të pastër që na kanë mbërritur nga Sulejman Naibi, megjithëse është pothuajse bashkëkohës me Hasan Zyko Kamberin)

Gjithsesi, si tipologji, pavarësisht elementeve të veçanta dhe pa u nisur nga pikëpamjet e shkruesve, mevludi si lloj anon nga funksioni moralizues dhe nga karakteri panegjirik e didaktik:

Kur vdiq Pejgamberi as njeri nuk mbetet
Vdes edhe harrohet, kalbet edhe tretet.
Po e mira është sa të jemi gjallë
Ta dëgjojmë Zonë ta largojmë djallë

.....
(Mevludi i Hafiz Ali Korçës, marrë nga *Mevludet në gjuhën shqipe*, fq 368)

Por, brenda këtyre shkrimeve, përsëri në pikëpamje të letrarësisë, për ne është interesant raporti që vendos autori i mevludit me unin poetik, duke krijuar një tip reporti të brendshëm që sjell një dukuri interesante që do të lërë gjurmë në konsolidimin e poezisë lirike:

.....
Qysh të bënj, a i mjeri unë,
qysh t'u epetë haberi ...?
zura të shkruaj Mevludnë,
qysh ka lindurë pejgamberi ... !

.....
Qysh të bënj, a i mjeri unë,
qysh t'ua rrëfenj mananë ... ?

.....
(Mevludi i Hasan Zyko Kamberit, marrë nga *Mevludet në gjuhën shqipe*, fq 35)

Uni lirik në poezinë e mevludit ka karakter shumë njerëzor. Raporti i njeriut me Profetin dhe fjalën e tij është raporti i njeriut të zakonshëm me të, kështu që uni poetik ka veçanti në ndërtimet e poeziave të këtij lloji, në raport

me poezitë e tjera që paraqiten më informative, me një un poetik më elitar (më konotativ).

Ky lloj uni lirik është më specifik dhe ka shfaqje më të qëndrueshme tek poezitë e ndryshme lirike, qoftë ato me karakter fetar, qoftë tek poezitë e tjera.

.....
“Lumja ti dë këtë dynja,
lumja ti ç’ë paske thënë
që të dhanë këtë evlat,
tjatër ëme s’i është dhënë!..

(.. Mevludet në gjuhën shqipe, fq 36)

Ah, un i mjeri kesh tu fjet
e m’dul gjumi per ahiret,

(*Vehbija* e T. Efendi Boshnjakut)

U mahnitçe o shokë të mi,
Qysh do të bënj mjeri unë,
Në dynja në ahiret vi,
Qysh do të bënj mjeri unë?
Ra sevdaja më sëmuri
Dritën e syrit ma zuri,
..... shëkoftë nuri,
Qysh do të bënj mjeri unë?

(Nezim Frakulla, A. Hamiti, *Nezim Frakulla dhe Divani i tij shqip*, , 2008 fq 2007)

Po të vëmë re elementët që i kategorizojnë poezitë e mësipërme, shohim se aty shfaqet raporti i njeriut me besimin, ose me lutjen, ose me befasinë a dobësinë njerëzore, por ajo që e bën të dallueshme këtë lloj poezie nga poezitë e tjera, mendojmë se është gjuha e saj më afér jetës së përditshme, më pranë asaj popullore dhe uni poetik që shfaqet si un lirik duke shprehur raportin e tij të brendshëm me besimin si metafizikë njerëzore.

Sipas opinionit tonë, shkrimeve të tilla tregojnë se ajo çfarë jetoi dhe u brendësua tek poetët shqiptarë nga ndikimi oriental, e thënë në një mënyrë më shumë eseistike sesa shkencore, ishte në një farë mënyre elementi njerëzor i unit poetik lirik që konsiston në pasqyrimin e botës së brendshme njerëzore të

thjeshtë dhe nevojës së tij për mbështetje, pra roli brendësues i artistit mistik që përpinqet të ndriçojë më së brendshmi shpirtin njerëzor. (Mbetet për të hetuar më tej mbi këtë tezë)

Pra, nëse do të kërkonim raportin e letërsisë me temë fetare të shkrimit arab me letërsinë qëllimore, letrarësinë duhet ta kërkojmë te metafizika e njeriut, që mendojmë se në këtë lloj qëndron më tepër te risia e shpërfaqjes më të detajuar të shpirtit njerëzor, nëpërmjet një uni poetik të shfaqur ndryshe.

Por, në letërsinë me shkrim arab, përvëç letërsisë me temë fetare, kemi edhe mjafjt lloje të poezeve, temave dhe qasjeve të ndryshme, duke filluar me poezinë e Nezim Frakullës (ndër monumentet e vjetra të gjuhës shqipe në dialektin tosk), poemën “Erveheja” të Muhamet Çamit (1784-1844), poemat e patransliteruara *Hadikaja* (Kopshti me 65000 vargje, 1842) nga Dalip Frashëri e “Myhtarnameja” nga Shahin Frashëri (i vëllai i Dalip Frashërit, me 13000 vargje po për Qerbelanë, 1868, tematikë që do ta rimarrë më vonë edhe Naim Frashëri, por me alfabetin latin të të vëllait, Samiut), kemi edhe poezi me tema të ndryshme. Në letërsinë e kësaj periudhe filloi të fitojë hapësirë më shumë trajtimi i temës laike që ishte përparim për letërsinë, sepse i dha asaj mundësi për horizonte të reja dhe për më shumë autonomi.

Kjo tregon se analiza e letërsisë me shkrim arab, nuk është e thjeshtë, por shumë komplekse dhe e lidhur me tipologji dhe shfaqje të ndryshme të shkrimit.

Ne, në këtë studim u përqëndruam në poezinë me temë fetare, por kjo është vetëm një pjesë e letërsisë me shkrim arab. Vendorsja e një rapporti të ri të letërsisë me realitetin dhe poetikja brenda këtij rapporti, nuk është një çështje e rastësishme. Pavarësia që fitoi bukuria e shkrimit (letrarja) brenda këtyre lëvrimeve, qoftë edhe thjesht fetare, mendojmë se u konsolidua nëpërmjet thellësisë, forcës dhe origjinalitetit të ngasjes së brendshme të shkruesit dhe dimensioneve multifunksionale që fitoi gjuha, prandaj edhe letërsia shqipe me shkrim arab luajti një rol të rëndësishëm në procesin e zhvillimit të brendshëm të procesit letrar.

Te këto persiatje të subjektit lirik, te metafizika e shpirtit dhe transhendenca e shqipes, gjemjë argumentin e kombëtarësisë në poezi të cilën kërkon ta theksojë Rexhep Ismaili, kur i kundërvihet shprehjes se kësaj letërsie i mungon krejt karakteri patriotik dhe se vetëdija kombëtare është e njësuar me vetëdijen fetare (Tekste të vjetra, Rexhep Ismaili, fq 42)

Një analizë e hollësishme e dukurive të tjera që mund të lidhen me leksikun, (polivalencën dhe fuqinë për të rikrijuar kode poetike të leksemave të veçanta), fonologjinë (risitë muzikale tingullore), etj.), mund ta thellojnë më shumë këtë tezë. Letrarja në këtë letërsi solli faktin që një pjesë e autorëve të këtij qarku (Hasan Zyko Kamberi, Hafiz Ali Korça, etj.) të tejkalojnë funksionin në shkrime dhe të hyjnë në letërsinë e Rilindjes jo me lexues të kufizuar, por me audience kombëtare. Nga ana tjetër, mendojmë se krijimi i

elementeve estetikë (jofunksionalë) të kësaj letërsie, zbuti hendekun mes letërsisë me temë fetare dhe letërsisë me temë laike, duke mundësuar futjen në letërsinë kombëtare shqiptare të një pjese të kodeve dhe të frysës të saj.

Bibliografia

- Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Sabri Hamiti, Botime të veçanta XLIX, Seksioni i gjuhësisë dhe i letërsisë, Libri 21, *Studime letrare*, Prishtinë 2003
- Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Selman Riza, Botime të veçanta LIII, Seksioni i gjuhësisë dhe i letërsisë, Libri 24, *Vepra 4*, Prishtinë 2004
- Bulo Jorgo, *Magjia dhe magjistarët e fjalës*, DITURIA, Tiranë, 1998
- Çabej Eqrem, *Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes*, MÇM, Tiranë 1994
- Çapaliku Stefan, *Estetika moderne*, shblu, Tiranë 2006
- Dado Floresha, *Teoria e veprës letrare*, Poetika, SHBLU, Tiranë 1999
- Eagleton Terry, *Hyrje në teorinë e letërsisë*, Camaj-Pipa, 2005
- Elsie Robert, *Histori e letërsisë shqiptare*, Dukagjini Tiranë-Pejë, 1997
- Eco Umberto, *Për letërsinë*, Shtëpia botuese DITURIA, Tiranë 2007
- Frashëri Kristo, *Identiteti Kombëtar Shqiptar dhe çështje të tjera*, Edisud, Tiranë 2006
- Hamiti Sabri, *Poetika shqipe*, Shtëpia Botuese 55, Prishtinë 2010
- Hamiti Abdullah, *Nezim Frakulla dhe Divani i tij shqip*, Logos A, Shkup, 2008
- Hoxha Fatbardha, *Letërsi e interpretuar*, Camaj-Pipa, Shkodër 2013
- Ismajli Rexhep, *Tekste të vjetra*, Dukagjini, Pejë, 2000
- Jefferson Ann, Robey David, *Teoria letrare moderne* (Një paraqitje krahasuese), Albas 2004
- Luli Faik, Dizdari Islam, *Mevludet në gjuhën shqipe*, Camaj-Pipa, Shkodër 2002
- Marino Adrian, *Teoria della letteratura*, Il Mulino, Bologna 1994; edizione originale: Hermeneutica ideii de literatura, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987 Traduzione e edizione italiana a cura di Marco Cugno
- Qosja Rexhep, *Romantizmi*, I,II,III, Sh.B. "Toena", Tiranë 2000
- Qosja Rexhep, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Shkrimtarë dhe periudha*, Tiranë 2005
- Ressuli Namik, Shkrimtarët shqiptarë, Nga Buzuku tek arbëreshët e Greqisë, Histori e letërsisë shqipe 1, nën kujdesin e Ernest Koliqit, Botim I 1941, botim II PAKTI, 2007
- Rugova Ibrahim, *Kah teoria*, SH B "Faik Konica" Prishtinë 1978
- Rugova Ibrahim, *Kahe dhe premissa të kritikës letrare shqiptare 1504-1983*, Shtëpia Botuese: Faik Konica, Prishtinë 2005
- Rugova Ibrahim, *Refuzimi estetik*, Shtëpia Botuese: Faik Konica, Prishtinë 2005
- Rugova Ibrahim, *Strategjia e kuptimit*, SH B "Faik Konica" Prishtinë 2005
- Sartri Zhan Pol, *Ç'është letërsia?* DeaS, Tiranë 1998
- Searle R. John, *Liria dhe neurobiologjia*, ISP&Maluka, Tiranë 2011
- Tzvetan Todorov, *Letërsia në rrezik*, Buzuku, 2007
- UEGEN, *Poezia e bejtexhinjve*, Tiranë 2010, redaktor: Skënder Rusi
- Wellek Rene, Warren Austin, *Teoria e letërsisë*, Onufri 2007
- Elliam C. Chittick, *Doktrina sufiste e Rumiut*, Zemra e Traditës, Tiranë 2009

